

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 104

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Збірник розраховано на наукових працівників, викладачів, студентів юридичних вищих навчальних закладів і практичних працівників органів державної влади й місцевого самоврядування.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. Г. І. Чанишева (головний редактор), д-р юрид. наук М. Р. Аракелян (заступник головного редактора), канд. юрид. наук О. В. Дикий (відповідальний секретар), д-р юрид. наук, проф. С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, проф. Л. Р. Біла-Тіунова, канд. юрид. наук В. А. Динту, д-р юрид. наук В. В. Дудченко, д-р юрид. наук, проф. Т. А. Латковська, д-р юрид. наук, проф. В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф. Г. О. Ульянова, д-р юрид. наук, проф. В. І. Фелик, професор права George A. Bermann (США), д-р юрид. наук, проф. Bernd Wieser (Австрія).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»,
протокол № 2 від 22 жовтня 2024 року.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.
(додаток 1) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України кате-
горії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність»,
293 «Міжнародне право»).

Сайт видання: www.apdp.in.ua

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.1>*І. Г. Алексєєнко*

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НЕПЛАТОСПРОМОЖНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ:
АСПЕКТИ ТРАНСКОРДОННОГО БАНКРУТСТВА**

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції світових ринків, проблема транскордонних банкрутств набуває все більшого значення. Підприємства дедалі частіше здійснюють свою діяльність у різних країнах, що ускладнює процедури банкрутства через різноманітність національних правових систем та відсутність узгоджених міжнародних механізмів. Це створює численні проблеми для ефективного управління активами і зобов'язаннями підприємств, які опинилися в стані неспроможності. Наприклад, визначення підсудності та застосовного права в умовах, коли активи і кредитори знаходяться у різних юрисдикціях; необхідність забезпечення визнання і виконання судових рішень щодо банкрутства в іноземних державах; забезпечення узгоджених дій між провадженнями, порушеними в різних країнах, що вимагає високого рівня співпраці між судовими та іншими органами; створення умов для захисту прав і інтересів кредиторів, які є суб'єктами права інших країн; забезпечення доступу до актуальної інформації про провадження у справах про транскордонні банкрутства. Відсутність ефективних механізмів вирішення цих проблем може призвести до значних втрат для всіх учасників процесу, у тому числі до зниження вартості активів, втрати робочих місць та негативних наслідків для економіки в цілому. З огляду на це, дослідження питання регулювання транскордонних банкрутств є надзвичайно актуальним і вимагає детального аналізу як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань транскордонного банкрутства відображає зростаючу увагу наукової спільноти та практиків до цієї теми. Більшість робіт зосереджена на аналізі існуючих міжнародних та регіональних правових механізмів, проблем, що виникають у процесі транскордонних банкрутств, та пропозиціях щодо їх вирішення. Положення типового закону ЮНСІТ-РАЛ про транскордонну неспроможність стали об'єктом численних досліджень, зокрема, у роботах А. С. Довгерта і В. І. Кисіля, які акцентують на важливості цього закону для встановлення ефективних механізмів співпраці між судами різних країн. Конкордат про транскордонну неспроможність, розроблений Міжнародною асоціацією юристів у 1995 році, також є важливим документом. Він пропонує рамкові принципи для гармонізації правил ведення транскордонних справ, які детально аналізуються у роботах О. Бірюкова, який також висвітлює конкретні проблеми, що виникають у процесі транскордонних банкрутств, такі як юрисдикційні конфлікти, визнання і виконання рішень, координація між різними провадженнями, пропонуючи конкретні рішення, спрямовані на покращення ефектив-

ності таких процесів. Дослідження щодо гармонізації національних законодавств у сфері банкрутства займають важливе місце у наукових публікаціях. Аналіз положень національних законодавств та їх адаптація до міжнародних стандартів розглядаються у роботах різних авторів, включаючи А. Яновицьку та інших. Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питання транскордонних банкрутств є надзвичайно актуальним і складним. Незважаючи на наявність міжнародних та регіональних правових механізмів, залишається багато невирішених проблем, які потребують подальших досліджень та узгоджених дій на міжнародному рівні.

Метою статті є аналіз адміністративно-правових механізмів регулювання банкрутства в Україні та дослідження аспектів транскордонного банкрутства, зокрема, шляхів гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Виклад основного матеріалу. Банкрутство як правовий інститут відіграє ключову роль в економічному розвитку будь-якої держави. Воно сприяє очищенню ринку від неплатоспроможних підприємств, забезпечує захист інтересів кредиторів та створює умови для відновлення платоспроможності боржника. В Україні питання банкрутства регулюються Кодексом України з процедур банкрутства, який передбачає механізми врегулювання неплатоспроможності як для юридичних осіб, так і для фізичних осіб-підприємців. Проте у сучасних умовах глобалізації виникають нові виклики, пов'язані з транскордонним банкрутством, які потребують особливої уваги з боку законодавців та науковців.

Транскордонне банкрутство є переважно доктринальною категорією, що обумовлюється відсутністю чіткого визначення у міжнародних документах та національних законодавствах. При зіткненні підрозділів багатонаціональних компаній з фінансовими труднощами, зазвичай виникає необхідність визнання банкрутства чи неплатоспроможності таких підрозділів у кожній юрисдикції, де вони здійснюють свою діяльність.

Олексій Бірюков відзначає, що колізійний метод, традиційно застосований у міжнародному приватному праві, не завжди здатен вирішити всі проблеми, які виникають при одночасному провадженні декількох справ про банкрутство багатонаціональної компанії. У зв'язку з цим, приватноправові відносини у сфері підприємницької діяльності з іноземним елементом потребують специфічних регуляторних підходів.

Транскордонна неспроможність (Cross-Border Insolvency) – це загальний термін, що охоплює всі справи, пов'язані з банкрутством суб'єктів права, які ведуть свою діяльність у більш ніж одній країні. В науковій літературі використовуються й інші терміни для позначення цієї сфери правового регулювання: «транснаціональне банкрутство» (Multinational Bankruptcy), «міжнародна неспроможність» (International Insolvency) та «глобальна неспроможність» (Global Insolvency) [3, с. 217].

Кодекс України з процедур банкрутства [2] містить розділ 8 «Проведення у справах про банкрутство, пов'язаних з іноземною процедурою банкрутства», який практично без змін відтворює норми попереднього закону. Це створює певні проблеми, зокрема: визначення пріоритетності між провадженнями у справах про бан-

крутство, порушеними в українських та іноземних судах; визначення суб'єктного складу такого провадження; процедурні аспекти. Відповідно до статті 97 Кодексу, провадження у справі про банкрутство боржника, створеного та діючого згідно із законодавством України, має місцезнаходження в Україні, вважається основним щодо будь-якого іншого іноземного провадження. Це положення критикується науковцями, оскільки воно фактично унеможлиблює визнання іноземного провадження основним, навіть якщо воно відповідає всім критеріям.

Інститут транскордонного банкрутства включає матеріальні та процесуальні норми, що регулюють відносини неплатоспроможності з іноземним елементом. Цей іноземний елемент може бути пов'язаний із суб'єктом (боржник-іноземний суб'єкт господарювання чи кредитор), об'єктом (активи боржника в іншій країні) або процедурою банкрутства (провадження, відкрите в іншій державі). У сфері транскордонних банкрутств часто застосовується колізійна прив'язка *lex concursus*, відповідно до якої до правовідносин застосовується право країни, де відкрито провадження у справі про банкрутство [5].

Практика показує, що при розгляді справ про транскордонні банкрутства виникають дві основні ситуації: 1) справа порушується в іноземній країні за відсутності аналогічного «місцевого» провадження; 2) необхідність узгодження дій у провадженнях, порушених на території кількох країн. Успішний розгляд таких справ потребує виконання судових рішень на території іноземних країн, що вимагає наявності відповідних процедур у кожній країні.

Згідно з О. Бірюковим, проблеми транскордонної неспроможності є особливо складними, оскільки вони часто пов'язані з тим, що кредитори або майно учасників цивільних відносин розташовані в різних країнах. Коли порушується справа про банкрутство компанії, яка веде бізнес у кількох країнах, можуть виникати наступні проблеми: іноземні кредитори можуть позбутися правових способів захисту своїх інтересів, майно боржника, що знаходиться в іншій країні, може не увійти в конкурсну масу, а повноваження професійних осіб, призначених у справі, можуть бути обмеженими. Також постає проблема захисту інтересів «маленьких» акціонерів по всьому світу.

Кодекс України з процедур банкрутства (КУзПБ) містить ключові дефініції, зокрема «керуючого іноземною процедурою банкрутства», як особи, призначеної рішенням іноземного суду для керування господарською діяльністю, реорганізацією або ліквідацією боржника. Однак, законодавець не встановив чіткого співвідношення між цією особою та «іноземним арбітражним керуючим», який також згадується в розділі 8 КУзПБ [7, с. 116].

На глобальному рівні, перші судові справи про транскордонну неспроможність показали, що навіть добре розроблене національне законодавство не завжди здатне вирішити всі проблеми, пов'язані з такими правовідносинами. Основними підходами до регулювання транскордонного банкрутства залишаються принципи територіальності та універсальності. Проте, національне законодавство часто не може вирішити колізії, що виникають у таких справах. Уникнення конфліктів можливе завдяки узгодженим процедурам розгляду судових справ та єдиним матеріально-правовим і процесуальним нормам, закріпленим у міжнародних договорах.

Європейський Союз приділяє особливу увагу законодавству про банкрутство як основі для забезпечення чесної конкуренції в умовах вільного ринку. В рішенні про надання Україні статусу країни з ринковою економікою Європейська комісія наголосила на необхідності створення ефективного законодавства про банкрутство. Це передбачено статтею 2 (7) Регламенту 384/96 від 22 грудня 1995 р., який стосується захисту від демпінгового імпорту з країн, що не є членами ЄС [1, с. 140]. Цей регламент забезпечує рівне ставлення до приватних і державних підприємств у справах про банкрутство.

Законодавчі ініціативи переважно ґрунтуються на положеннях Типового закону ЮНСІТРАЛ про транскордонну неспроможність [6]. Цей міжнародний документ є першим комплексом правил для розгляду справ про банкрутство багатонаціональних компаній. Проте, він містить лише загальні положення щодо транскордонних банкрутств, а Путівник з його впровадження не надає вичерпних рекомендацій щодо їх застосування на практиці [4, с. 338]. Конкордат про транскордонну неспроможність, схвалений у травні 1995 р., слугує рамковим інструментом для гармонізації правил ведення транскордонних справ у судових процесах з визнання боржника неспроможним. Як зазначається у преамбулі до Конкордату, його метою є встановлення зрозумілого, передбачуваного, справедливого та зручного режиму банкрутства. Конкордат включає десять загальних принципів, кожен з яких супроводжується поясненнями для ефективного застосування.

Зважаючи на важливість цих документів, подальша інтеграція та гармонізація національних законодавств з міжнародними стандартами є критичною для забезпечення ефективного вирішення транскордонних справ про банкрутство та захисту прав всіх зацікавлених сторін.

Як зазначається в преамбулі Регламенту ЄС 2015/848, діяльність підприємств набуває дедалі більшого транскордонного характеру, що збільшує сферу дії права Європейського Союзу. Банкрутство підприємств впливає на належне функціонування внутрішнього ринку, і тому виникає необхідність прийняття акта на рівні Союзу для узгодження заходів, що стосуються активів неспроможного боржника. Для поліпшення ефективності процедур банкрутства, які мають транскордонний характер, важливо, щоб положення про підсудність, визнання рішень та застосовне право були закріплені в нормативно-правовому акті, який має обов'язкову силу та пряму дію в Державах-членах.

Регламент підкреслює, що основні і похідні процедури неспроможності сприяють ефективному управлінню конкурсною масою боржника та реалізації активів, за умови належної співпраці між суб'єктами, що беруть участь у паралельних процесах. Конкурсні керуючі та суди повинні враховувати найкращі практики співробітництва, прийняті європейськими та міжнародними організаціями, такими як Комісія Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ).

У світлі співпраці конкурсні керуючі та суди повинні мати повноваження укладати угоди і протоколи для сприяння транскордонному співробітництву в процедурах, що відбуваються в різних Державах-членах. Такі угоди можуть бути як письмові, так і усні. Вони можуть встановлювати загальні принципи, що регулюють

процедури неспроможності, і схвалюватися судами, якщо це передбачено національним законодавством. Ці угоди можуть впливати на вчинення чи утримання від вчинення дій у межах транскордонних процедур банкрутства.

Для поліпшення інформування кредиторів та судів, а також для запобігання ініціюванню паралельних процедур неспроможності, Держави-члени повинні публікувати актуальну інформацію щодо транскордонних випадків банкрутства у публічно доступному реєстрі. Регламент також передбачає взаємодію реєстрів неспроможності через Європейський портал електронної юстиції.

Отже, транскордонне банкрутство має кілька відмінних характеристик, які ускладнюють його регулювання і управління. По-перше, це міжнародний характер справи, де його учасники, включаючи боржників, кредиторів та інші зацікавлені сторони, знаходяться в різних країнах, а також активи боржника можуть бути розташовані на території кількох юрисдикцій. Саме тому потрібна необхідність узгоджених дій, тобто координація між судовими органами та конкурсними керуючими з різних країн і взаємне визнання судових рішень і правових дій, прийнятих в іноземних юрисдикціях. Також труднощі виникають із різними юридичними системами, де є взаємодія різних правових систем, кожна з яких має свої процедури та вимоги, що приводить до виникнення конфліктів між національними законами і міжнародними правовими нормами. Тому виникає необхідність ефективного управління і розподілу активів боржника, що розташовані в різних країнах та забезпечення захисту активів, збереження їхньої вартості для максимально можливого задоволення вимог кредиторів, потреба в узгодженні процедур щодо ведення справ про банкрутство, включаючи призначення конкурсних керуючих та реалізацію планів реорганізації, вирішення питань щодо процесуального статусу осіб, залучених до іноземних процедур банкрутства.

Транскордонне банкрутство є складним і багатогранним процесом, який вимагає скоординованих зусиль і взаємодії між різними юрисдикціями. Основні характеристики включають міжнародний характер справи, необхідність узгоджених дій, захист інтересів кредиторів, складність регулювання, ефективно управління активами та вирішення процедурних питань.

Транскордонні банкрутства є особливо складними через наявність активів і кредиторів у різних країнах. Це створює значні виклики для правового регулювання та потребує узгоджених дій між різними юрисдикціями. Європейський Союз надає особливу увагу законодавству про банкрутство як базі для забезпечення чесної конкуренції в умовах вільного ринку. Прийняття Регламенту ЄС 2015/848 стало важливим кроком у напрямку гармонізації процедур банкрутства в ЄС, що забезпечує узгоджене застосування правил та ефективно управління активами боржника. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про транскордонну неспроможність є важливим міжнародним документом, що сприяє уніфікації норм щодо ведення справ про транскордонні банкрутства. Проте, він надає лише загальні положення, що потребують конкретизації на національному рівні. Розробка Конкордату про транскордонну неспроможність Міжнародною асоціацією юристів є важливим кроком для гармонізації правил ведення транскордонних справ. Конкордат встановлює загальні принципи, спрямовані на створення зрозумілого, передбачуваного та справедливого режиму

банкрутства. В процесі розгляду справ про транскордонні банкрутства виникає низка практичних проблем, таких як: обмеженість прав іноземних кредиторів, труднощі з управління активами, розташованими за кордоном, і процесуальні питання щодо призначення та повноважень іноземних арбітражних керуючих.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На нашу думку, для підвищення ефективності управління транскордонними банкрутствами слід: 1. Поглибити міжнародну співпрацю та координацію між судовими органами різних країн. 2. Вдосконалити національне законодавство з урахуванням положень міжнародних документів. 3. Забезпечити доступність актуальної інформації про транскордонні випадки банкрутства через публічні реєстри, що сприятиме прозорості та підвищенню ефективності процедур. 4. Розробити механізми захисту прав іноземних кредиторів, що дозволить уникнути дискримінації та забезпечить рівні можливості для всіх зацікавлених сторін.

Таким чином, ефективне регулювання транскордонних банкрутств є критично важливим для забезпечення стабільності міжнародної економіки та захисту прав учасників ринку. Впровадження узгоджених процедур та гармонізація законодавства сприятимуть подоланню існуючих проблем і створенню ефективного правового середовища для вирішення транскордонних банкрутств.

Література

1. Бірюков О. Транскордонна неспроможність. *Право України*. 2004. № 2. С. 140–145.
2. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
3. Любарський Б.Г. Щодо правового регулювання процедури банкрутства з іноземним елементом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 217–220. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2021/56.pdf
4. Міжнародне приватне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. Київ : Алерта, 2012. 453 с.
5. Проект ЄС “Право-Justice” провів круглий стіл щодо транскордонного банкрутства. Проект ЄС “Право-Justice”. 2023. URL: <http://surl.li/nsaaz>
6. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про транскордонну неспроможність: міжнародний документ від 30 травня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_877#Text
7. Яновицька А. Проблемні питання транскордонного банкрутства у Кодексі України з процедур банкрутства. *Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 жовт. 2019р.). Київ : КМА, 2019. С. 116–119.

Анотація

Алексєнко І. Г. Адміністративно-правове регулювання банкрутства як інструмент забезпечення ефективної діяльності неплатоспроможних підприємств в Україні: аспекти транскордонного банкрутства. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню регулювання транскордонних банкрутств і ролі державних органів у цьому процесі. Зосереджуючи увагу на юридичних і практичних аспектах, стаття аналізує проблематику управління активами та зобов'язаннями підприємств, що опинилися в стані неспроможності, в умовах глобалізації та інтеграції світової економіки. Розглядається важливість нормативних актів Європейського Союзу у формуванні єдиних підходів до регулювання транскордонних банкрутств. Наголошується на ролі ЄС у забезпеченні чесної конкуренції та ефективного функціонування внутрішнього ринку через гармонізацію національних законодавств держав-членів. Аналізується вплив Типового закону ЮНСІТРАЛ на розвиток міжнародного права у сфері транскордонних банкрутств. Стаття підкреслює, що цей закон надає лише загальні рамки для регулювання транскордонних банкрутств і потребує деталізації на рівні національного законодавства для ефективного застосування.

Розглядається значення Конкордату про транскордонну неспроможність, розробленого Міжнародною асоціацією юристів, для гармонізації правил ведення справ про банкрутство. Обговорюються десять загальних принципів Конкордату, що сприяють створенню прозорого і справедливого режиму банкрутства. Окреслюються основні виклики, з якими стикаються суди та арбітражні керуючі при розгляді справ про транскордонні банкрутства. Підкреслюється необхідність міжнародної співпраці та координації для ефективного управління активами та захисту прав іноземних кредиторів. На основі проведеного аналізу автор пропонує низку рекомендацій для підвищення ефективності регулювання транскордонних банкрутств. Стаття має важливе значення для розуміння складнощів та необхідних кроків у регулюванні транскордонних банкрутств. Вона сприяє розвитку теоретичних знань і практичних навичок у сфері міжнародного банкрутства, що є критично важливим для забезпечення стабільності світової економіки та захисту прав учасників ринку.

Ключові слова: банкрутство, адміністративно-правове регулювання, процедура банкрутства, міжнародна співпраця, європейський досвід, транскордонне банкрутство.

Summary

Aliksieienko I. H. Administrative and legal regulation of bankruptcy as a tool to ensure effective operation of insolvent enterprises in Ukraine: aspects of cross-border bankruptcy. – Article.

The article is devoted to the study of cross-border insolvency regulation and the role of state authorities in this process. Focusing on both legal and practical aspects, the article analyzes the problems of managing assets and liabilities of insolvent companies in the context of globalization and integration of the world economy. The author considers the importance of the European Union regulations in the formation of common approaches to the regulation of cross-border bankruptcies. The author emphasizes the role of the EU in ensuring fair competition and efficient functioning of the internal market through harmonization of national legislation of the Member States. The author analyzes the impact of the UNCITRAL Model Law on the development of international law in the field of cross-border insolvency. The article emphasizes that this law provides only a general framework for regulating cross-border bankruptcies and requires detailing at the level of national legislation for effective application.

The article considers the importance of the Concordat on Cross-Border Insolvency, developed by the International Bar Association, for harmonization of bankruptcy rules. The author discusses the ten general principles of the Concordat that contribute to the creation of a transparent and fair bankruptcy regime. The author outlines the main challenges faced by courts and insolvency officers in dealing with cross-border bankruptcy cases. The author emphasizes the need for international cooperation and coordination for effective asset management and protection of the rights of foreign creditors. Based on the analysis, the author offers a number of recommendations to improve the efficiency of cross-border bankruptcy regulation. The article is important for understanding the complexities and necessary steps in regulating cross-border bankruptcies. It contributes to the development of theoretical knowledge and practical skills in the field of international bankruptcy, which is critical for ensuring the stability of the global economy and protecting the rights of market participants.

Key words: bankruptcy, administrative and legal regulation, bankruptcy procedure, international cooperation, European experience, cross-border bankruptcy.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.2>*Л. Р. Біла-Тіунова*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Нормативно-правове забезпечення діяльності органів податкового контролю в Україні ґрунтується на багаторівневій системі законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють їх функціонування, права, обов'язки та взаємодію з платниками податків. В умовах повномасштабної війни, яка ведеться росією проти українського народу, економіка України функціонує під час безпрецедентних безпекових викликів. Війна призвела до величезних руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, виробництв та промислових комплексів, цивільної інфраструктури, відновлення яких потребує значних інвестицій та величезних зусиль. Щоб гарантувати фінансування військових операцій та підтримку економіки важливо забезпечити прозорість податкових надходжень, уникаючи корупційних складових та нецільового використання коштів. Для цього органи податкового контролю повинні діяти злагоджено та проводити прозору діяльність, яка є запорукою зміцнення довіри громадян до уряду та буде сприяти відновленню країни після війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з діяльністю органів податкового контролю в Україні приділяли увагу такі науковці: Л.К. Воронова, Л.А. Ваолевська, Д.О. Гетманцев, О.О. Дмитрик, Л.М. Касьяненко, М.П. Кучерявенко, Т.А. Латковська, О.А. Музика-Стефанчук, Н.Ю. Пришва, Н.Я. Якимчук та ін.

Враховуючи стан, який спричинений збройною агресією рф, в світлі останніх подій в Україні актуальним є визначення завдань органів податкового контролю, обґрунтування проблем їх діяльності в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає в тому щоб дослідити та проаналізувати нормативно-правове забезпечення діяльності органів податкового контролю в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Для швидкого відновлення після завершення або припинення воєнного стану, забезпечення економічного зростання України у середньостроковій перспективі, а також для реалізації європейського курсу України необхідно проводити гнучку податкову політику, наповнювати бюджет та на належному рівні здійснювати фінансування програм, спрямованих на забезпечення оборони від агресора та підтримку бізнесу.

Основними складовими багаторівневої системи законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що забезпечують діяльність органів податкового контролю в Україні, є: Конституція України, Податковий кодекс України, Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Державної податкової служби, Міжнародні договори, Рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду та інших судових інстанцій.

Конституція України є основним законом, що закріплює правові основи функціонування держави, зокрема й у сфері оподаткування. Так, статтею 67 Конституції України встановлено обов'язок громадян сплачувати податки та збори у порядку і розмірах, визначених законом [1].

Податковий кодекс України є важливим нормативним актом, який визначає правові засади: адміністрування податків; функції та обов'язки органів податкового контролю; права та обов'язки платників податків; відповідальність за порушення податкового законодавства. Особлива увага приділяється розділам Податкового кодексу України, які регулюють податкові перевірки (камеральні, документальні, фактичні) та порядок їх проведення. Відповідно до п. 61.1 ст. 61 Податкового кодексу [2] податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Згідно зі ст. 62 Податкового кодексу України податковий контроль здійснюється шляхом:

- ведення обліку платників податків;
- інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів;
- перевірок та звірок відповідно до вимог Податкового кодексу України, а також перевірок щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин;
- моніторингу контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до статті 39 ПКУ;
- обліку та моніторингу діяльності фінансових агентів відповідно до статті 39³ Податкового кодексу України.

Крім Податкового кодексу на діяльність органів податкового контролю впливають такі закони, як:

Закон України «Про державну службу». Відповідно до статті 1 Закону, державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо: здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням;

Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Цей Закон визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю). Державний нагляд (контроль) Закон визначає діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністра-

цій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища;

Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» встановлено, що фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку.

Постанови Кабінету Міністрів України теж деталізують окремі аспекти адміністрування податків, регулювання діяльності податкових органів, зокрема: порядок ведення реєстрів платників податків; формати та порядок подання податкової звітності.

Відповідно до ст. 1 чинного Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI, систему центральних органів виконавчої влади становлять міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. Система центральних органів виконавчої влади є складовою системи органів виконавчої влади, вищим органом якої є Кабінет Міністрів України. Міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики. Міністерство фінансів України, відповідно до п. 1 Положення про Міністерство фінансів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову, бюджетну та боргову політику, державну політику у сфері міжбюджетних відносин та місцевих бюджетів, державну політику у сфері державного пробірного контролю, бухгалтерського обліку та аудиту, забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової, митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, державної політики у сфері контролю за трансфертним ціноутворенням, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску. Отже, Міністерство фінансів України забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової політики.

Державна податкова служба України була утворена внаслідок проведення реформи Державної фіскальної служби України, що дало змогу вдосконалити організаційну структуру органу влади, який реалізує податкову та окрему митну політику; створити підґрунтя для демілітаризації податкових органів; покращити

якість сервісів, що надаються платникам податків; підвищити прозорість і підзвітність роботи податкових та митних органів; виконати зобов'язання, взяті Україною перед Міжнародним валютним фондом, і зобов'язання відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України» від 18 грудня 2018 р. № 1200 було розпочато реорганізацію ДФС шляхом поділу на Державну податкову та Державну митну служби як окремі центральні органи виконавчої влади, які забезпечуватимуть реалізацію політики в податковій та митній сферах.

Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Положення про Державну податкову службу України [6], яким зазначено, що основним завданням Державної податкової служби є реалізація державної податкової політики, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. Відповідно до покладених на Державну податкову службу завдань даний орган здійснює контроль за дотриманням вимог податкового законодавства, законодавства щодо адміністрування єдиного внеску та законодавства з інших питань; контроль за правомірністю бюджетного відшкодування податку на додану вартість; податковий контроль за встановленням відповідності умов контрольованих операцій принципу «витагнутої руки»; здійснює податковий контроль за контрольованими іноземними компаніями.

Нормативно-правові акти Державної податкової служби у вигляді розроблених наказів, методичних рекомендацій, регламентують: процедури проведення перевірок; взаємодію структурних підрозділів; підготовку і використання звітності.

Україна є стороною міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування, що також регламентують діяльність податкових органів щодо норм міжнародного оподаткування.

Рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду та інших судових інстанцій також впливають на інтерпретацію та застосування податкового законодавства.

Необхідно відмітити, що діяльність органів податкового контролю спрямована на забезпечення фінансової стабільності держави, захист економічних інтересів та створення сприятливого бізнес-середовища. Важливою складовою є гармонізація українського податкового законодавства з нормами Європейського Союзу в рамках процесу євроінтеграції.

Органи податкового контролю в Україні відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності державного бюджету та контролю за дотриманням податкового законодавства. Однак у їхній діяльності існують певні недоліки, які впливають

на ефективність та довіру з боку платників податків. Основні проблеми можна згрупувати таким чином:

1. Неврегульованість та складність законодавства.

Податковий кодекс України містить складні норми, які іноді суперечать одна одній. Часті зміни до законодавства ускладнюють адаптацію як для податкових органів, так і для платників податків. Недостатня гармонізація з міжнародними стандартами.

2. Корупція та зловживання службовим положенням.

Корупційні прояви в роботі деяких представників органів податкового контролю підривають довіру до системи. Використання контролюючих функцій для тиску на бізнес з метою отримання неправомірної вигоди.

3. Недостатня цифровізація.

В усіх сферах суспільного життя сьогодні швидкими темпами створюються умови для функціонування та розвитку цифрової економіки. Важливим завданням державного регулювання її розвитку є створення належного нормативно-правового забезпечення, яке має базуватись на європейських стандартах та враховувати сучасний стан національної економіки України. Економічне зростання країни суттєво залежить від розвитку інноваційних технологічних процесів та ефективності інструментів їх впровадження в національній економіці.

Хоча в Україні впроваджується електронне адміністрування податків (Е-кабінет платника), воно не повністю відповідає сучасним вимогам. Проблеми з інтеграцією інформаційних систем та відсутність єдиного доступу до даних уповільнюють роботу.

4. Проблеми з кадровим забезпеченням.

Низький рівень оплати праці працівників багатьох органів стимулює плинність кадрів. Недостатній рівень професійної підготовки співробітників, зокрема у питаннях сучасних методів податкового аудиту та міжнародного оподаткування.

5. Неефективність перевірок.

Велика частка податкових перевірок є формальними або вибірковими, що не завжди забезпечує реальний контроль. Часто перевірки спрямовані на «безпечних» платників податків, тоді як великі тіньові гравці залишаються поза увагою.

6. Бюрократія та складні процедури.

Складність процедур подання звітності, отримання податкових консультацій та розгляду скарг створює додаткові труднощі для бізнесу. Довгі терміни розгляду запитів та відшкодування податку на додану вартість.

7. Недостатня взаємодія з бізнесом.

Відсутність ефективної комунікації з платниками податків, що ускладнює розуміння податкових вимог. Недостатня прозорість у прийнятті рішень та їх аргументації.

8. Тіньова економіка.

Значна частина економіки України залишається в «тіні», що ускладнює роботу податкових органів. Відсутність дієвих механізмів боротьби з ухиленням від сплати податків.

9. Судові спори.

Велика кількість податкових спорів між платниками податків і податковими органами свідчить про низьку якість податкового адміністрування. Часто суди стають єдиним механізмом захисту прав платників податків.

Висновки. Тож, для покращення ситуації потрібні структурні реформи, спрямовані на підвищення прозорості, цифровізацію процесів та удосконалення кадрової політики. Також важливо продовжувати гармонізацію українського законодавства з нормами Європейського Союзу.

Література

1. Конституція України: *Верховна Рада України* від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
3. Податкова система: сучасні виклики : 36. статей, доповідей та тез учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю видання першого в СНД підручника «Податкове право» (м. Харків, 16 квітня 2024 р.).
4. Дмитрик О.О. Питання визначеності змісту обов'язків платника податків і зборів в контексті формування податкової безпеки. НДІ ПЗІР НАПрН України. 2023.
5. Латковська Т.А. Принцип верховенства права та судові правові позиції у податкових спорах. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 32. 2023. С. 63–72.
6. Положення про Державну податкову службу України. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB#w1_48

Анотація

Біла-Тіунова Л. Р. Нормативно-правове забезпечення діяльності органів податкового контролю в Україні. – Стаття.

Організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими ресурсами, оскільки таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством. Самостійним напрямом державного фінансового контролю є податковий контроль, який відповідно до законодавства визначається як система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Нормативно-правове забезпечення діяльності органів податкового контролю в Україні ґрунтується на багаторівневій системі законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють їх функціонування, права, обов'язки та взаємодію з платниками податків.

Діяльність органів податкового контролю спрямована на забезпечення фінансової стабільності держави, захист економічних інтересів та створення сприятливого бізнес-середовища. Органи податкового контролю в Україні відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності державного бюджету та контролю за дотриманням податкового законодавства.

Важливою складовою є гармонізація українського податкового законодавства з нормами Європейського Союзу в рамках процесу євроінтеграції.

Ключові слова: податковий контроль, органи податкового контролю, воєнний стан, інформаційні технології у податковому контролі, податкова політика, податкове правопорушення, тіньова економіка.

Summary

Bila-Tiunova L. R. Regulatory and legal support for the activities of tax control bodies in Ukraine. – Article.

The organization of control is an obligatory element of the management of public financial resources, since such management entails responsibility to society. An independent direction of state financial control is tax control, which, in accordance with the legislation, is defined as a system of measures taken by control bodies and coordinated by the central body of executive power, which ensures the formation and implementation of state financial policy in order to control the correctness of the accrual, completeness and timeliness of payment of taxes and fees, as well as compliance with legislation on the regulation of cash circulation, settlement and cash transactions, patenting, licensing and other legislation, control over which is entrusted to control bodies.

The regulatory and legal support for the activities of tax control bodies in Ukraine is based on a multi-level system of legislative and subordinate regulatory and legal acts that regulate their functioning, rights, obligations and interaction with taxpayers.

The activities of tax control bodies are aimed at ensuring the financial stability of the state, protecting economic interests and creating a favorable business environment. Tax control bodies in Ukraine play an important role in ensuring the stability of the state budget and monitoring compliance with tax legislation.

An important component is the harmonization of Ukrainian tax legislation with the norms of the European Union within the framework of the European integration process.

Key words: tax control, tax control bodies, martial law, information technologies in tax control, tax policy, tax offense, shadow economy.

УДК 347.238

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.3>*К. С. Бондаренко*

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ

Постановка проблеми. У сучасній цивілістиці незважаючи на активне застосування альтернативних способів вирішення спорів (арбітраж, третейські суди, незалежна оцінка фактів, консиліація тощо) інститут медіації є досить новим для України, проте набуває стрімкої популярності. Також посилено є увага сучасних науковців до доктринального визначення поняття «медіації» з урахуванням європейського та українського законодавства, її місця в системі наукових дисциплін. Разом з тим вже певний час не має консенсусної позиції щодо добору критеріїв їх визначення. І все ж для переважної більшості дослідників спільною ознакою для всіх визначень є мета медіації - вирішення сторонами спору за допомогою незалежної особи (медіатора) без звернення до юрисдикційного органу. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених безпосередньо принципам медіації та правовому статусу медіатора, деякі питання залишаються недостатньо дослідженими та потребують ґрунтовного вивчення. А нині вже стає загальноприйнятим підхід, що конфлікти є поширеним і необхідним аспектом соціальної взаємодії між людьми і це позитивно впливає на прийняття ефективних індивідуальних та колективних рішень у різних сферах. Також доведено існування тісного взаємозв'язку між конфліктом і співпрацею. Одночасно психологічні наслідки конфлікту можуть бути дуже різноманітними з негативним впливом на фізичне здоров'я його учасників, а також стосунки з іншими людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд комплексних досліджень медіації у правовій сфері провели такі вчені, як: О. Адамантис, Г. Єрьоменко, С. Запара, А. Коренюк, Т. Подковенко. Мова йде відповідно про переваги та недоліки медіації, загальні перспективи розвитку медіації в Україні, особливості застосування медіації в системі ювенальної юстиції та впливу медіації на правову культуру суспільства. Окремих проблем медіації торкнулися у своїх працях Ю. Баулін, В. Гопанчук, І. Войтюк, В. Маляренко, В. Притика, В. Слома, Н. Шишка, Д. Яніцька та інші. Питання щодо конфліктологічної компетентності фахівців були предметом дослідження таких сучасних науковців як Т. Браницької, І. Ващенко, С. Гіренко, С. Калаур, М. Коростельова, О. Кузьміна та багатьох інших.

Метою статті є актуалізація додаткових ознак для з'ясування сутності медіації як альтернативного судовій системі способу вирішення спорів на основі фундаментальних принципів права, зокрема, впливу психологічних чинників на роботу медіатора. Також підсумком порівняльного аналізу та співставлення різних підходів до досліджуваного питання сформулювати практичні пропозиції щодо підготовки медіаторів з огляду на важливість їх майбутньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Серед альтернативних методів вирішення судових спорів належне місце набула процедура медіації, у рамках якої сторони намагаються досягти вирішення спору на основі фундаментальних принципів права. Процедура медіації здатна підвищити стан забезпечення права на справедливість, оскільки держава реально делегує певну частину своїх виключно публічно владних повноважень у сфері здійснення правосуддя недержавним суб'єктам, а саме сторонам спору та медіатору. Процедура медіації не може бути застосована до трудових колективних спорів і також до спорів цивільного обігу, пов'язаних з економічно-господарською діяльністю, яка може торкатись законних прав та інтересів третіх осіб.

Сучасні методи та практичні рекомендації щодо процедури медіації для вирішення конфліктних ситуацій передбачають звернення до медіатора-фахівця, який виступає посередником у вирішенні конфлікту між сторонами та однаково підтримує обидві сторони конфлікту і практично допомагає їм знайти компромісне рішення.

Процес удосконалення медіації не можливий без чіткого розуміння її змісту та визначення основних засад. Конституційні засади є фундаментом формування принципів медіації, а принципи Конституції України визначають рамки її удосконалення. На думку О. Назарова, опрацьовані наукові джерела свідчать, що існує ще ряд не закріплених законодавчо принципів, які лежать в основі медіації та потребують вивчення та унормування, зокрема, транспарентність, відповідальність сторін медіації, гнучкість, неформальний характер процедури примирення, змагальність [1, с. 27].

Представники юриспруденції зазвичай розглядають медіацію як процедуру вирішення спору із залученням медіатора для досягнення сторонами мирного та взаємовигідного розв'язання спору. Так В. М. Слома виокремлює принципи здійснення медіації, зокрема, добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора, рівність прав сторін медіації. Також підтримується автором визначення принципу медіації як «вихідні і визначальні засади, керівні положення та правові ідеї, що виступають основою для здійснення процедури медіації і спрямовані на ефективне розв'язання конфлікту між сторонами та досягнення позитивного результату» [2, с. 90–91].

Вітчизняний та міжнародний досвід свідчить, що запровадження альтернативних методів врегулювання спорів поряд із системою правосуддя є найефективнішою передумовою вирішення правових конфліктів та спорів. Більше того, на сьогодні система правосуддя в Україні має низку істотних недоліків: значна завантаженість судів, тривалість судового процесу, проблемність механізмів змагальності та рівності сторін у процесі, гласність судового розгляду, що призводить до розголошення конфіденційної інформації, значні судові витрати [3, с. 92].

Сучасній правовій доктрині характерна строкатість поглядів щодо сутності поняття «медіація». Так С. Запара характеризує медіацію як процес вирішення конфлікту, в якому медіатор сприяє сторонам досягти угоди щодо врегулювання спору (конфлікту) у порядку, строки, у межах, визначених законом та цивільно-правовим договором [4, с. 83]. На думку Т. Подковенко, медіацію слід характеризувати «не тільки як соціальний феномен і відносно самостійний інститут

врегулювання конфліктів, але і як систему цілеспрямованих, планованих комунікативних дій, зумовлених потребами індивідів, їх соціально-психологічними особливостями та інтересами, з метою спільного вирішення спорів і досягнення взаємоприйняттого рішення і, що важливо, продовження партнерства» [5, с. 15]. Н. Шишка ж вважає, що медіація - це «альтернативна форма вирішення спору, тобто певний структурований переговорний процес, в якому сторони за допомогою нейтральної та неупередженої сторони - медіатора (посередника) добровільно і самостійно мають намір досягти мирного врегулювання їхнього спору» [2, с. 90].

Феномен медіації, зокрема, її генеза та сутність, розкривається у юридичних, філософських, політологічних, соціологічних, лінгвістичних, конфліктологічних, психологічних дослідженнях, причому цей перелік є відкритим. На теоретичному науковому рівні медіація може сприйматися як така, що перебуває на межі соціальних та гуманітарних наук, між правом та психологією.

На думку Т. О. Часової медіаційна процедура може претендувати на виклик правовій системі України, адже процес її адаптації до національного законодавства тривав не один рік і мав своїм результатом - закріплення у Законі України «Про медіацію» можливості врегулювати спір до передачі його до суду, унормуванням структури проведення медіаційної процедури та статусу медіатора як посередника у вирішенні спору, що є одним з проявів своєчасного реагування правової практики на запити сучасного світу [6, с. 153].

Такі виклики часу по відношенню до юридичної професії потребують визначення нової ролі всіх її представників, тим самим модифікації існуючої традиційної системи вирішення спорів.

Авторами підручника «Медіація у професійній діяльності юриста» (за ред. Н. М. Крестовської, Л. О. Романадзе) у розділі V з компетентностей медіатора окремими підрозділами виокремлено та ґрунтовно висвітлено «конфліктологічну», «комунікативну», «процедурну», «рефлексивну» та «правову» компетентності медіатора [7, с. 190-209], що переконливо засвідчує важливу роль психологічних чинників у медіації та певною мірою навіть їх домінуючу позицію стосовно інших, зокрема, правових.

Важливість психологічної складової у роботі медіатора, наприклад, втілена в австрійському законі «Про медіацію». Так, у ході професійної підготовки медіатори вивчають рефлексивно-психологічні механізми та методи роботи. З метою підвищення ефективності роботи медіатора проводяться дослідження також і в сфері психолінгвістики, а основи психолінгвістики зазвичай входять до змісту програм з підготовки медіаторів, адже фахове використання та розуміння психологічних і лінгвістичних особливостей мови сторін спору та медіатора є суттєвим фактором успішного результату медіаційної процедури.

Для психологів та конфліктологів характерний підхід сприйняття медіації як комунікації, що обтяжена негативними емоціями сторін спору та спрямована на вирішення конфлікту. І тому у їх дослідженнях значна увага приділяється ефективності та методиці роботи медіатора, який працює саме зі сторонами спору, організовує та скеровує комунікацію між ними, а це потребує розуміння людської психіки, природи людських емоцій та сприйняття реальності тощо.

Під час процедури медіації ймовірно виникнення емоційних ситуацій, і медіатор має ефективно керувати цими емоціями, щоб забезпечити конструктивний процес вирішення конфлікту. Тобто управління конфліктами вимагає як володіння певними знаннями та технічними навичками, так і розуміння людської поведінки та її психологічних механізмів.

Беззаперечний факт, що в сучасному суспільстві «конфлікт» має психологічні наслідки, які можуть негативно впливати на психічне та емоційне благополуччя його учасників, зокрема, викликати стрес, депресію, тривогу, втрату впевненості, занижену самооцінку. І важливо розуміти те, які психологічні наслідки переживають учасники конфлікту, і як це впливає на їхнє психологічне самопочуття [8, с. 49]. Тому розвиток конфліктологічної компетентності є необхідним у професійному зростанні фахівця-медіатора для забезпечення ним результативності співпраці у будь-якій сфері та стабільного психологічного самопочуття сторін.

Медіація з точки зору психології передбачає здебільшого роботу з конфліктами, які знаходяться в емоціональній сфері, а не формально-правовій. Медіація допомагає вирішити конфлікт за умов, коли сторони спору не в змозі вести продуктивний діалог. Конфліктологія найчастіше розглядає медіацію як цілеспрямоване втручання, яке спочатку послаблює конфлікт, потім створює підґрунтя для прийняття зважених рішень і, нарешті, вирішення проблеми.

Переважну більшість дослідників процедури медіації об'єднує підхід, що підготовці медіаторів доцільно приділяти більш значну увагу, оскільки передбачена Законом України «Про медіацію» [9] базова підготовка медіаторів, яка здійснюється за програмою тривалістю не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання не відповідає сучасним викликам часу. Програма базової підготовки медіатора потребує посилення теоретичної підготовки і відпрацювання практичних навичок, повинна стати більш тривалою у часі на кшталт стажування під час отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, яке триває пів року. Ймовірно доцільним було б і впровадження у фахову підготовку юристів та психологів у вищих навчальних закладах тематичних курсів, які б стали підґрунтям формування компетентностей майбутніх медіаторів.

Висновки. Сьогодні є певні підстави для розгляду та сприйняття медіації як нової предметної області знань, оскільки загальна тенденція до професіоналізації різних сфер, де наявне експертне знання, зумовила те, що медіація в ситуації конфлікту відділилася та позначилася як новий професійний напрям позасудового вирішення правових спорів, незважаючи на те, що формувалася як міждисциплінарна область на межі певних дисциплін та запозичила від яких науково-понятійний апарат та загальнонаукові підходи. Також вирішення питання врахування психологічних чинників в роботі медіатора потребує відповідальної нормотворчої роботи та належного науково-теоретичного, практичного та методичного забезпечення у процесі підготовки фахівців медіаторів.

Література

1. Назаров О. А., Деркач В. В. Конституційні принципи медіації в законодавстві України. *Часопис Київського університету інтелектуальної власності та права*. 2023. № 4. С. 24–29.
2. Слома В. М. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 4 (36). С. 89–93.
3. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. Вип. 1. С. 92–100.
4. Запара С. І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. Вип. 3. С. 83–85.
5. Подковенко Т. О. Медіація як один з альтернативних способів вирішення спорів та її вплив на правову культуру суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1 (17). С. 11–16.
6. Часова Т. О. Медіація як виклик сучасної правової системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 1. С. 153–155.
7. Білик Т. В., Гаврилук Р. М., Городиський І. О. та ін. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник за ред. Н. М. Крестовської, Л. О. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
8. Логутіна Н. Медіація як засіб розвитку конфліктологічної компетентності управлінців: психологічний аспект. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Вип. 1. 2024. С. 47–52.
9. Про медіацію : Закон України від 15.12.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 14.10.2024).

Анотація

Бондаренко К. С. Психологічні та юридичні особливості запровадження процедури медіації. – Стаття.

У статті досліджено проблемні аспекти з'ясування сутності медіації як альтернативного судової системі вирішення спорів на основі фундаментальних принципів права як відносно нового механізму розвантаження державної системи судочинства та удосконалення правової культури громадян. Акцентовано увагу на психологічних чинниках забезпечення ефективності медіаційної процедури та фахової діяльності медіатора, системності зусиль щодо належної його підготовки, зокрема, «конфліктологічної», «комунікативної», «правової» та інших компетентностей. Виокремлено психологічні аспекти застосування медіації як ефективного інструменту управління конфліктами та значення конфліктологічної компетентності для більш глибокого розуміння взаємозв'язку медіації та психологічного інструментарію фахівця-медіатора. Проаналізовано існуючі підходи українських та зарубіжних фахівців-цивілістів до вирішення цих питань, які в певній мірі є різноплановими. Актуалізовано питання підготовки спеціалістів-медіаторів на базі існуючої системи ВНЗ, використання потенціалу існуючого закордонного досвіду та набутого досвіду фаховими юристами-практиками національної системи судочинства. Виокремлено медіацію як особливий зі специфічними рисами спосіб врегулювання конфліктів та спорів, що мають місце в різноманітних правовідносинах та спільну ознаку більшості визначень медіації, зокрема, мета процедури - вирішення сторонами спору за допомогою незалежної особи (медіатора) без звернення до юрисдикційного органу. На основі загальноживаного підходу, що конфлікти є поширеним і необхідним аспектом соціальної взаємодії між людьми і мають потенціал позитивного впливу на прийняття індивідуальних та колективних рішень у різних сферах доведено існування тісного взаємозв'язку між конфліктом і співпрацею. Одночасно наголошено на необхідності врахування різноманітних психологічних наслідків конфлікту, які можуть вплинути на фізичне здоров'я його учасників та їх психологічне благополуччя, на стосунки з іншими людьми та системності зусиль щодо мінімізації цього негативу.

Ключові слова: медіація, медіатор, медіаційна угода, посередництво, сторони медіації, конфліктологічна компетентність, комунікаційні навички.

Summary

Bondarenko K. S. Psychological and legal peculiarities of the mediation procedure. – Article.

The article examines the problematic aspects of clarifying the essence of mediation as an alternative dispute resolution to the judicial system based on the fundamental principles of law, as a relatively new mechanism for unloading the State judicial system and improving the legal culture of citizens. The author focuses on the psychological factors of ensuring the effectiveness of the mediation procedure and professional activities of a mediator, and the systematic efforts to properly prepare him/her, in particular,

“conflict,” “communication,” “legal” and other competencies. The author highlights the psychological aspects of mediation as an effective tool for conflict management and the importance of conflict competence for a deeper understanding of the relationship between mediation and the psychological tools of a mediator. The author analyzes the existing approaches of Ukrainian and foreign civilian specialists to addressing these issues, which are to some extent diverse. The article also highlights the issues of training of mediation specialists on the basis of the existing system of higher education institutions, and the use of the potential of existing foreign experience and the experience gained by legal practitioners of the national judicial system. The author distinguishes mediation as a special method of resolving conflicts and disputes arising in various legal relations with specific features and a common feature of most definitions of mediation, in particular, the purpose of the procedure is to resolve a dispute by the parties with the help of an independent person (mediator) without recourse to a jurisdictional authority. Based on the commonly accepted approach that conflicts are a widespread and necessary aspect of social interaction between people and have the potential to positively influence individual and collective decision-making in various fields, the author proves that there is a close relationship between conflict and cooperation. At the same time, the author emphasizes the need to take into account the various psychological consequences of the conflict that may affect the physical health of its participants and their psychological well-being, as well as their relationships with other people, and the systematic efforts to minimize this negative impact.

Key words: mediation, mediator, mediation agreement, mediation, parties to mediation, conflict competence, communication skills.

УДК 342.52

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.4>*О. П. Васильченко, І. В. Процюк*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВЧЕННЯ ПРО ПОДІЛ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Постановка проблеми. Функціонування суспільства відбувається шляхом певної діяльності. Реалізація функцій влади розглядається як складна і відповідальна діяльність. У сучасному людському суспільстві діяльність щодо реалізації влади розподіляється за певними напрямками, які реалізуються відповідними уповноваженими суб'єктами. Відтак, виникає розподіл праці для реалізації владних повноважень як універсальна характеристика функціонування суспільства, починаючи з простих форм у первісному суспільстві до структурного розподілу соціальних, політичних, економічних та інших функцій в сучасних умовах. Відносно здійснення державної влади процес розподілу праці обумовлений соціальним розподілом знань і повноважень в функціонуванні державного апарату управління. Диференціація спеціалізованих функцій в суспільстві призводить до збільшення кількості соціальних ролей і обсягу операцій, що здійснюються державним апаратом управління і для забезпечення народовладдя – до закріплення, на законодавчому рівні, принципу по ділу влади з відповідною системою стримувань і противаг. Даний принцип є одним з основоположних для функціонування демократичної правової державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань формування, функціонування, змісту і удосконалення функціонування державної влади на засадах принципу її поділу займалися багато науковців минулого, а саме: Платон, Арістотель, Полібій, Цицерон, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтескье, Ж.Ж. Руссо, Т. Джеферсон, Дж. Медісон, І. Кант, Г. Гегель, Г. Єллінек, М. Вебер, Л. Гумплович, Г. Моска, С. Котляревський, М. Палієнко та ін., а також сучасності: Ю. Барабаш, Й. Благож, С. Бостан, Р. Гринюк, О. Дашковська, А. Заєць, В. Зайчук, М. Козюбра, А. Колодій, В. Лемак, С. Льюкса, Н. Лумана, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Серьогін, С. Серьогіна, О. Скрипнюк, В. Смородинський, В. Федоренка, М. Цвік, В. Шаповал та ін.

Метою наукової публікації є аналіз окремих аспектів формування принципу поділу державної влади як одного з основоположних принципів функціонування державної влади.

Виклад основного матеріалу. Сам термін «поділ влади» є умовним, оскільки, державна влада здійснюється системою органів державного апарату, при цьому, завжди є єдиною і концентрується в народі. Сам термін «поділ влади» досить вдало акцентує увагу на необхідності розподілу функцій окремих державних органів, які реалізують державну владу.

Поділ влади бере початок з розподілу праці між різними суб'єктами влади ще задовго до формування теорії поділу влади і її офіційного закріплення. Ідею розподілу державних органів на певні види, виходячи з їх функцій висловлювались ще античні мислителі: Платон, Арістотель, Полібій та інші.

Наприклад, Платон писав, що будь-яка робота виконується краще, «якщо вико нувати одну яку-небудь роботу згідно з своїми природними задатками і при тому вчасно, не відволікаючись на інші роботи»[14]. Арістотель зазначав, що держава є складне ціле, єдність в множині, яка складається з специфічно різних, неподібних частин. По-перше, це «законорадчий» орган – народні збори в здійсненні функцій якого приймають участь всі вільні громадяни; по-друге, адміністративний чи урядовий елемент, наділений повноваженнями видавати веління; по-третє, це судові органи, які чинять правосуддя. Отже, фактично він розрізняв законодавчу, адміністративну (виконавчу) і судову гілки влади[10]. У Полібія отримала розвиток ідея про переваги змішаних форм правління, в яких перетинались позитивні елементи царського, аристократичного і демократичного початків в політичному устрої суспільства, які, будучи складовими частинами одного цілого, існують уособлено, взаємно доповнюючи і врівноважуючи один одного. Розглядаючи сучасні йому держави, він відмічав, що найкращим устроєм відрізняється Римська держава. В цьому зв'язку Полібій аналізує повноваження «трьох влад» в Римській державі – влади консулів, сенату і народу, в яких виражались відповідно царський, аристократичний і демократичний початки[11, с. 54]. Але в умовах античності при недостатньому розвитку демократичних засад, рабовласницькому суспільстві, теорія поділу влади не отримала свого завершення у вигляді вивірених політико-правових форм. Згодом еволюція античної державності від полісної демо кратії до деспотизму епохи пізньої Римської імперії фактично зняла питання поділу державної влади з порядку денного.

Тільки, починаючи з XVII–XVIII століть, періоду буржуазно-демократичних революцій у Європі, які завершилися перебудовою державного апарату на засадах теорії поділу державної влади, про такий поділ у державі говорять як про конституційний принцип [2, с. 86]. З тих пір і до цього часу закріплення і реалізація принципу поділу влади в механізмі державної влади характеризує конкретну державу як демократичну і правову. За цей час теорія поділу державної влади стала загально визнаною і визнається необхідною для функціонування демократичної держави, що призвело до закріплення у конституційних актах більшості країн світу системи державного управління побудованої на основі цієї теорії з урахуванням власного досвіду державного будівництва, особливостей функціонування державного механізму. Вперше принцип поділу державної влади з проголошенням організаційної незалежності трьох гілок державної влади і відповідною системою стримувань і противаг був закріплений в класичному її розумінні у 1787 році в Конституції США [8].

В подальшому при формуванні нових демократичних держав поділ державної влади перетворився на загально визнаний обов'язковий принцип такої держави. Відтак у ст. 16 Декларації прав людини і громадянина, прийнятої 26 серпня 1789 р.

Національними зборами Франції було прямо проголошено твердження про те, що «будь-яке суспільство, в якому не забезпечуються гарантії прав або не проведено поділу влади, не має конституції взагалі [5]. При цьому, слід зауважити, що, на нашу думку, автори цього документа говорячи про конституцію, розглядали власне не певний нормативно-правовий акт – основний закон держави, а розуміли під цим терміном увесь конституційний устрій держави, який має бути заснований на визнанні і можливості фактичної реалізації основних прав та свобод людини при здійсненні державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову з відповідною системою стримувань і противаг. Уперше в європейській державно-правовій практиці на конституційному рівні принцип поділу державної влади був сформульований і закріплений в Конституції Франції від 3 вересня 1791 р. [6]. В подальшому положення щодо принципу поділу державної влади були посилені в Конституції Французької Республіки 1848 р., а саме вказано, що «поділ влади – це перша умова вільного правління» [7].

Можна констатувати, що втілення у державно-правову практику принципу поділу державної влади з метою обмеження можливості узурпації державної влади і, таким чином, збереження всієї її повноти в народі, виступає закономірним розвитком суспільства. Відтак ця теорія є природною, прогресивною стосовно суспільного розвитку в напрямку побудови його на демократичних, правових засадах, виступає стрижнем практичної діяльності механізму держави по гарантуванню суверенітету народу.

Думки щодо необхідності обмеження державної влади сформувалися у відповідні концепції в результаті історичної еволюції різносторонніх поглядів щодо сутності, змісту і призначення влади. Становлення й розвиток цієї теорії відбувався на основі всього соціально-політичного досвіду людства. З моменту державного оформлення суспільства були намагання розробити вчення про такий державний лад, при якому, було б знайдено найбільш ефективне поєднання меж необхідності регулювання відносин апаратом держави, його повноважень в цій сфері і вільними можливостями самого суспільства.

Процес формування теорії поділу влади, на нашу думку, пройшов три етапи свого розвитку. Перший етап є досить древнім – від виникнення ідеї поділу (обмеження) державної влади в стародавньому світі до закінчення доби середньовіччя, коли було сформовано відповідний світогляд, наукові наробки, які надали можливість сформулювати сучасну концепцію поділу влади як один з варіантів легального обмеження державної влади. Цей етап, у свою чергу, поділяється на 2 періоди: а) виникнення ідеї обмеження публічної державної влади в науковій традиції античності і б) середньовічні державно-правові доктрини співвідношення між владою і особистістю в християнській інтерпретації.

На другому етапі відбувається наукове оформлення теорії поділу влади в XV–XVI сторіччях, коли окремі її елементи починають включатися в державно-правову практику тогочасних держав Європи, таким чином теорія набуває практичного значення.

Третій етап розвитку даної теорії відображає закріплення сучасний стан закріплення і реалізації на практиці поділу влади від положень Конституції США 1787 року до відповідних нормативів сучасних демократичних держав. Цей етап характеризується розвитком теорії поділу державної влади як елемента теорії сучасної демократичної правової держави.

Сучасні наукові позиції щодо сутності і змісту теорії поділу державної влади мають дискусійний характер, так як частина науковців розглядають такий поділ виходячи з ідеї класичного поділу влади, інші науковці розглядають її як поділ функцій єдиної державної влади, окремі на сучасному етапі доповнюють її новими елементами. Проте, в будь-якому випадку, теорія поділу державної влади сформована як наукове обґрунтування такого державного устрою для недопущення свавілля та забезпечення свободи.

Поділ державної влади зазвичай більшістю науковців визнають умовою або компонентом правової державності. При цьому, форми закріплення принципу поділу державної влади в тих чи інших державах, в залежності від особливостей державно-правової практики окремих держав, різні. У більшості сучасних демократичних держав цей принцип виявляється в структурно-функціональному призначенні кожного з вищих органів держави: глави держави, парламенту, уряду й вищих судів. Поділ державної влади, як правило, закріплюється в конституційних актах. Так, наприклад, в ст. 6 Конституції зазначається: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [12]. Конституційний Суд України констатував, що «метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (стаття 6 Конституції України) є розмежування повноважень між різними органами державної влади та недопущення привласнення повноти державної влади однією з гілок влади» [16].

Згідно до ліберальної традиції, починаючи з А. Токвіля, поділ державної влади розглядається як один з елементів більш загального принципу її організації – принципу розосередження державної влади [13, с. 156]. До інших елементів такого поділу відносять також: а) федералізм (поділ влади «по вертикалі»), б) конституційний контроль (якщо вважається, що конституційна юрисдикція не входить у поділ влади «по горизонталі»), в) територіальну автономію й місцеве самоврядування, г) конституційно гарантовану парламентську опозицію, д) конституційно гарантовану автономію інститутів громадянського суспільства й навіть е) делегування державою частини своєї компетенції міжнародним організаціям [1, с. 160; 9, с. 311–314].

Таким чином, доцільно виокремлювати принцип поділу державної влади як самостійний принцип усього механізму державної влади, і разом з цим, як один основоположних елементів більш загального принципу розосередження державної влади. Менше з тим в обох твердженнях внутрішнє призначення функціонування даного принципу спрямоване на недопущення концентрації державної влади в одному органі чи особі, оскільки це загрожує правовій свободі особи і суспільства.

Слід зауважити, що основоположним постулатом щодо розуміння внутрішнього змісту теорії поділу державної влади покладено ідею її єдності й цілісності, яка відображає органічний зв'язок цієї теорії з теорією народного суверенітету, основоположником якої є Ж.Ж. Руссо. Ця прогресивна теорія визначає єдиним джерелом державної влади – суверенний і повновладний народ, який для загального блага передає частину належної йому установчої влади державі, а остання через систему її органів реалізує делеговані повноваження в інтересах самого народу. Саме на цю концепцію посилався Конституційний Суд України в своєму рішенні у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України), де зазначив: «Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу. Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6) та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої» [15]. Таким чином, Конституційний Суд України констатував первинність і верховенство влади народу по відношенню до усіх інших влад, що реалізуються державою від імені народу згідно з принципом поділу влади.

Висновки. Сучасні підходи в теорії права щодо принципу поділу державної влади полягають в тому, що науковці вирізняють три гілки державної влади, які складають єдину державну владу і зумовлені функціями цієї влади. Основою для такого поділу покладено три основні функції державної влади: законодавча, виконавча й судова. Відповідно до цього формуються три гілки влади, які у своїй діяльності, поряд з основною функцією, здійснюють і інші. Так, наприклад, законодавча влада реалізує основну власну функцію – законодавчу шляхом видання нормативних приписів для належного регулювання найважливіших суспільних відносин, ухвалюючи відповідні закони як акти вищої юридичної сили. Разом з законодавчою функцією, яка є головною для законодавчої влади, органи законодавчої влади здійснюють також і інші функції. Вони реалізують також установчу функцію через процедури формування уряду, інших державних органів, посадових осіб тощо. Парламент також здійснює контроль за діяльністю державних органів та посадових осіб, які втілюють приписи законів у життя, реалізуючи таким чином контрольну функцію. Оскільки законодавчий представницький орган найбільш повно відображає волю народу, його основні політичні вподобання і відображає їх через законодавчу діяльність, він реалізує також представницьку функцію. Фінансова функція законодавчої влади полягає в затвердженні державного бюджету, контролю за його виконанням тощо. Виконавча влада здійснює функцію виконання законів, яка є для неї основною і, поряд з цим, в межах власних повноважень і компетенції також приймає підзаконні нормативні акти для більш детального регламентування суспільних відносин врегульованих законами (функція підзаконного регламентування) і створює відповідні органи для виконання

поставлених перед нею завдань (установча функція). Головною функцією судової влади є функція здійснення правосуддя. Поряд з відправленням правосуддя незалежний і безсторонній суд у правовій державі здійснює також і функцію захисту прав та свобод людини і громадянина.

Література

1. Doehring K. Allgemeine Staatslehre: eine systematische Darstellung. Heidelberg, 1991. S. 160;
2. Janda K., Berry J., Goldman J. The Challenge of Democracy. Government in America. 2nd edition. Boston, 1989. P. 86.
3. Constitution de 1848, IIe République. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1848-ii-republique>.
4. Ostrom, Vincent. The meaning of American federalism : constituting a self-governing society. San Francisco, Calif. : ICS Press, 1994. 312 p. (P. 284).
5. The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, 1789. National Assembly of France. https://constitutionnet.org/sites/default/files/declaration_of_the_rights_of_man_1789.pdf.
6. The Constitution of 1791. National Assembly September 3, 1791. <https://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/French-Constitution-of-1791.pdf>.
7. Constitution de 1848, IIe République. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1848-ii-republique>.
8. The Constitution of the United States <https://constitutioncenter.org/media/files/constitution.pdf>.
9. Zippelius R. Allgemeine Staatslehre (Politikwissenschaft). 13., neubearb. Aufl. Munchen, 1999. S. 311–314.
10. Арістотель. Політика. Київ, Вид-во ФОЛІО, 2023. 512 с.
11. Історія вчень про державу і право: Підручник за ред. Г.Г. Демиденко. Харків: Консум, 2004. С. 54. (432 с.).
12. Конституція України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. Київ: Правова єдність, 2009. 312 с. (С. 156).
14. Платон. Держава. Київ, Вид-во ФОЛІО, 2024. 384 с.
15. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>
16. Рішення Конституційного Суду України від 24 червня 1999 року № 6-рп/1999 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 19, 42 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» (справа про фінансування судів) <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/38-podil-vlady-na-zakonodavchuyukonavchu-sudovu>

Анотація

Васильченко О. П., Процюк І. В. Окремі аспекти формування вчення про поділ державної влади. – Стаття.

У статті розкривається процес формування вчення про поділ державної влади. Автори зазначають, що втіленню в державно-правову практику принципу поділу державної влади передують модель розподілу праці як універсальна характеристика функціонування суспільства, починаючи з простих форм у первісному суспільстві і до структурного розподілу соціальних, політичних, економічних та інших функцій в сучасних умовах. Розподіл спеціалізованих функцій в суспільстві призводить до збільшення кількості напрямів діяльності державного апарату, а для забезпечення народовладдя формується вчення про поділ державної влади з закріпленням його на законодавчому рівні. Зазначається, що даний принцип є одним з основоположних для функціонування демократичної правової державності.

Процес формування теорії поділу влади, на думку авторів, пройшов три етапи свого розвитку: 1) від виникнення ідеї поділу (обмеження) державної влади в стародавньому світі до закінчення доби

середньовіччя що складається з 2-х періодів: а) виникнення ідеї обмеження публічної державної влади в науковій традиції античності і б) середньовічні державно-правові доктрини співвідношення між владою і особистістю в християнській інтерпретації; 2) наукове оформлення теорії поділу влади в XV–XVI сторіччях, коли окремі її елементи починають включатися в державно-правову практику тогочасних держав Європи; 3) розвиток даної теорії відображає сучасний стан закріплення і реалізації на практиці поділу влади від положень Конституції США 1787 року до відповідних нормативів сучасних демократичних держав і характеризується розвитком теорії поділу державної влади як елемента теорії сучасної демократичної правової держави.

Поділ державної влади визнається умовою або компонентом правової державності. При цьому, зауважується, що форми закріплення принципу поділу державної влади в тих чи інших державах, в залежності від особливостей державно-правової практики окремих держав, різні. У більшості сучасних демократичних держав цей принцип виявляється в структурно-функціональному призначенні кожного з вищих органів держави: глави держави, парламенту, уряду й вищих судів.

Авторами зроблено висновок про доцільність виокремлення принципу поділу державної влади як самостійного принципу усього механізму державної влади, і як одного основоположних елементів більш загального принципу розосередження державної влади з виокремленням трьох гілок державної влади, які складають єдину державну владу і зумовлені функціями цієї влади. Основою для такого поділу покладено три основні функції державної влади: законодавча, виконавча й судова.

Ключові слова: державна влада, розподіл праці, поділ державної влади, законодавча, виконавча і судова гілки влади.

Summary

Vasylychenko O. P., Protsiuk I. V. Certain aspects of the formation of the doctrine of the separation of state powers. – Article.

The article reveals the process of formation of the doctrine of the division of state power. The authors point out that the implementation of the principle of the separation of state power into the state legal practice is preceded by the model of the division of labor as a universal characteristic of the functioning of society, starting from simple forms in primitive society and ending with the structural distribution of social, political, economic and other functions in modern conditions. The distribution of specialized functions in society leads to an increase in the number of areas of activity of the state apparatus, and in order to ensure people's rule, the doctrine of the division of state power is formed with its consolidation at the legislative level. It is noted that this principle is one of the fundamental ones for the functioning of a democratic legal state.

According to the authors, the process of formation of the theory of separation of powers went through three stages of its development: 1) from the emergence of the idea of the division (limitation) of state power in the ancient world until the end of the Middle Ages, which consists of 2 periods: a) the emergence of the idea of limitation of public state power in the scientific tradition of antiquity and b) medieval state-legal doctrines of the relationship between power and personality in the Christian interpretation; 2) the scientific formulation of the theory of the separation of powers in the 15th-16th centuries, when its individual elements began to be included in the state-legal practice of the European states of that time; 3) the development of this theory reflects the current state of consolidation and implementation in practice of the separation of powers from the provisions of the US Constitution of 1787 to the relevant standards of modern democratic states and is characterized by the development of the theory of the separation of state power as an element of the theory of a modern democratic legal state.

The separation of state power is recognized as a condition or component of legal statehood. At the same time, it is noted that the forms of consolidation of the principle of separation of state power in certain states, depending on the peculiarities of the state-legal practice of individual states, are different. In most modern democratic states, this principle is manifested in the structural and functional purpose of each of the highest state bodies: the head of state, the parliament, the government, and the highest courts.

The authors concluded on the expediency of distinguishing the principle of separation of state power as an independent principle of the entire mechanism of state power, and as one fundamental element of the more general principle of decentralization of state power with the separation of three branches of state power, which make up a single state power and are determined by the functions of this power. At the heart of this subdivision are three main functions of state power: legislative, executive, and judicial.

Key words: state power, division of labor, division of state power, legislative, executive and judicial branches of power.

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.5>

С. В. Вилков

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ КВАЗІСУДОВИХ ОРГАНІВ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ ЯК ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. Проблема квазісудових органів на тимчасово окупованих територіях України є актуальною в умовах триваючої окупації Криму, Донецької та Луганської областей. Такі органи, утворені окупаційними адміністраціями, функціонують без належної правової основи та імітують діяльність офіційних судів, а їх діяльність супроводжується системними порушеннями прав людини, відсутністю справедливого судового розгляду, а також використанням як інструменту політичного впливу та контролю над населенням. Станом на сьогодні, Україна стикається з викликами щодо ефективного реагування на протиправну діяльність цих структур, притягнення винних до відповідальності, а також забезпечення прав громадян на окупованих територіях. Проблема також має міжнародний аспект, адже така практика порушує міжнародне гуманітарне право і загрожує регіональній стабільності. Відсутність належних механізмів протидії квазісудовим практикам ускладнює процес відновлення правопорядку та реінтеграції цих територій.

Мета статті полягає в аналізі діяльності квазісудових органів, створених на тимчасово окупованих територіях України, їх впливу на правову систему держави, права громадян та міжнародний правопорядок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проаналізовано нормативно-правові акти та публікації, що стосуються питань квазісудових органів на тимчасово окупованих територіях, зокрема праці Драган О., Нестеровича В., Олешко Н. та інших.

Виклад основного матеріалу. Термін «квазісудові органи» в юридичній науці використовується для позначення структур, які виконують функції судових органів без належної правової підстави або в обхід встановлених законодавством процедур. Аналіз цього поняття вказує на те, що такі органи імітують зовнішні ознаки судової влади, але не відповідають критеріям легітимності та законності. Вони часто виникають в умовах політичної нестабільності або окупації, де офіційна судова система не може функціонувати належним чином або свідомо заміщується незаконними структурами.

Відмінності між законними судовими інституціями та квазісудовими структурами є суттєвими, адже законні судові органи діють на підставі Конституції та законів держави, їх діяльність регулюється чіткими правовими нормами, вони незалежні та неупереджені. Натомість квазісудові органи не мають законного мандату, їхні рішення не ґрунтуються на загальноновизнаних правових принципах, а часто підпорядковуються політичним чи військовим цілям тих, хто контролює територію. Ознаки та критерії ідентифікації квазісудових органів включають відсутність

легітимної правової основи, порушення процедур призначення суддів, залежність від окупаційних чи сепаратистських режимів, а також невідповідність їх діяльності міжнародним стандартам правосуддя.

На тимчасово окупованих територіях України, зокрема в Донецькій та Луганській областях, а також в Криму, були створені квазісудові органи, які імітують діяльність законних судів. Організаційна структура цих органів часто копіює офіційну судову систему, але процедурі призначення «суддів» та «прокурорів» відсутня легітимність. Призначення здійснюється окупаційними адміністраціями, які не мають жодного визнання, окрім країни-агресора та її сателітами. Основні функції та компетенції цих органів спрямовані на забезпечення тотального контролю над населенням, легітимізацію окупаційної влади та переслідування осіб, які виявляють незгоду або становлять загрозу для режиму.

Аналіз подібних структур в інших регіонах світу, таких як Придністров'я, Абхазія та Південна Осетія, показує схожість у методах створення та функціонування квазісудових органів. У цих регіонах також спостерігається відсутність визнання з боку міжнародної спільноти, залежність судових структур від нелегітимних режимів та порушення прав людини. Порівняльний аналіз з ситуацією в Україні дозволяє виявити спільні риси, такі як використання судової системи як інструменту політичного впливу та контроль над населенням. Висновки щодо спільних рис та відмінностей підкреслюють необхідність міжнародної співпраці у протидії незаконним судовим практикам та захисті прав людини в умовах окупації.

Міжнародні конвенції та зобов'язання держав відіграють ключову роль у регулюванні питань окупації та забезпечення правосуддя на окупованих територіях. Одним із основних документів, що встановлюють норми поведінки держав у випадку окупації, є Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них [1].

Зокрема, Четверта Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» передбачає обов'язки окупаційної держави щодо забезпечення гуманітарного захисту цивільного населення, зокрема недопущення дискримінації, поваги до особистості та майна громадян [2].

Гаазькі конвенції 1907 року встановлюють закони та звичаї сухопутної війни, де визначено права та обов'язки окупаційної влади. Вони зобов'язують окупаційну державу поважати діючі закони країни, підтримувати громадський порядок і безпеку, а також забезпечувати функціонування судових та адміністративних органів [3]. Ці міжнародні договори створюють правову рамку, яка має на меті мінімізувати негативні наслідки окупації для населення та забезпечити дотримання основних прав і свобод.

Зобов'язання держав щодо забезпечення прав людини в умовах окупації також підкріплені іншими міжнародними документами, такими як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [4] та Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [5]. Держави повинні гарантувати, що навіть в умовах окупації права людини не будуть порушені, а всі особи матимуть доступ до справедливого суду та захисту своїх прав.

Роль міжнародного гуманітарного права є критичною у цьому контексті, оскільки воно встановлює норми поведінки під час збройних конфліктів, спрямо-

вані на захист осіб, які не беруть або перестали брати участь у воєнних діях. Порушення цих норм можуть кваліфікуватися як воєнні злочини, що тягне за собою міжнародну відповідальність для осіб та держав, причетних до таких дій. Конкретні випадки включають незаконні затримання, тортури, відмову в доступі до справедливого суду та інші форми репресій проти цивільного населення. Такі дії не лише порушують міжнародні норми, але й призводять до серйозних гуманітарних наслідків для жителів окупованих територій.

Аналіз звітів міжнародних правозахисних організацій, таких як Amnesty International та Human Rights Watch, підтверджує систематичність та серйозність цих порушень. Звіти містять документовані свідчення про випадки тортур, незаконних затримань та інших форм зловживань, що вимагає негайної реакції міжнародної спільноти [6].

Діяльність квазісудових органів має негативний вплив на міжнародні відносини. Погіршення дипломатичних відносин між державами відбувається через невизнання легітимності таких органів та засудження їх діяльності як порушення міжнародного права. Це призводить до введення санкцій, обмеження співпраці та інших заходів, спрямованих на тиск на державу-окупанта. Нелегітимна діяльність квазісудових органів сприяє ескалації конфлікту, підриває зусилля щодо мирного врегулювання та створює передумови для подальших порушень міжнародного права. Це може мати довготривалі наслідки для всього регіону, включаючи зростання напруженості та нестабільності.

Реакція міжнародної спільноти на легалізацію таких органів включає офіційні заяви, резолюції та інші дипломатичні заходи. Організації, такі як ООН, ОБСЄ та Рада Європи, неодноразово висловлювали занепокоєння з приводу ситуації на окупованих територіях України, закликаючи до поваги міжнародного права та прав людини. Резолюції та заяви міжнародних організацій мають важливе значення для формування міжнародної позиції щодо проблеми. Вони відображають консенсус міжнародної спільноти про неприйнятність порушень та встановлюють рамки для можливих заходів реагування.

Оцінка ефективності міжнародних механізмів реагування є складним завданням. З одного боку, дипломатичний тиск та санкції можуть обмежити можливість держави-окупанта продовжувати протиправну діяльність. З іншого боку, відсутність механізмів прямого примусу обмежує здатність міжнародної спільноти впливати на ситуацію. Необхідність удосконалення міжнародних інструментів реагування стає очевидною в контексті сучасних викликів міжнародному праву та безпеці.

Легалізація квазісудових органів на тимчасово окупованих територіях України спричиняє серйозні юридичні наслідки як на національному, так і на міжнародному рівнях. Аналіз українського законодавства щодо незаконних судових установ вказує на чітку заборону створення та функціонування будь-яких органів, що імітують судову владу без відповідного правового мандату. Конституція України визначає судову систему як єдину та неподільну, а будь-які спроби створити альтернативні судові органи є протиправними та підпадають під кримінальну відповідальність.

Кримінально-правова оцінка діяльності квазісудових органів базується на положеннях Кримінального кодексу України, який передбачає відповідальність за узурпацію владних повноважень, створення незаконних збройних формувань та інші дії, що загрожують державному суверенітету та територіальній цілісності. Діяльність осіб, які беруть участь у роботі таких органів, може бути кваліфікована як співучасть у злочинних діях проти держави, що тягне за собою серйозні покарання, включаючи довічне позбавлення волі. Зазначені дії, як правило, кваліфікуються за такими статтями Кримінального кодексу України: стаття 109, яка передбачає відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; стаття 110, яка стосується посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; стаття 111, що передбачає покарання за державну зраду, зокрема для громадян України, які сприяють окупаційному режиму [7].

Відповідність діяльності квазісудових органів міжнародному праву також викликає значні сумніви. Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій, окупаційна влада зобов'язана поважати діюче законодавство окупованої держави та не має права змінювати його, за винятком випадків, коли це абсолютно необхідно для безпеки або забезпечення належного управління територією. Створення квазісудових органів без згоди законної влади є порушенням цих норм і може бути розглянуте як воєнний злочин.

Особи, які беруть участь у роботі квазісудових органів, несуть персональну юридичну відповідальність за свої дії. Це стосується «суддів», «прокурорів», «адвокатів» та інших учасників, які свідомо діють в рамках незаконних структур. Можливість притягнення до кримінальної відповідальності таких осіб не обмежується територією України; вони можуть бути оголошені в міжнародний розшук через Інтерпол та інші механізми міжнародної співпраці.

Прецеденти судових рішень щодо осіб, залучених до діяльності квазісудових органів, вже мають місце в українській судовій практиці, зокрема, деякі особи були засуджені за участь у незаконних судових установах, що не лише підтверджує рішучість держави у протидії таким протиправним діям, але й демонструє ефективність національної правової системи у забезпеченні верховенства права. Ці судові рішення мають не лише каральний характер, спрямований на відновлення справедливості через покарання винних, але й превентивний аспект, оскільки сприяють запобіганню подальшому поширенню нелегітимних судових практик шляхом формування відповідного правового прецеденту.

Для жителів тимчасово окупованих територій наслідки функціонування квазісудових органів є особливо складними та багатовимірними, адже правова невизначеність і систематичні порушення прав громадян стають повсякденністю, оскільки люди позбавлені можливості звернутися до незалежного та неупередженого суду, а їхні права на захист, справедливий судовий розгляд та інші фундаментальні свободи регулярно порушуються. Визнання документів та рішень квазісудових органів є проблематичним як на національному, так і на міжнародному рівнях, що призводить до виникнення юридичних колізій та суттєво ускладнює правове становище громадян, які опиняються в ситуації правового вакууму.

Вплив на соціально-економічні права населення також є значним та негативним, адже без належного правового захисту люди стикаються з численними проблемами у сфері власності, трудових відносин, соціального забезпечення та інших аспектах повсякденного життя, що призводить до погіршення рівня життя, зростання соціальної напруженості та відчуження населення від державних інституцій. Це, в свою чергу, підриває основи соціальної стабільності та перешкоджає процесам реінтеграції та відновлення територіальної цілісності.

Висновки для української правової системи є очевидними та невідкладними: необхідно активно застосовувати національне законодавство для ефективного притягнення до відповідальності осіб, залучених до діяльності квазісудових органів, а також посилювати співпрацю з міжнародними інституціями з метою забезпечення верховенства права та дотримання міжнародно-правових норм. Це включає як інтенсивну правозастосовну діяльність, так і удосконалення законодавчої бази для ефективної протидії таким протиправним явищам; лише комплексний підхід, що поєднає національні та міжнародні механізми, дозволить відновити правопорядок на тимчасово окупованих територіях та забезпечити належний захист прав і свобод громадян.

Національні механізми протидії діяльності квазісудових органів є фундаментально важливими для відновлення верховенства права на тимчасово окупованих територіях України; законодавчі ініціативи України щодо окупованих територій спрямовані на створення ефективної правової бази, яка б забезпечувала захист прав громадян та протидіяла нелегітимним утворенням. Зокрема, було прийнято низку законів, які визначають правовий статус цих територій, регулюють питання громадянства, соціального захисту та встановлюють відповідальність за співпрацю з окупаційними адміністраціями, що має на меті забезпечення цілісності правового поля держави та недопущення легалізації протиправних структур. Наприклад, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлює особливий правовий режим та передбачає заходи з реінтеграції [8].

Діяльність правоохоронних органів, спрямована на документування злочинів, є фундаментальною для ефективного притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до функціонування квазісудових органів, оскільки без належно зібраних та задокументованих доказів неможливо забезпечити справедливий судовий процес. Служба безпеки України, Національна поліція, прокуратура та інші правоохоронні органи, активно займаються збиранням доказів порушень прав людини, військових злочинів та інших протиправних дій, що включає в себе опитування свідків, збирання речових доказів, а також співпрацю з міжнародними організаціями та правозахисними інституціями для координації зусиль та обміну інформацією. Таке всеосяжне документування є необхідним не лише для національних судів, але й для потенційних міжнародних трибуналів, які можуть розглядати ці справи в контексті міжнародного права.

Розробка стратегій реінтеграції та відновлення правопорядку на тимчасово окупованих територіях є складним і багатограним процесом, що охоплює не лише юридичні аспекти, пов'язані з відновленням дії національного законодавства

та правової системи, але й соціально-економічні, культурні та гуманітарні компоненти, які мають забезпечити стале відновлення регіону та його інтеграцію в загальнодержавний простір. Держава розробляє комплексні програми, що включають відновлення інфраструктури, забезпечення соціальних послуг, реабілітацію постраждалих осіб та інші заходи, спрямовані на покращення якості життя населення. Особливу увагу приділяється створенню умов для повернення внутрішньо переміщених осіб та забезпеченню їхніх прав, що є критично важливим для відновлення соціальної згуртованості та нормалізації суспільних відносин.

Міжнародні санкції та обмеження відіграють значну роль у стримуванні протиправної діяльності на окупованих територіях, оскільки вони створюють економічний та політичний тиск на державу-окупанта, змушуючи її переглянути свою політику та дотримуватися міжнародно-правових норм. Санкції можуть включати заморожування активів, заборону на в'їзд для певних осіб, обмеження у сферах торгівлі та фінансів, що негативно впливає на економіку та політичну еліту держави-агресора. Аналіз ефективності введених санкцій проти держави-окупанта та окремих осіб свідчить про те, що, хоча вони не завжди призводять до негайних змін у поведінці агресора, проте мають суттєвий вплив на його економічну стабільність та можуть сприяти довгостроковим змінам у зовнішньополітичному курсі.

Пропозиції, спрямовані на посилення міжнародного тиску на державу-окупанта, передбачають не лише розширення санкційного списку та посилення контролю за їх належним виконанням, але й активізацію дипломатичних зусиль для досягнення ізоляції цієї держави на міжнародній арені. При цьому особливо важливим є залучення міжнародних судових інституцій для розгляду злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, що сприятиме встановленню справедливості та невідворотності покарання за порушення міжнародного права.

Роль громадськості та міжнародних адвокаційних кампаній є невід'ємною та суттєвою складовою протидії легалізації квазісудових органів, оскільки вплив громадської думки на формування міжнародної політики проявляється через систематичний правовий тиск на уряди інших держав та міжнародні організації з метою спонукання їх до прийняття більш жорстких заходів щодо держави-окупанта.

Діяльність неурядових та правозахисних організацій сприяє систематичному документуванню порушень прав людини, наданню необхідної допомоги постраждалим та інформуванню міжнародної спільноти про актуальну ситуацію на окупованих територіях; зокрема, ці організації проводять ґрунтовні дослідження, публікують аналітичні звіти, організовують конференції та інші заходи, спрямовані на привернення уваги до проблеми та мобілізацію міжнародної підтримки.

Ефективність інформаційних кампаній проявляється у формуванні негативного іміджу держави-агресора на міжнародній арені, мобілізації громадської підтримки та безпосередньому впливі на рішення політиків. При цьому соціальні мережі, медіа та інші комунікаційні платформи активно використовуються для поширення достовірної інформації та закликів до дії з боку громадянського суспільства.

Сценарії відновлення правопорядку на тимчасово окупованих територіях передбачають комплексний та багатовимірний підхід, що включає можливі шляхи

реінтеграції цих територій до складу України через поєднання політико-дипломатичних зусиль, посилення обороноздатності та тісної співпраці з міжнародними партнерами;. Мирне врегулювання залишається пріоритетним напрямом, але воно повинно неодмінно базуватися на повазі до суверенітету та територіальної цілісності України, як це передбачено нормами міжнародного права.

Відновлення повноцінної діяльності законних судових органів є критично важливим для забезпечення ефективного правосуддя та верховенства права. Це передбачає не лише призначення кваліфікованих суддів і відновлення судової інфраструктури, але й забезпечення доступу громадян до правничої допомоги та достовірної інформації. Особлива увага повинна бути приділена підвищенню довіри населення до судової системи через впровадження принципів прозорості, підзвітності та незалежності судової влади.

Роль міжнародної допомоги у процесі відбудови правової системи не можна недооцінювати, оскільки міжнародні організації здатні надати необхідну експертну підтримку, фінансові ресурси та сприяти впровадженню найкращих світових практик структурних реформ у сфері правосуддя.

У підсумку, протидія легалізації квазісудових органів на тимчасово окупованих територіях України потребує скоординованих та всебічних зусиль як на національному, так і на міжнародному рівнях. Законодавчі ініціативи, ефективна діяльність правоохоронних органів, впровадження міжнародних санкцій, активна позиція громадянського суспільства та розробка стратегічних планів реінтеграції є ключовими компонентами ефективної стратегії. Відновлення правопорядку та верховенства права виступає не лише юридичним обов'язком держави перед своїми громадянами та міжнародною спільнотою, але й моральним імперативом, який має бути виконаний для досягнення справедливості. Тільки комплексний та послідовний підхід дозволить забезпечити стійкий мир та повагу до прав людини на всій території України, що є фундаментальною умовою для сталого розвитку та процвітання держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті було визначено, що квазісудові органи, створені на тимчасово окупованих територіях України, є нелегітимними структурами, які порушують як національне, так і міжнародне право. Їх діяльність супроводжується системними порушеннями прав людини, створює юридичну невизначеність і посилює соціально-економічні проблеми на цих територіях. Аналіз показав, що такі органи діють як інструмент політичного контролю окупаційних адміністрацій, що унеможлиблює забезпечення справедливого правосуддя для місцевого населення. Ефективна протидія цьому явищу потребує комплексного підходу, який поєднує національні заходи (законодавчі ініціативи, судову практику, діяльність правоохоронних органів) та міжнародну співпрацю (санкції, міжнародний тиск, судові процеси).

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впливу діяльності квазісудових органів на соціально-економічний стан населення окупованих територій, що дозволить краще зрозуміти масштаб проблеми. Важливим є також аналіз практики міжнародних судів у подібних ситуаціях з метою адаптації таких підходів до українського контексту. Варто розробити рекомендації щодо вдосконалення

законодавства для ефективної протидії квазісудовим практикам і захисту прав громадян. Дослідження можуть охоплювати механізми впливу інформаційних кампаній на формування громадської думки про нелегітимність таких структур. Крім того, необхідно поглибити вивчення можливостей залучення міжнародних інституцій для підтримки правосуддя та відновлення верховенства права на окупованих територіях. Ці аспекти сприятимуть формуванню стратегії реінтеграції та забезпеченню справедливості в умовах воєнного стану.

Література

1. Питання виконання Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 31.05.2022 № 434-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2022-p#Text>.
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
3. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї : Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. World Report 2024: Rights Trends in Україна. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/ukraine#028c55>.
7. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
9. Драган О. Права та свободи громадян на тимчасово окупованих територіях: діяльність органів прокуратури. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 2(30). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-36-45](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-36-45).
10. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2017. Т. 200. С. 85–92.
11. Олешко Н. Прояви геноциду українського народу на тимчасово окупованих рашистами територіях України (2022-2023 рр.). *InterConf*. 2023. № 34(159). С. 176–185. URL: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.06.2023.017>.

Анотація

Вилков С. В. Легалізація квазісудових органів на тимчасово окупованих територіях України як протиправна діяльність. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу феномену квазісудових органів, які функціонують на тимчасово окупованих територіях України, зокрема у Донецькій, Луганській областях та Криму. Такі органи виконують функції судової влади без належної правової основи, порушуючи національне законодавство та міжнародні правові норми. Вони створюються окупаційними адміністраціями та використовуються як інструмент політичного впливу, контролю над населенням і легітимізації окупаційного режиму. У статті детально розглядається теперішній стан проблеми, її вплив на правову систему України, права громадян та міжнародний правопорядок.

У рамках дослідження здійснено класифікацію ознак квазісудових органів, зокрема їх нелегітимного характеру, залежності від окупаційної влади, невідповідності міжнародним стандартам правосуддя та системних порушень прав людини. Також проведено аналіз структурної організації таких органів, процедур призначення «суддів» та їхньої діяльності. У статті висвітлено вплив цих органів на

соціально-економічне становище населення, яке стикається з правовою невизначеністю, відсутністю доступу до справедливого суду, порушенням права власності та інших фундаментальних свобод.

Проведено порівняльний аналіз ситуації в Україні з аналогічними випадками у світі, зокрема в Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії. Здійснено огляд міжнародних правових документів, таких як Женевські та Гаазькі конвенції, які регламентують поведінку окупаційної влади та визначають правові зобов'язання щодо забезпечення прав людини на окупованих територіях. Особливу увагу приділено правовій відповідальності осіб, причетних до діяльності квазісудових органів.

На національному рівні пропонується вдосконалення законодавчої бази для притягнення винних до відповідальності, активізація роботи правоохоронних органів із документування злочинів та реалізація програм реінтеграції. На міжнародному рівні акцентується на важливості посилення санкцій, активізації роботи міжнародних судових інституцій та залучення міжнародної спільноти до моніторингу й реагування на порушення прав людини.

У підсумку, стаття наголошує на необхідності комплексного підходу до вирішення проблеми, що включає як національні, так і міжнародні механізми, спрямовані на відновлення верховенства права та забезпечення прав і свобод громадян на окупованих територіях.

Ключові слова: квазісудові органи, тимчасово окуповані території, міжнародне право, права людини, реінтеграція, правосуддя, правова відповідальність.

Summary

Vylkov S. V. Legalization of quasi-judicial bodies in the temporarily occupied territories of Ukraine as an illegal activity. – Article.

The article is devoted to the analysis of the phenomenon of quasi-judicial bodies functioning in the temporarily occupied territories of Ukraine, particularly in Donetsk, Luhansk regions, and Crimea. These bodies perform judicial functions without proper legal grounds, violating national legislation and international legal norms. They are established by occupying administrations and are used as instruments of political influence, population control, and legitimization of the occupation regime. The article thoroughly examines the current state of the issue, its impact on Ukraine's legal system, citizens' rights, and international legal order.

The study classifies the features of quasi-judicial bodies, including their illegitimate nature, dependency on the occupying power, non-compliance with international standards of justice, and systematic violations of human rights. The article also analyzes the organizational structure of such bodies, the procedures for appointing "judges", and their activities. It highlights the impact of these bodies on the socio-economic situation of the population, which faces legal uncertainty, lack of access to fair trials, violations of property rights, and other fundamental freedoms.

A comparative analysis of the situation in Ukraine with similar cases globally, particularly in Transnistria, Abkhazia, and South Ossetia, has been conducted. A review of international legal documents, such as the Geneva and Hague Conventions, which regulate the conduct of occupying powers and define legal obligations for ensuring human rights in occupied territories, has been undertaken. Special attention is given to the legal responsibility of individuals involved in the activities of quasi-judicial bodies.

At the national level, it is proposed to improve the legislative framework to prosecute perpetrators, enhance the work of law enforcement agencies in documenting crimes, and implement reintegration programs. At the international level, the importance of strengthening sanctions, intensifying the work of international judicial institutions, and engaging the international community in monitoring and responding to human rights violations is emphasized.

In conclusion, the article highlights the need for a comprehensive approach to addressing the problem, which includes both national and international mechanisms aimed at restoring the rule of law and ensuring the rights and freedoms of citizens in the occupied territories.

Key words: quasi-judicial bodies, temporarily occupied territories, international law, human rights, reintegration, justice, legal responsibility.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.6>*О. В. Вуїв, М. С. Булкат*

АНТИЧНА СПАДЩИНА ПІВДЕННИХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНІВ У ПЛОЩИНІ ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОГО БАЗИСУ СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. Останнім часом відмічаємо підвищену увагу до історичної, історико-правової спадщини південних українських теренів у науковій площині [див., наприклад, 37] та в суспільному діалозі [див., наприклад, 9]. Однак процеси осягнення джерельних обріїв, формування історіографії конкретного дослідження, як і будь-яка археографічна праця, опосередковані особливостями наукової галузі, а також авторськими «смаковими критеріями».

Новітні переосмислення регіональної історії у межах предмета правової науки, зокрема теоретико-правових та історико-правових досліджень, детермінували нагальну необхідність розширення методологічних обріїв, впровадження деяких методологічних новел вітчизняної історичної, археографічної науки, використання кроссекторального підходу, переосмислення вітчизняної та загальноєвропейської доктрини, спадщини видатних науковців тощо.

Мета статті. Слід окреслити значення античної спадщини південних українських теренів у площині формування джерельного базису сучасних історико-правових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Варто відмітити, що ідея щодо необхідності вивчення і переосмислення ідентичної регіональної історії України – не нова і тісно пов'язана з інституційним становленням вітчизняної науки в цілому та деяких її наукових шкіл, зокрема історико-правових. Так, у доктрині європейських держав ХІХ століття називають віком розвитку науки історії [33, с. 5; 46, с. 52]. Україна – не виняток. Фахівці традиційно вказують на інституціоналізацію українського історієписання від ХІХ століття. Широкий обрій положень сформований, наприклад, представниками Київської школи істориків Володимира Антоновича [14]. Ця історіографічна школа [4; 7; 8; 10; 11; 16; 17; 19; 20; 28; 29] при Київському університеті вектором своєї діяльності обрала вивчення «регіональної», «обласної» історії. Іноді цю школу називають «Київська документальна (земельно-обласна) школа Володимира Антоновича» [44, с. 214–221]. Серед її представників Михайло Грушевський (1866–1934), Дмитро Багалій (1857–1932), Петро Голубовський (1857–1907), Павло Іванов (1860 – бл. 1917), Никандр Молчановський (1858–1906), Олександр Грушевський (1877–1942), Митрофан Довнар-Запольський (1867–1934), Василь Данилевич (1872–1936), Іван Лінниченко (1857–1926), Дмитро Дорошенко (1882–1951), Василь Базилевич (1892–1942), Наталія Полонська-Василенко (1884–1973), Петро Смірнов (1882–1947), Олександр Оглоблин (1899–1992) та інші. Продовжують традиції вивчення регіональної історії і сучасні науковці [див., наприклад, 21; 22].

За використання інституційної канви як основи формування джерельного базису історико-правового дослідження, логіку викладу матеріалу «диктує» об'єкт – «формування науково-обґрунтованих положень про конкретний предмет вивчення через інституційну наукову діяльність» та безпосередній предмет дослідження в межах такого обширного об'єкта, наприклад – «гене́за державних практик та судочинства південних українських теренів». Джерельний базис складають профільні дослідження археологічних пам'яток, текстів-першоджерел, історіографічні пам'ятки вітчизняної доктрини кожного періоду поступу через групування їх за інституційною приналежністю тощо. Важливим аспектом такого нетривіального підходу є осягнення процесів формування вітчизняної доктрини держави і права у загальноєвропейському контексті, через пропедевтику інституалізації європейської науки. У такому разі, вочевидь, не варто обмежувати себе дослідженнями та доктринальними положеннями від XIX століття.

Так, науковці вказують, що європейська правова наука, її категоріальний апарат, специфічний стиль юридичного мислення не сформувалися б у тому вигляді, в якому вони нині існують, без університетської традиції, що сягає корінням XII–XIII століть [32, с. 276]. Однак їй передували складні процеси творення висхідних наукових підходів та поглядів, інституалізації європейської освіти та науки. На це слід звернути увагу в оптиці сучасних історико-правових досліджень, які охоплюють тематику регіональної історії південних українських теренів.

Знання та їх верифікація (досвід використання) сприяли розвитку суспільних формацій, освіти, науки, права, держави. Через розумову працю носії знань виступали фіксаторами конкретних соціальних і державних практик, аналізували їх. До усвідомлення наукової роботи, як професійної діяльності, формування доктрини сучасних європейських наук (філософії, історії, права, політології тощо) з конкретним об'єктом та предметом вивчення за галузями, становлення наукових установ, відбувалось творення висхідних положень європейської доктрини, а носіями знань були мислителі, церковні та державні діячі. Їх праці заклали основи європейської доктрини кожної галузі, осмислення людського розвитку та історичних подій, права та держави.

Формування підходів до розуміння права, держави, судочинства, як і інституалізація європейської науки, – процеси тривалі. Їх становлення часто пов'язують із античним досвідом Стародавньої Греції. Освіта у ній, як відомо, була коштовною та індивідуалізованою. Навчання полягало у поєднанні розумового, фізичного, морального і естетичного виховання. Наукова праця, формування наукових положень також характеризувалися індивідуальною, персоналізованою їх передачею від учителя – мислителя, філософа та рефлексіями учнів на підходи наставника. Відомі тенденції розвитку античних положень у рефлексії від Сократа (469–399 до н. е.) [47] до Платона (427–348 до н. е.) [23, с. 558; 30, с. 482; 38], Арістотеля (384–322 до н. е.) [2, с. 37; 15], праць римських мислителів, зокрема Ціцерона (106–43 до н. е.) [24, с. 771; 42, с. 709] тощо. Підготовка майбутніх юристів за європейськими освітніми програмами дотепер розпочинається саме з античних підходів філософії права.

Характеризуючи формування освітньої політики, навчальних програм, згодом – інституалізацію європейської освіти і науки, а також паралельний процес формування державно-правової доктрини, фахівці звертаються до періоду Стародавнього Риму [41, с. 58]. Найвищим рівнем освіти довгий час залишався грецький концепт філософського навчання. Засвоєння положень філософської школи забезпечувало, за Цицероном, знання про «те, що є великим». Фахівці відмічають, що римляни прагнули вдосконалити виразно грецьку філософську освіту і саме це стало поштовхом до розбудови римських наукових шкіл права та риторики [49, с. 1322–1333; 45; 50]. Коли мова йде про розуміння права та держави, науковці часто зазначають, що первинне формування державно-правової доктрини є наслідком діяльності давньоримських юристів у період III–IV ст. до н. е., коли були опубліковані формули позовів і календар дат Апієм Клавдієм та Гнеєм Флавієм [39, с. 127]. Останній, як відомо, упорядкував збірку законів «*Jus civile Flavianum*», першу працю такого типу. Це дозволило оприлюднити наявні закони, впорядкувати судочинство, зробити процес справедливішим, конкурентним, більш прозорим. Гней Флавій дотепер вважається одним з перших реформаторів судочинства. А витoki сучасної європейської правової науки традиційно пов'язують саме з римською юриспруденцією [31, с. 31; 43, с. 26]. Вказують, що діяльність римських юристів заклала основи доктрини усїєї континентальної правової системи [32, с. 287].

У цей період здобутки античної культури, освіти і науки «прийшли» на українські терени із давньогрецькими поселеннями у Північному Причорномор'ї. Борисфеніда виникла на острові Березань вже у другій половині VII ст. до н. е. [27]. Протягом VI ст. до н. е. виникли інші значні міста Північного Причорномор'я: Ольвія – у пониззі Південного Бугу, Херсонес Таврійський – на заході Криму тощо [18, с. 101].

У контексті проведення історико-правових досліджень, слід звернути увагу на спадщину всесвітньо відомих діячів Північного Причорномор'я: херсонеського історика Сіріска Понтійського (III ст. до н. е.), географа Діонісія Ольвійського (I ст. до н. е.), боспорських філософів Смікра та Діфіла (IV ст. до н. е.), Стратоніка (I ст. н. е.) та інших. Серед вихідців Північного Причорномор'я, які працювали у Греції в III ст. до н. е., відзначають філософів Біона Борисфеніда, Сфера Боспорського, історика Посидонія Ольвіополіта та інших [3; 26].

Науковці вказують, що культура та праворозуміння держав-полісів Північного Причорномор'я через матеріальну спадщину, праці їх представників є повноцінною складовою світової античної спадщини [18, с. 101]. Так, Сіріск Понтійський вважається першим істориком, що працював на теренах України. У своїй праці він описав зносини Херсонеса Таврійського з Боспором та іншими грецькими полісами. На жаль, твір не дійшов до нашого часу. Однак мармуровий декрет, присвячений авторові за цю роботу, зберігся і датується III ст. до н. е. Це три фрагменти плити з білого мармуру, прикрашені зверху фронтоном із зображенням лаврового вінка [36, с. 584]. Загалом рівень культури, освіти і науки античних держав Північного Причорномор'я відповідав загально грецькому [40].

Контroversійними залишаються положення щодо ступеня впливу античної культури, освіти, науки, права на процес формування власне українського права та держави [5]. Як і в багатьох інших європейських державах, вітчизняні науковці концентровані на виокремленні автентичної традиції. Однак фахівці одногосно вказують на визначальний цивілізаційний вплив державного, культурного, освітнього та наукового досвіду міст-полісів Північного Причорномор'я на розвиток навколишніх скіфської, сарматської та інших праукраїнських народностей [18, с. 101].

Особливо важливими свідченнями у цьому контексті вважаються положення «Історій» Геродота [1; 6; 34, с. 93], який близько середини V ст. до н. е. відвідав Ольвію. Четверта книга цієї праці присвячена історії скіфських племен, зокрема походів перського царя Дарія на скіфів, легенді про скіфського царя Скіла, який мав у Ольвії палац. Науковці вказують, що «Для нас – русичів-українців – Геродот є «Батьком і нашої праісторії», бо з його «Історії» ми дізнаємося, що наші пращури-скити були діти Дніпра (Бористену). Вони називали себе бористенами, що сучасною українською мовою означає: «наддніпрянці». Ще ми дізнаємося, що всіх людей, які жили північніше Дунаю греки називали – гіпербореями, тобто нашою мовою «північними людьми», а західноєвропейською – «норманами» [13, с. 6]. Слід відмітити, що у таких підходах наголошено на місцевому походженні скіфів, заперечується їх персько-іранське походження, відкидаються тези норманської теорії виникнення Київської держави, вирішальний варязький вплив тощо. Де-факто прибічники такого підходу вважають, що цивілізаційна взаємодія місцевого населення Скіфії з містами-державами Північного Причорномор'я безпосередньо сприяла становленню української цивілізації, культури, а згодом – права, держави – Київської Русі [13, с. 6–9]. Аргументи на користь цього підходу його прибічники віднаходять і у всесвітньо відомій «Naturalis historia» Плінія Старшого (I ст. н. е.) [35, с. 274; 48]. Ця праця вважається першою європейською енциклопедією і налічує 36 (37) книг. Книгу IV «Географія» присвячено опису міст-полісів Чорноморського узбережжя, Сарматії, Скіфії. Автор дав деталізовані зведення про їх взаємодію [18, с. 101].

Відмежовуючись від спеціалізованих наукових дискусій щодо детермінант творення Київської держави, слід враховувати визначальний цивілізаційний вплив античних міст-полісів південних українських теренів, їх наукових здобутків на розвиток вітчизняної освіти, науки (зокрема історичної, правової) через взаємодію із державностями, культурами скіфів, сарматів, іншого місцевого населення, тобто праукраїнців. Правники, зокрема В. Тацій, вказали, що взаємний вплив і збагачення цих культур, сталі економічні, політичні, культурні зв'язки, позитивні та негативні військові взаємодії справили вагомий вплив на формування культури і державних практик населення Середнього Подніпров'я, праукраїнців [12, с. 33].

Висновки. У сфері історико-правових досліджень наразі актуалізовано тенденцію не лише щодо розширення джерельного базису (кроссекторальний підхід), а й упорядкування наявних уявлень про роль досвіду південних українських теренів у становленні вітчизняної державно-правової доктрини, українських держави і права загалом. Можна відмітити наступні положення:

- досвід південних українських теренів у період античності справив сутнісний вплив на подальше становлення українських права та держави;
- культуру, науку, праворозуміння держав-полісів українського півдня через матеріальну та доктринальну спадщину слід розуміти як повноцінні складові світової античної спадщини;
- процеси державотворення, формування європейських освіти і науки, їх інституалізації, поступу державно-правової доктрини у загальноєвропейському контексті періоду античності на теренах України представлені досвідом держав-полісів українського півдня;
- матеріальна та доктринальна спадщина античних держав-полісів українських теренів є важливою складовою джерельного базису досліджень щодо генези вітчизняних та загальноєвропейських державних практик та судочинства, зокрема і через оптику античних витоків інституалізації європейської освіти і науки.

Література

1. Безух Ю. В. Скіфськими шляхами Геродота. Мелітополь : Люкс, 2019. 284 с.
2. Бойченко І. Аристотель Стагірит. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Ін-т філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. С. 37.
3. Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до XX століття: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1998. 616 с.
4. Водотика С. Наукові історичні школи і провідні тенденції розвитку української історичної науки на початку XX ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. Вип. 16. С. 270–290.
5. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.): монографія. Харків : Парус, 2006. 352 с.
6. Геродот. Історії в дев'яти книгах / переклад з давньогрецької А. Білецького. Київ : Наукова думка, 1993. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Herodot/Istorii_v_deviaty_knyhakh/.
7. Гоцуляк В. Вивчення сучасними вченими проблеми наукової школи. *Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Історичні науки*. 2009. Вип. 160/161. С. 10–16.
8. Гоцуляк В. Наукові школи в українській історичній науці кінця XIX – початку XX століття: історіографічний аспект. *Сіверянський літопис*. 2001. Вип. 1. С. 56–65.
9. Грабовський С. Хто заснував великі міста Півдня України? *Радіо Свобода*. 2008. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1124480.html>.
10. Заруба В. Наукова школа в історичній науці. До постановки проблеми. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. 2006–2007. Вип. 15. С. 769–781.
11. Зербіно Д. Наукова школа: лідер і учні. Львів: ЄвроСвіт. 2001. 208 с.
12. Історія держави і права України: підручник: У 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 656 с.
13. Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом / ред. Хуторна Т. А.; перекл. Спасько С. К. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2012. 144 с.
14. Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор «Київської історичної школи»: монографія. Київ. 2005. 492 с.
15. Ковбасенко Ю. І. Антична література : навч. посіб. Київ : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2014. 255 с.
16. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) : монографія. Київ, 2000. 256 с.
17. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія: монографія. Київ : Інститут історії України НАН України. 2013. 566 с.
18. Крижицький С. Д. Античні міста-держави Північного Причорномор'я. Енциклопедія історії України: У 10 т. / редкол. : В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1. С. 101.
19. Мерніков Г. Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX ст. Дніпропетровський історико-археографічний збірник. 1997. Вип. 1. С. 332–346.

20. Мерніков Г. Школа в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії: дис. ... к. і. н. Дніпро. 1997. 215 с.

21. Миколаївщина: літопис історичних подій / О. М. Гаркуша, Є. Г. Горбуров, Ю. І. Гузенко, Ю. С. Гребінников, Ю. О. Зайцев, В. Ф. Кондрашов, Ю. В. Котляр, І. О. Смірнов, П. І. Соболев. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2002. 709 с.

22. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник, ред.: А. Д. Коваль, О. С. Козирев, Ф. І. Кокошко. Миколаїв, 1994. 386 с.

23. Мироненко О. Платон Афіньський. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 558.

24. Мироненко О. Цицерон. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 771.

25. Мочульська М. Є. Зародження правової доктрини як юридичного феномену. *Вісн. Львів. ун-ту. Юрид. серія*. 2010. Вип. 51. С. 4;

26. Николаев М. Політична історія Ольвії Понтійської II ст. до н.е. у світлі відновлення літочислення. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія Історія*. 2018. № 1 (136). С. 45–50.

27. Ольговський С. Я. Історія дослідження Борисфеніди та хронологічні етапи її існування. Давньогрецькі міста-колонії Північного Причорномор'я: навч. посіб. Київ: КНУКіМ, 2007. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Edu/ForStudents/AnticStates/Bog/HistBorisfenida.html>.

28. Острянюк А. Наукові історичні школи в Україні: фантоми української історіографії. Історіографічні дослідження в Україні. 2014. Вип. 23. С. 293–310. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40021/16-Ostrianko.pdf?sequence=1>.

29. Пазюра Н. Київська історична школа. Андрій та Микола Стороженки. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Paziura_Natalka/Kyivska_istorychna_shkola_Andrii_ta_Mykola_Storozhenky.pdf

30. Платон. Філософський енциклопедичний словник / Ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ: Ін-т філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. С. 482.

31. Савайда О. І. Енциклопедія права в європейській правознавчій культурі. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ*. 2010. № 1. С. 31.

32. Семеніхін І. В. Роль правової доктрини в Давньому Римі: теоретико-історичний аналіз. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 22. С. 275–289.

33. Сінкевич Є. Г. Краківська історична школа в польській історіографії: монографія. Миколаїв: Вид-во Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2010. 332 с.

34. Скржинська М. В. Геродот та його історії про Скіфію. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. С. 93.

35. Скржинська М. В. Пліній Старший. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 8. С. 274.

36. Скржинська М. В. Сіріск. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 584.

37. Схід і Південь України: час, простір, соціум: колективна монографія: у 2 т. / Відп. ред. В. А. Смолій; Ред. кол.: Я. В. Верменич та ін.; Інститут історії України НАН України. Т. 1. Київ: Інститут історії України, 2014. 378 с.

38. Тофтун М. Г. Платон. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2014. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/11783/1/етика-1.pdf>.

39. Трофименко В. А. Правова доктрина як основа формування правової системи країни. *Вісн. Нац. юрид. ун-ту України імені Ярослава Мудрого*. 2009. № 2. С. 127.

40. Україна: хронологія розвитку: у 6 т. Т. 1. З давніх часів до пізньої античності / О. Григор'єва, Н. Артемеєва, В. Зубанова та ін. 2010. Кріон. URL: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/derzhavniy-ustr-y-arkh-tektura-deolog-chn-uyavlennya/kultura/>.

41. Хомерікі О. А. Феномен університету як маркер суспільного розвитку і модератор соціокультурних трансформацій. *Грани: соціологія*. 2015. № 5 (121). С. 58–63. С. 58.

42. Цицерон Марк Туллій. Філософський енциклопедичний словник / Ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ: Ін-т філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. С. 709.

43. Шала Л. В. Рецепція римського права в Україні: доктринальний рівень. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ*. 2010. № 1. С. 26.

44. Ясь О. В. *Наукові напрями, школи, течії, гуртки*. Енциклопедія історії України : у 10 т. / Редкол. : В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка. 2010. Т. 7. С. 214–221. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Naukovi_s.

45. Bloomer W. Martin. *The School of Rome: Latin Studies and the Origins of Liberal Education*. Berkeley : Univ. of California Press. 2011. 294 p.

46. Drozdowicz Z. *O przedmiocie i zadaniach psychologii historycznej* Swoistosci poznania historycznego. Poznan : UaM. 1990. S. 52.

47. Guthrie W. K. C. *Socrates*. Cambridge: Cambridge University Press. 2001. URL: <https://books.google.co.uk/books?id=a-h35nyFR7IC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.

48. Pliny the Elder. *The Natural History* / Ed. John Bostock, Henry Thomas Riley, 1855. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D1%3Achapter%3DDedication>.

49. *Rome (history)*. Oxford Classical Dictionary / Ed. by S. Hornblower, A. Spawforth. 3-rd Ed. Oxford; New York: Oxford University Press, 1999. P. 1322–1333. URL: <https://ia902909.us.archive.org/2/items/hornblower-simon-spawforth-antony-the-oxford-classical-dictionary-1999/HORNBLOWER%20%20Simon%20%20SPAWFORTH%20%20Antony%20-%20The%20Oxford%20Classical%20Dictionary%20%205B1999%205D.pdf>.

50. Stanley F. Bonner. *Education in Ancient Rome: from the Elder Cato to the Younger Pliny*. Univ. of California Press, 2022. 416 p.

Анотація

Вуїв О. В., Булкат М. С. Антична спадщина південних українських теренів у площині формування джерельного базису сучасних історико-правових досліджень судочинства. – Стаття.

Останнім часом відмічаємо підвищену увагу до історичної, історико-правової спадщини південних українських теренів у науковій площині та в суспільному діалозі. Однак процеси осягнення джерельних обріїв, формування історіографії конкретного дослідження, як і будь-яка археографічна праця, опосередковані особливостями наукової галузі, а також авторськими «смаковими критеріями».

Новітні переосмислення регіональної історії у межах предмета правової науки, зокрема теоретико-правових та історико-правових досліджень, детермінували нагальну необхідність розширення методологічних обріїв, впровадження деяких методологічних новел вітчизняної історичної, археографічної науки, використання кроссекторального підходу, переосмислення вітчизняної та загальноєвропейської доктрини, спадщини видатних науковців тощо.

У статті окреслено значення античної спадщини південних українських теренів у площині формування джерельного базису сучасних історико-правових досліджень. Відмічено, що у сфері історико-правових досліджень наразі актуалізовано тенденцію не лише щодо розширення джерельного базису (кроссекторальний підхід), а й упорядкування наявних уявлень про роль досвіду південних українських теренів у становленні вітчизняної державно-правової доктрини, українських держави і права загалом. Сформульовано наступні положення: досвід південних українських теренів у період античності справив сутнісний вплив на подальше становлення українських права та держави; культуру, науку, праворозуміння держав-полісів українського півдня через матеріальну та доктринальну спадщину слід розуміти як повноцінні складові світової античної спадщини; процеси державотворення, формування європейських освіти і науки, їх інституалізації, поступу державно-правової доктрини у загальноєвропейському контексті періоду античності на теренах України представлені досвідом держав-полісів українського півдня; матеріальна та доктринальна спадщина античних держав-полісів українських теренів є важливою складовою джерельного базису досліджень щодо генези вітчизняних та загальноєвропейських державних практик та судочинства, зокрема і через оптику античних витоків інституалізації європейської освіти і науки.

Ключові слова: антична спадщина, держави-поліси південних українських теренів, джерельний базис, історико-правове дослідження судочинства.

Summary

Vuiv O. V., Bulkat M. S. The ancient heritage of the Southern Ukrainian territories in the plane of forming the source base of modern historical and legal research of the judiciary. – Article.

Recently, we note increased attention to the historical, historical and legal heritage of the southern Ukrainian territories in the scientific field and in public dialogue. However, the processes of understanding source horizons, forming the historiography of a specific study, like any archeographic work, are mediated by the peculiarities of the scientific field, as well as the author's «taste criteria».

The latest reinterpretations of regional history within the scope of legal science, in particular theoretical-legal and historical-legal studies, determined the urgent need to expand methodological horizons, introduce some methodological novelties of domestic historical and archeographic science, use a cross-sectoral approach, reinterpret national and pan-European doctrine, the legacy of outstanding scientists etc.

The article outlines the importance of the ancient heritage of the southern Ukrainian territories in the plane of forming the source base of modern historical and legal research. It is noted that in the field of historical and legal research, there is currently a trend not only to expand the source base (a cross-sectoral approach), but also to organize the existing ideas about the role of the experience of the southern Ukrainian territories in the formation of the domestic state-legal doctrine, the Ukrainian state and law in general. The following propositions are formulated: the experience of the southern Ukrainian territories in the period of antiquity had a significant impact on the further formation of Ukrainian law and the state; culture, science, legal understanding of the polis-states of the southern Ukraine territories through the material and doctrinal heritage should be understood as full-fledged components of the world's ancient heritage; the processes of state formation, the formation of European education and science, their institutionalization, the progress of the state-legal doctrine in the pan-European context of the period of antiquity on the territory of Ukraine are represented by the experience of the polis-states of the Ukrainian south territories; the material and doctrinal heritage of the ancient polis-states is a component of the source base of research on «the formation of scientifically based provisions on the genesis of state practices and judicial proceedings in the southern Ukrainian territories through institutional scientific activity» with the optics of the propaedeutics of the institutionalization of European education and science.

Key words: ancient heritage, polis-states of southern Ukrainian territories, source base, historical and legal research of the judiciary.

УДК 341.01(341.49:341.4)

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.7>*Е. Е. Кузьмін*

ТЕОРІЇ ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ, АБО У ПОШУКАХ МЕТАФІЗИЧНОГО ПІДґРУНТЯ «ПОКЛАДАННЯ КАРИ» У МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ

Постановка проблеми. Побудова «цілісної і спроможної» концепції покарання у міжнародному кримінальному праві наразі вбачається майже неможливою без належного урахування його оптимального виправдання та обґрунтування, що практично неминуче і доволі закономірно приводить до потреби бодай абстрактного і хоча б часткового переосмислення теорій покарання [11, с. 145]. Зі свого боку подібний процес неодмінно типово супроводжується вельми делікатною дилемою, – ледь не парадоксальною ситуацією, в якій одночасно констатується факт того, що теорії покарання мають дуже давню традицію у внутрішньодержавному кримінальному праві, проте міжнародне кримінальне право все ще перебуває в пошуку найбільш адекватної з них [13, с. 382]. І саме таке органічне поєднання усвідомлення істинного значення і засадничої сутності теорій покарання та нерозв'язаної досі нагальної проблеми у доктрині та практиці міжнародного кримінального права свідчить про актуальність означеної тематики, яку складно переоцінити в сучасних умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розроблення стійкої теоретичної основи покарання у міжнародному кримінальному праві, а також пошуків у напрямку створення продуманої, виваженої та узгодженої теорії міжнародного кримінального покарання віддзеркалюється у науковому доробку цілої низки дослідників, серед яких Ф. Амбах, Ш. Бассіуні, А. Гіль, Д. Голаш, С. Ф. де Гурменді, А. Кассезе, Р. Краєр, М. Кремніцер, О. Макулан, К. Й. М. Сафферлінг, К. Стан, А. А. Хак, Ф. Хассан та ін.

Разом з тим, особливої уваги, на наш погляд, заслуговує опубліковане порівняно нещодавно на правду монументальне видання «Чому слід карати винних у масових звірствах? Цілі покарання у міжнародному кримінальному праві» за редакцією Ф. Єсбергера та Ю. Генусс [15], яке сьогодні буквально за правом може повною мірою вважатись сучасним унікальним «самобутнім концентратом» світової наукової думки у сфері досліджень значення і мети міжнародного кримінального покарання, зокрема безпосередньо в частині «... сприяння розвитку його послідовної та надійної теорії ...» [6, с. 2].

Мета статті полягає в узагальненні та систематизації основних теорій покарання, а також у пошуку найбільш релевантної з них задля розбудови міцного фундаменту покарання у міжнародній площині.

Виклад основного матеріалу. Миттєве враження навіть від доволі поверхового аналізу достатньо відомих сьогодні ґрунтовних публікацій, присвячених власне формуванню найбільш загального уявлення щодо фундаментальних засад між-

народного кримінального права багато в чому обумовлюють реальну можливість наочно свідчити про те, що своєрідною «відправною точкою» переважної більшості численних спроб наукових пошуків «метафізичних основ» для покарання в межах «складної правової системи» [11, с. 136] як правило і зазвичай слугує здебільшого безпосередньо спільна й досить усталена крізь роки згадка-застереження стосовно кількох т. зв. «основних теорій» [14, с. 218; 4, с. 24, 26, 28–29].

Так, і дійсно, наприклад, Ш. Бассіуні свої роздуми про покарання за міжнародні злочини першочергово пов'язує саме із «філософськими міркуваннями», зокрема «моральною та соціальною філософією», а також й «історичними передумовами», які у своєму поєднанні зі сприйняттям покарання в якості «потреби, яка з плином часу стала імперативом для збереження соціального порядку», становлять підґрунтя розвитку декількох таких теорій покарання, як відплата, «отримання по заслугах», запобігання та реабілітація [2, с. 921, 926, 927].

У свою чергу в основі міркувань про «підвалини покарання» К. Стан вбачає щонайменше чотири ключові теорії, – відплату, консеквенціалізм, відновне правосуддя та експресивізм, заразом аргументуючи свою позицію більшою мірою тим, що міжнародне кримінальне право загалом схильне головним чином зосереджуватись скоріше на питаннях обґрунтування норм, морального засудження, а також запобігання злочинів, аніж на перспективі виправдання покарання, орієнтованого на порушника [13, с. 382].

Водночас в процесі осмислення «елементів виправдання покарання» К. Й. М. Сафферлінг й взагалі передусім вочевидь схиляється не стільки до принципового вирізнення тієї чи іншої окремо взятої, конкретної теорії, скільки намагається узагальнити притаманні їм характерні закономірності, оперуючи натомість такими «збірними» поняттями, як «основні школи», певні «підходи», а також «відгалуження», наголошуючи насамкінець на тому, що довготривалі палкі дискусії зрештою досі точаться довкола таких теорій, як «отримання по заслугах», загальної та спеціальної превенції, що фактично зводиться до всебічного досягнення раціональності насправді базисних ідей, серед яких чільне місце відводиться утриманню від вчинення злочинних намірів потенційного порушника, а також особливому спеціальному ставленню до індивіда, – виправленню, запобіганню та ізоляції [12, с. 128–129].

Втім, вельми показовим вбачається також й інший, більш прикметний приклад, в якому, зокрема Р. Краєр, апелює до «теорій» з метою розкриття сутності «цілей міжнародного кримінального правосуддя», виокремлюючи ретрибуцію, запобігання, ізоляцію, реабілітацію, осуд та виховання як такі, що у кінцевому підсумку загалом резонують із «завданнями міжнародного кримінального права» в цілому [4, с. 23–30].

Примітно, що подібне практично-орієнтоване ставлення спостерігається також і у розумуваннях А. Кассезе, квінтесенція яких виразно зображується недвояким судженням стосовно чіткої ідентифікації суто відплати та запобігання в якості двох «основних керівних принципів під час винесення вироків за міжнародні злочини» [3, с. 386].

Слід зазначити, що подібна відсутність «гармонії у багатоманітності» поглядів і думок навіть щодо найбільш загальних питань формування сталої базової уяви про найбільш релевантну теорію «міжнародного покарання» у т. зв. «загальних трактатах» з міжнародного кримінального права [12, с. 146] загострюється ще суттєвіше, особливо у разі, коли відповідна проблематика починає конкретизуватись і знаходити своє власне безпосереднє відображення у більш специфічних спеціалізованих напрацюваннях.

Як і раніше така полеміка відзначається схожою багатоаспектністю та багатоплановістю. Настільки, що подекуди окремі суперечності виникають навіть в межах процесів обдумування одного і того ж самого фахівця. Так, наприклад, з одного боку Д. Голаш наголошує на тому, що важливість запобігання особливо тяжким злочинам не підлягає сумніву через що відтак фактично долучається до розуміння превенції, як однієї з найбільш важливих цілей покарання у міжнародному кримінальному праві, у той же час, з іншого, – вказує, що для того, аби виправдати покарання з точки зору стримування, необхідно знати не лише те, чи має покарання певну тенденцію до превенції злочинів (що, ймовірно, так і є на думку спеціаліста), але й те, скільком злочинам воно запобігає, і якою ціною [7, с. 211, 217], що зрештою призводить принаймні до відчуття певного внутрішнього дисонансу.

Аналогічна ситуація прослідковується і в думках Ф. Хассана, який хоча і називає запобігання та ретрибуцію основними теоріями, з однієї сторони, відзначає домінуючу роль стримання для цілей виправдання покарання, а з іншої – зазначає про радше епізодичний характер відплати, сприймаючи її в якості неконсистентного фактору [9, с. 60].

Контроверсійний характер вбачається і у поглядах різних авторів на ту чи іншу теорію, як таку. У деяких випадках радикальність розбіжностей дійсно вражає. Приміром, у той час як А. А. Хак та М. Кремніцер достатньо впевнено «крокують непростим шляхом» сприйняття «групового насильства» крізь призму «групової помсти», – тобто ретрибутивної теорії міжнародного кримінального права [8, с. 275], та в процесі активних пошуків «вагомого аргументу» на користь ретрибутивізму в міжнародному кримінальному праві, зокрема через утвердження ідеї стосовно того, що «відмова від відплати» за своєю суттю і наслідками є неправильною [10, с. 161, 174], Ф. Амбах у свою чергу зауважує, що міжнародне кримінальне правосуддя та міжнародне кримінальне судочинство вже давно вийшли за межі «простого покарання», або, інакше кажучи, що з точки зору жертв суто ретрибутивне покарання не є достатнім [цит. за: 6, с. 11; див. детальніше: 1].

Вельми показовою ілюстрацією подібного також вважається і ситуація, за якою С. Ф. де Гурменді у своїх роздумах про практичне значення теорій покарання у міжнародному праві, акцентує увагу не тільки на тому, що «цілі покарання» мають достатньо тісний взаємозв'язок із «загальними цілями міжнародної кримінальної юстиції», а й доходить до висновку про те, що окрім запобігання майбутнім злочинам та зцілення жертв, міжнародне кримінальне право і покарання також переймаються й засудженими злочинцями, підкреслюючи те, що нехай покарання і має різні виміри на міжнародному рівні, але слугує тим самим цілям, що й пока-

рання на національному рівні: захист суспільства шляхом запобігання подальшим злочинам, зцілення жертв та реабілітація осіб [5, с. 2, 21, 22].

Однак, на противагу цьому, до прикладу Ф. Хассан вкотре займає абсолютно діаметрально протилежну позицію, безапеляційно стверджуючи натомість про те, що реформування і взагалі можна одразу ж усунути як можливе виправдання, адже міжнародне право, на відміну від муніципального, не переймається реабілітацією порушника [9, с. 51].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, явний кардинальний плюралізм думок стосовно існуючих нині теорій покарання безперечно свідчить про те, що до наявності узгодженої позиції ще доволі далеко. Втім, визнання теорій покарання, як обов'язкового і невід'ємного атрибуту його «світоглядної основи», а також необхідності формулювання такої теорії покарання у міжнародному кримінальному праві, яка принаймні буде щонайменше «адаптована» саме до реалій останнього, сприймаються загалом схвально. І без мети занурення у детальне обговорення абсолютно усіх теорій, які були розроблені протягом століть [12, с. 128] станом на зараз, на нашу думку, можливо погодитись із тим, що створення «переконливого обґрунтування» в межах однієї з них вбачається не тільки обмеженими, а й недоцільним; натомість, «задовільне рішення» може бути знайдене скоріше в комбінації цих теорій [12, с. 129], а також шляхом компромісу [2, с. 931], подальші дослідження яких носять досить багатообіцяючий характер.

Література

1. Ambach P. From Punitive to Restorative Justice. Victims' Participation, Reparations and Theories of Punishment. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 364–379.
2. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.
3. Cassese's International Criminal Law / rev. by A. Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, C. Gosnell, A. Whiting. 3rd ed. Gosport : Oxford University Press, 2013. 414 pp.
4. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 2nd ed. New York : Cambridge University Press, 2010. 618 pp.
5. de Gurmendi S. F. The Practical Importance of Theories of Punishment in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 12–22.
6. Geneuss J., F. Jeßberger Introduction: The Need for a Robust and Consistent Theory of International Punishment. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 1–11.
7. Golash D. The Justification of Punishment in the International Context. *International Criminal Law and Philosophy* / ed. by L. May, Z. Hoskins. New York : Cambridge University Press, 2010. pp. 201–223.
8. Haque A. A. Group Violence and Group Vengeance: Toward a Retributivist Theory of International Criminal Law. *Buffalo Criminal Law Review*. 2005. Vol. 9, No. 1. pp. 273–328.
9. Hassan F. The Theoretical Basis of Punishment in International Criminal Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 39–60.
10. Kremnitzer M. An Argument for Retributivism in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 161–175.
11. Maculan E., Gil A. G. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Iss. 1. pp. 132–157.
12. Safferling C. J. M. The Justification of Punishment in International Criminal Law. Can National Theories of Justification be Applied to the International Level? *Austrian Review of International and European Law*. 2000. Vol. 4, Iss. 1. pp. 126–163.

13. Stahn C. A Critical Introduction to International Criminal Law. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2019. 448 pp.

14. The Oxford Handbook of International Criminal Law / ed. by K. J. Heller, F. Mégret, S. MH Nouwen, J. D. Ohlin, D. Robinson. New York : Oxford University Press, 2020. 878 pp.

15. Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. 392 pp.

Анотація

Кузьмін Е. Е. Теорії покарання у міжнародному кримінальному праві, або у пошуках метафізичного підґрунтя покладання кари у міжнародному контексті. – Стаття.

Відповідна стаття позиціонується як така, в якій наводяться певні вихідні судження щодо проблематики пошуків найбільш прийнятної теорії покарання у міжнародному кримінальному праві.

Виявлено закономірність за якою теорії покарання розглядаються крізь призму або для певних цілей, – як філософське підґрунтя покарання або підвалини покарання, в якості елементів виправдання покарання або інструменту для встановлення змісту цілей міжнародного кримінального правосуддя, як засіб визначення основних керівних принципів під час винесення вироків за міжнародні злочини та спосіб дефінування завдання міжнародного кримінального права загалом.

З'ясовано, що в основі «міжнародної філософії покарання» зазвичай знаходяться т. зв. «основні його теорії», які представлені широким колом варіативності та альтернатив, починаючи з кари, «відплати», «отримання по заслугах» і ретрибуції, продовжуючи стриманням, запобіганням, а також загальною та спеціальною превенціями й ізоляцією, зрештою закінчуючи осудом, реабілітацією, виправленням та вихованням.

З огляду на різноаспектний та різнобічний характер жвавих філософсько-правових дискусій, які точаться довкола тематики теорій покарання, зокрема власне і у міжнародному кримінальному праві, встановлено, що особлива увага традиційно концентрується на спробах відшукування найбільш переконливої аргументації на користь тієї чи іншої конкретної теорії.

Разом з тим, зауважено на наявності низки контроверзів, які мають місце не тільки у роздумах різних спостерігачів між собою, але і у міркуваннях окремо взятих конкретних фахівців (у тому числі на прикладах неоднозначного сприйняття запобігання, фрагментарності відплати, спірності ретрибутивного покарання, строгості ставлення до реабілітації, як потенційного виправдання покарання тощо).

Наголошено на нагальній і невідкладній необхідності формулювання єдиної консолідованої теорії покарання у міжнародному кримінальному праві та доцільності досягнення відповідної мети за допомогою наукового синтезу й взаємозгодження нині існуючих позицій, адаптованих не тільки до реалій міжнародного кримінального права, а й умов теперішньої злочоденності.

Ключові слова: покарання, теорії покарання, виправдання покарання, обґрунтування покарання, покарання за міжнародні злочини, міжнародне покарання, міжнародне кримінальне право.

Summary

Kuzmin E. E. Theories of punishment in international criminal law, or in pursuit of seeking a metaphysical foundation for imposition of retribution in the international context. – Article.

The present article is positioned as one which provides certain initial judgments on the problem of searching for the most appropriate theory of punishment in international criminal law.

A pattern has been identified whereby theories of punishment are considered through the prism of or for specific purposes – as a philosophical basis of punishment or the foundations of punishment, as elements of justification of punishment or as a tool for establishing the content of the goals of international criminal justice, as a mean of determining the basic guidelines for sentencing for international crimes and as a way of defining the objective of international criminal law in general.

It is revealed that the “international philosophy of punishment” is usually based on the so-called “basic theories of punishment”, which are represented by a wide range of variations and alternatives, starting with the wrath, “vengeance”, “just deserts” and retribution, continuing with deterrence, incapacitation, as well as general and special prevention and isolation, and finally ending with conviction, rehabilitation, reformation and correction.

Given the multidimensional and multifaceted nature of the lively philosophical and legal debates that are taking place around the subject of theories of punishment, including in international criminal law as such, it is established that special attention is traditionally focused on attempts to search for the most convincing arguments in favour of this or that particular theory.

At the same time, it is noted that there are a number of contradictions that occur not only in the reflections of different observers among themselves, but also in the considerations of individual specialists (including examples of ambiguous perception of prevention, fragmentation of retribution, controversy of retributive punishment, strictness of attitude to rehabilitation as a potential justification for punishment, etc.).

It is emphasized that there is an urgent and immediate need to formulate a coherent consolidated theory of punishment in international criminal law and the expediency of achieving this goal through scientific synthesis and mutual coordination of the existing positions adapted not only to the realities of international criminal law, but also to the conditions of current challenges.

Key words: punishment, theories of punishment, rationale of punishment, justification of punishment, punishment for international crimes, international punishment, international criminal law.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.8>*С. С. Мусаєва, Г. І. Удренас*

**ПРОФІЛАКТИКА ТА СТАН ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ
ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ**

Постановка проблеми. Головним органом у системі Національної поліції України на яку покладено обов'язок щодо здійснення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми та відносно них кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення, є підрозділи ювенальної превенції. У зв'язку з цим, реформування поліцейської правоохоронної структури зумовило необхідність здійснення трансформації діяльності окремих підрозділів Національної поліції України, які традиційно призначалися для захисту прав та свобод дітей. Підрозділи ювенальної превенції як соціально-правовий інститут є порівняно новим явищем для українського суспільства та права. Вона включає поєднання системи певних суб'єктів та їх діяльність, спрямовану на захист дитини та усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку з її боку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед основних досліджень діяльності підрозділів ювенальної превенції національної поліції України слід виокремити роботи таких науковців як: О. Горбач, І. Іщенко, Я. Квітки, О. Костилова, О. Лавренова, Т. Мінки, С. Поволоцької, О. Чернецького та інших.

Метою статті є здійснення аналізу профілактики та стану діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень неповнолітніми особами.

Виклад основного матеріалу. Підрозділи ювенальної превенції як один зі структурних підрозділів органів Національної поліції України організують і контролюють у межах своєї компетенції дотримання вимог законодавства України з питань виявлення та профілактики правопорушень, а також боротьби зі злочинністю в дитячому середовищі та за участі дітей. Підрозділи ювенальної превенції разом з головними управліннями МВС України забезпечують ефективність діяльності визначених напрямків, а саме профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей, захист дітей від посягань та жорстокого поводження щодо них, залучаючи інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції [1].

С. Г. Поволоцька наголошує на тому, що вітчизняні вчені активно використовують запозичене із закордонної наукової літератури визначення «превенція», сутність якого полягає в поєднанні всіх без виключення дефініцій, зміст яких переплітається з «попередженням правопорушень», іншими словами вказує на діяльність щодо попередження, профілактики, запобігання правопорушенням [5]. Так,

І. В. Іщенко визначає «ювенальну превенцію» у широкому сенсі, як відносно окремих видів суспільно-правових відносин, який має свій об'єкт впливу та систему суб'єктів, які цей вплив здійснюють. Ювенальна превенція одночасно є складовою частиною як ювенальної, так і антидевіантної політики держави. Врешті-решт, це врегульована нормами права комплексна система соціальних, економічних, виховних, психологічних та правових заходів впливу певного кола (системи) уповноважених суб'єктів (органів публічного адміністрування) на суспільство, родину, окремих фізичних та юридичних осіб з метою усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких її негативних проявах [4].

Так, відповідно до «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» основними завданнями даних підрозділів є:

- профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики;
- участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;
- вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми;
- вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;
- провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти;
- взаємодія з іншими підрозділами НПУ, органами державної влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей [2].

Так, упродовж 9 місяців 2024 року поліцейськими ювенальної превенції виявлено 63 234 адміністративних правопорушення, які вчинили 49 808 осіб, у тому числі неповнолітніх – 8 070. Найбільше адміністративних правопорушень виявлено та припинено поліцейськими ювенальної превенції у Дніпропетровській (6792), Одеській (6167), Вінницькій (4301) областях та м. Києві (5434). Стосовно осіб, які вчинили такі правопорушення складено 49 032 адміністративних протоколів та винесено 14 202 постанови про справі про адміністративні правопорушення.

У розрізі статей КУпАП, які прямо пов'язані із виконанням завдань та повноважень підрозділів ювенальної превенції щодо захисту прав дітей ситуація наступна. Стосовно неповнолітніх осіб складено:

- 63 адміністративних матеріалів за ст. 44 (Незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах) КУпАП;
- 252 – за ст. 51 (Дрібне викрадення чужого майна) КУпАП;
- 748 – за ст. 173 (Дрібне хуліганство) КУпАП;
- 139 – за ст. 173-2 (Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування) КУпАП;

– 3 525 – за ст. 175-1 (Куріння тютюнових виробів у заборонених місцях) КУпАП;

– 8 – за ст. 173-4 (Булінг (цькування) учасника освітнього процесу) КУпАП;

– 4 051 – за ст. 178 (Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді) КУпАП.

Станом на 01.10.2024 розглянуто та прийнято рішення по 47 981 (75,8%) адміністративному правопорушенню, з них органами Національної поліції – 14 210, судами – 31 557, адміністративними комісіями – 2 214. Найчастіше до осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за матеріалами поліцейських ювенальної превенції застосовувалось покарання у вигляді попередження (9817) та штрафу (23035) на загальну суму – 18 299 161 грн. Судами за результатами розгляду протоколів про адміністративне правопорушення, складених поліцейськими ювенальної превенції, застосовано наступні заходи впливу до неповнолітніх: попередження – 2556, догана або сурова догана – 102, передача неповнолітнього під нагляд – 51, штраф – 238.

В умовах війни найчастіше відносно дітей можуть вчинятися адміністративні правопорушення, зокрема пов'язані із цькуванням (булінгом) учасника освітнього процесу (стаття 173-4 КУпАП), у тому числі й щодо внутрішньо переміщених осіб, які зараховані до закладу освіти. За 9 місяців 2024 року складено та направлено до суду 198 адміністративних протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-4 КУпАП. З них розглянуті судами 154 адміністративні протоколи. Так, наприклад, із загальної кількості 11 протоколів про адміністративне правопорушення складено щодо керівників закладів освіти за неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу, а саме: по два – в Одеській та Тернопільській областях та по одному – в Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській та Чернівецькій областях.

Окрім випадків цькування (булінгу) також має місце й учинення дітьми спроб самогубств. Так, упродовж 9 місяців 2024 року в органах Національної поліції зареєстровано 87 самогубств, учинених дітьми, з яких у віці від 10 до 12 років вчинено 4 самогубства, від 12 до 14 років – 10, від 14 до 16 років – 37 та від 16 до 18 років – 36. За характером вчинення у більшості випадків самогубства серед дітей вчинені шляхом повішання – 45 випадків, що становить 51,7% від загальної кількості, а також шляхом падіння з висоти – 22 випадки (25,3%), шляхом отруєння – 8 випадків (9,2%). Крім того за вказаний період часу зареєстровано 438 (у 2023 році – 403) спроби самогубства дітьми. Серед найбільш поширених способів вчинення навмисних самоушкоджень є медикаментозне отруєння (223 випадки), що становить 50,9% від загальної кількості, а також нанесення тілесних ушкоджень (156 випадків) та становить 35,6%. Із загальної кількості самоушкоджень вчинених дітьми, більшість з них вчиняються дівчатами (79,9%). Вчинення навмисних самоушкоджень дітьми по Україні спостерігається у віці від 10 до 18 років. Так, у віці від 10 до 12 років зафіксовано 11 випадків, що становить 2,5% від загальної кількості, від 12 до 14 років – 91 випадок, (20,8%), у віці від 14 до 16 років – 158 випадків (36,1%), у віці від 16 до 18 років – 178 випадків (40,6%).

Серед загальної кількості навмисних самоушкоджень вчинених дітьми можна виокремити такі, які вчинені для того, щоб привернути до себе увагу батьків, родичів, коханої людини чи інших осіб та не мали на меті вчинити самогубство, хоча такі дії могли б спричинити більш тяжкі наслідки. Найбільш поширеними причинами вчинення самогубств та їх спроб є конфліктні стосунки в родині, нерозділене кохання, привернення уваги коханої людини чи батьків, які не приділяють своїм дітям достатньої уваги під час виховання. Також мають місце непоодинокі випадки вчинення дій суїцидального характеру через психічні та психологічні відхилення у дітей та у зв'язку з наявністю депресивного стану через різного роду проблеми у житті дитини.

Комунікація поліцейського з дитиною, яка вчинила спробу самогубства, є надзвичайно чутливим і важливим аспектом роботи. Важливо розуміти, що діти, які вчинили спробу самогубства, можуть бути в дуже вразливому стані, і завдання поліцейського – забезпечити їхню безпеку і надати першу допомогу, поки не з'явиться можливість звернутися до фахівців. У зв'язку з цим актуальним залишається питання моніторингу випадків учинення дітьми суїцидів та спроб самогубства, встановлення їх причин, для забезпечення проведення з такими сім'ями превентивної роботи та організації надання психологічної допомоги дітям.

З метою здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо дитини, поліцейський підрозділу ювенальної превенції Національної поліції заводить обліково-профілактичну справу та вносить відомості про взяття на профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми, що входить до єдиної інформаційної системи МВС, дітей, щодо яких поліцейські ювенальної превенції Національної поліції здійснюють профілактичну роботу [3]. Станом на 01.10.2024 на обліку в підрозділах ювенальної превенції перебуває 2 062 дитини, щодо яких поліцейські ювенальної превенції здійснюють профілактичну роботу. За вказаний період на облік поставлено – 1 873 дитини, знято з обліку – 1 766 дітей. Відповідно до підстав постановки, на обліку перебуває: 338 дітей – засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 193 – звільнених за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; 3 – звільнених зі спеціальної виховної установи; 252 – вчинили домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник), передбачене статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також щодо якої винесено терміновий заборонний припис чи виданий обмежувальний припис. Найбільше таких випадків в:

– Одеській області – 19, Чернігівській – 17, Вінницькій – 16, Кіровоградській – 15, Київській, Миколаївській, Полтавській областях та м. Києві – по 14;

– 14 538 – які впродовж року два і більше разів були притягнуті до адміністративної відповідальності. Найбільше у Вінницькій області – 59 дітей, Одеській та Тернопільській – по 58, Дніпропетровській – 40, Київській – 37, Черкаській – 31;

– 625 – які впродовж року два і більше разів самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;

– 117 – які вчинили булінг (цькування) учасника освітнього процесу, з яких найбільше у Тернопільській – 35, Львівській – 14, Рівненській та Кіровоградській – по 12, Київській – 11. При цьому 30 дітей перебувають на обліку за двома категоріями, з них найбільше у Київській (7 дітей) та Одеській (6) областях.

Так, виходячи із вищезазначеного слід зауважити, що на сьогодні, причинами, які слугують основою вчинення правопорушень за участю дітей, є тяжке матеріальне становище їх сімей, відсутність взаєморозуміння з батьками та однолітками, незайнятість, поширення таких негативних звичок, як алкоголізм та тютюнопаління, асоціальний спосіб життя тощо. У зв'язку з цим, основним напрямком діяльності підрозділів ювенальної превенції є здійснення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми кримінальних проступків та адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення.

Література

1. Поняття, завдання, функції та структура підрозділів ювенальної превенції / КЕЙС заняття на тему «Правові та організаційні основи діяльності поліцейського ювенальної превенції. Нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції. Поняття завдання, функції та структура підрозділів ювенальної превенції. Види процесуальних документів в діяльності підрозділів ювенальної превенції, особливості їх оформлення». Львів. 2021.
2. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 №1044. Дата оновлення: 21.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (дата звернення: 12.11.2024).
3. О. І. Безпалова, Г. В. Джагупов, В. С. Макаренко та ін. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції : навч. посіб. / за заг. ред. О. І. Безпалової. Харків, 2022. 116 с.
4. Іщенко І. В. Адміністративно-правові засади здійснення підрозділами Національної поліції України ювенальної превенції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. С. 48.
5. Поволоцька С. Г. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 81 с.

Анотація

Мусаєва С. С., Удренас Г. І. Профілактика та стан діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень неповнолітніми особами. – Стаття.

У статті здійснено аналіз профілактики та стану діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень неповнолітніми особами, де підрозділи ювенальної превенції разом з головними управліннями МВС України забезпечують ефективність діяльності визначених напрямків, а саме профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей, захист дітей від посягань та жорстокого поводження щодо них. Окрім цього розглянуто дослідження науковців щодо визначення питання ювенальної превенції як складової частини як ювенальної так і антидевіантної політики держави, яка представляє собою врегульовану нормами права комплексну систему соціальних, економічних, виховних, психологічних та правових заходів впливу на суспільство, визначено основний нормативно-правовий акт, яким регулюється практична діяльність підрозділів ювенальної превенції. Здійснено аналіз діяльності поліцейських ювенальної превенції за 9 місяців 2024 року та досліджено результати розгляду органами, яким надано право на прийняття рішення та застосування заходів впливу до неповнолітніх за протоколами про адміністративне правопорушення, складених поліцейськими ювенальної превенції. Окрім цього, здійснено аналіз фактів пов'язаних із цькуванням (булінгом) в умовах війни відносно дітей. Досліджено питання учинення дітьми спроб самогубств, виокремлено поширені причини вчинення самогубств та їх спроб і завдання поліцейських, направлених на попередження вчинення таких дій. Разом з цим, розглянуто здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо дитини та взяття її на профілактичний облік у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного

характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання.

Ключові слова: Національна поліція України, підрозділи ювенальної превенції, профілактика, булінг, відповідальність, аналіз.

Summary

Musaieva S. S., Udrenas G. I. Prevention and the state of activity of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine to prevent the commission of administrative offences by minors. – Article.

The article analyses the prevention and the status of activities of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine with regard to prevention of administrative offences committed by minors, where the juvenile prevention units together with the main departments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine ensure the effectiveness of certain areas, namely, prevention of administrative and criminal offences among children, protection of children from abuse and cruelty. In addition, the author examines the research of scholars on the definition of juvenile prevention as an integral part of both juvenile and anti-deviant policies of the State, which is a comprehensive system of social, economic, educational, psychological and legal measures of influence on society regulated by law. The author identifies the main legal act regulating the practical activities of juvenile prevention units. The article analyses the activities of juvenile prevention police officers for 9 months of 2024 and examines the results of consideration by the bodies entitled to make decisions and apply measures of influence to minors under reports on administrative offences drawn up by juvenile prevention police officers. In addition, the author analysed the facts related to harassment (bullying) of children in wartime. The author examines the issue of suicide attempts by children, identifies common causes of suicide and suicide attempts and the tasks of police officers aimed at preventing such acts. At the same time, the author considers the implementation of individual prevention measures in relation to a child and his/her registration for preventive registration in connection with the application of compulsory educational measures without placement in a school or a vocational school of social rehabilitation for children in need of special conditions of upbringing.

Key words: National Police of Ukraine, juvenile prevention units, prevention, bullying, responsibility, analysis.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.9>*Н. О. Опанасенко*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЮРИСТІВ-ПРАВООХОРОНЦІВ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Професійна правосвідомість як система відображення правової дійсності та особливий вид суспільної свідомості є необхідною умовою ефективного використання законодавства, застосування норм права та професіоналізму посадових осіб у сфері юридичної діяльності. У такому контексті правосвідомість юристів-правоохоронців розуміється як своєрідний інтелектуальний інструмент та одночасно гарантія неухильного дотримання законності та правопорядку, забезпечення охорони прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави від протиправних посягань. Водночас, розвитку високого рівня професійної правосвідомості перешкоджають численні випадки її деформації, що, своєю чергою, призводить до відступу від нормативів правової культури та неминуче тягне за собою негативні зміни сприйняття права як культурної та соціальної цінності загалом. У зв'язку з цим актуальним та своєчасним залишається питання формування професійної правосвідомості юристів-правоохоронців, що має свої відмінні особливості, зумовлені специфікою тих завдань та функціональних обов'язків, які вони виконують при реалізації правоохоронної функції держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню й аналізу феномену правосвідомості, особливостей процесу формування професійної культури юриста у філософсько-правовому вимірі присвятили увагу такі вітчизняні науковці, як: С.Г. Бащук, Н.І. Бровко, О.М. Броневицька, Р.Ф. Гринюк, Н.Л. Гранат, Д.О. Єрмоленко, Ю.Ю. Калиновський, Г.П. Клімова, А.Ф. Крижановський, А.І. Луцький, Л.О. Макаренко, О.В. Макарова, В.В. Мухін, В.Г. Нестеренко, С.П. Погребняк, Х.Б. Романів, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, В.І. Темченко, О.С. Федорчук, М.Й. Штангрет та багато інших дослідників.

Метою цієї статті є аналіз шляхів та основних методологічних підходів до формування професійної правової свідомості та правової культури юристів-правоохоронців; дослідження ролі та особливостей правосвідомості майбутніх фахівців, що обумовлюються специфічністю вирішення професійних завдань, пов'язаних з реалізацією правоохоронної функції.

Виклад основного матеріалу. Питання формування, розвитку та трансформації правосвідомості має давню історію вивчення в українській правовій доктрині. Вона досліджується як філософсько-правова категорія, предмет теоретико-правового, філософського і психологічного аналізу та кваліфікується як одна з форм суспільної свідомості, суб'єктивний образ правового світу, його копія, яка ніколи не збігається з оригіналом [1, с. 345; 2, с. 93]. Натомість правосвідомість юриста, як зазначають дослідники, відрізняється не просто стійким позитивним ставленням до права і практики його застосування, а узгодженістю з правовими припи-

сами, розумінням корисності, необхідності і справедливості застосування правових норм, звичкою дотримуватися встановлених законодавцем правил поведінки. Особливості правосвідомості виражаються також у професійному розсуді, який може бути джерелом пропозицій по вдосконаленню правового регулювання. Характеризуючи більш ширше професійну свідомість юриста-практика науковці наголошують, що правосвідомість виступає в якості посередника між нормою, яка встановлює модель належної чи забороненої поведінки, і конкретним актом поведінки. Норми права поза правових відносин, в яких вони беруть участь, являють собою лише юридичні можливості. Соціальною реальністю, поведінкою особи, виразом державної волі вони стають лише після того, як в процес реалізації даних норм включається необхідний елемент – правосвідомість юриста [3].

У науковій літературі можна знайти різні підходи до розуміння сутності професійної правосвідомості, які доповнюють один одного для більш цілісного вивчення цього складного явища правової дійсності [4, с. 14; 5, с. 6; 6, с. 14–15]. Враховуючи думки науковців зазначимо, що під професійною правосвідомістю, на нашу думку, слід розуміти систематизовані правові знання, переконання, моральні ідеали та уявлення, що поєднуються у систему певних особистісних та професійних орієнтацій та установок, які виробляються у процесі осмислення права та формують безпосереднє ставлення до нього. Отже, професійна правова свідомість детермінується нормами права, передбачає більш високий рівень правових знань на відміну від повсякденної правосвідомості, а її основою є не лише наявність юридичної освіти та безпосереднього досвіду практичної юридичної діяльності правника, а й психологічна складова професійної підготовленості, що включає в себе формування та розвиток морально-психологічних якостей, навичок та звичок, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків, вміння здійснювати правильний моральний вибір, не піддаватися спокусам, що ведуть до порушень законності та службового обов'язку, корупційних зловживань.

Основна особливість професійної правосвідомості юристів-правоохоронців обумовлюється специфічністю вирішення завдань, пов'язаних з реалізацією правоохоронної функції. Правоохоронна діяльність має владний і водночас нормативний характер, який передбачає виконання посадових функцій від імені держави та на підставі наданих нею повноважень, згідно правил, норм чи стандартів, які встановлюються у відповідних законодавчих чи регулюючих документах. Вона також характеризується й низкою інших специфічних ознак: може здійснюватися за допомогою застосування лише законних заходів впливу до правопорушників у встановленій та чітко регламентованій формі; спрямовується на забезпечення безпеки, правопорядку та законності, охорону та захист прав та інтересів громадян, законних інтересів суспільства та держави; рішення про застосування або незастосування юридичних заходів впливу приймаються спеціально уповноваженими особами, які перебувають на службі у правоохоронних органах та мають спеціальну, найчастіше юридичну підготовку.

Значну роль у формуванні правосвідомості майбутніх правників відіграє юридична освіта, у процесі якої відбувається систематизація усіх знань про право, вироблення професійних навичок аналізу юридичних явищ та роботи з норматив-

ним матеріалом. І.Г. Кириченко слушно зазначає, що роль правових знань у формуванні професійної культури майбутнього юриста визначається так, що вони є основою, на якій ґрунтуються правові погляди, уявлення, переконання, визначаються спрямованість та установки поведінки. Правові знання надають можливість юристам сформувати правильні правові переконання, правове мислення, правові установки, які не суперечать закону й допомагають обрати відповідний варіант поведінки. Адже юрист повинен не лише володіти знаннями окремих юридичних норм, а й проявляти широку правознавчу освіченість, розуміти характерні тенденції та закономірності еволюції і збагачення законотворчої практики суспільства. Це важливо тому, що саме такий рівень і характер юридичної освіти може спонукати правозахисників не лише до відповідального, а й, насамперед, шанобливого ставлення до правових цінностей у житті людини [7, с. 18].

Навчання юристів-правоохоронців передбачає підготовку фахівців з вирішенням стратегічних завдань насамперед в забезпеченні правопорядку, цивільної безпеки, відновленні порушених прав, свобод і законних інтересів, встановленні, гарантуванні та охорони режиму непорушності суспільних відносин тощо, що безумовно вимагає вироблення у майбутніх практичних працівників прогресивного юридичного світогляду, найвищого рівня правової культури, прищеплення розуміння та поважного ставлення до правових явищ, вміння грамотно застосовувати їх під час розв'язання складних спеціалізованих задач правоохоронної діяльності. Відтак, роль правосвідомості правоохоронців полягає в тому, що вона виступає ціннісною установкою, орієнтованою на правомірну поведінку, своєрідним ідейно-моральним вимірником професіоналізму діяльності посадових осіб правоохоронних органів, і, насамкінець, інтелектуальним інструментарієм найбільш ефективного використання законодавства та застосування норм права при реалізації правоохоронної функції держави. У цьому аспекті можемо говорити, що якість та ефективність виконання юристами-правоохоронцями функціональних обов'язків, які діють від імені держави та на підставі наданих нею повноважень, впливають на суспільну правосвідомість та правову культуру суспільства, ставлення громадськості до закону та правових явищ, значно зміцнюючи позиції правової держави на міжнародній арені, створюють позитивний імідж та престиж галузевої підсистеми державного управління у цілому.

Тож набуття юристом-правоохоронцем нормативних правових знань має значення насамперед для правильного тлумачення ним норм права, прийняття усвідомленого рішення у фаховій діяльності, чіткого розуміння своїх функцій у забезпеченні прав, свобод та законних інтересів громадян, суспільства і держави. Відповідні юридичні знання та правові установки, які формуються через правову освіту, свідчать про рівень професійної культури майбутнього фахівця, якими він повинен керуватись під час виконання покладених обов'язків в цілях забезпечення безпеки, правопорядку та законності, характеризують правову поведінку правоохоронця, законність його дій. Саме тому формування професійної правосвідомості юриста-правоохоронця як складової процесу підготовки спеціаліста для успішного початку професійної діяльності є найважливішим завданням системи вищої юридичної освіти.

Слід погодитися з науковцями, які наголошують, що ставлення здобувачів вищої освіти до обраної спеціальності багато в чому визначається характером навчально-виховного процесу, який моделює майбутнє професійної діяльності. Для усвідомлення перспектив майбутньої фахової діяльності необхідне створення психолого-педагогічних умов, які зумовлюють специфічні особливості організації змісту професійного навчання [8, с. 100]. Передусім, до таких умов, на нашу думку, слід віднести: розробку нових затребуваних освітніх програм та забезпечення при цьому високого рівня педагогічної компетентності викладачів, необхідного для виконання функцій навчання та виховання майбутніх правників; формування ефективної системи управління освітнім процесом, постійного моніторингу та контролю всіх чинників, що впливають на забезпечення високої якості освіти, повного матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу та науково-методичної діяльності закладу вищої освіти; активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів та курсантів за допомогою комплексного використання інтерактивних методів навчання та інноваційних технологій, різноманітних форм, засобів і концепцій навчання з орієнтацією на всебічний розвиток особистості правоохоронця, формування та підтримання у нього позитивних навчальних мотивів, мотивації саморозвитку та професійного вдосконалення; створення сприятливої атмосфери і соціально-психологічного клімату у навчальному колективі, організацію конструктивної педагогічної взаємодії з урахуванням індивідуального підходу та особливостей кожного учня для його успішного навчання та розвитку.

Формування правосвідомості юристів відбувається паралельно з розвитком їх особистості, що включає розширення знань, пізнавальних процесів, підвищення рівня культурної освіченості та світоглядних позицій [9, с. 18; 10, с. 12]. Правова культура юриста є концентрованим виразом професійної культури юриста, її серцевиною. Цей особливий рівень правової культури формується завдяки безпосередньому, щоденному зіткненню з правовими явищами, що має місце під час виконання юристами своїх професійних обов'язків. При цьому, при допущенні до юридичної професії слід урахувувати не лише знання та інтелектуальні здібності претендентів, а й з не меншою увагою ставитися до їх вірності праву, етичних принципів, послідовності та розважливості, здібності ухвалювати розумні рішення [11, с. 184–187].

Отже, правова культура юриста як важлива складова його професійної культури формується та розвивається на тлі правосвідомості, що виявляється у єдності правових знань, оцінок, поведінки. Високий рівень правової культури передбачає свідоме дотримання норм права, належний ступінь глибини правового мислення, професійно-правову майстерність у сфері юридичної діяльності, а також відповідні морально-етичні цінності особистості, які виступають у якості домінуючого мотиву свідомої діяльності представника юридичної професії, дають йому змогу визначати власну лінію поведінки відповідно до соціального ідеалу, загального суспільного інтересу. Поряд із цим, правова культура юриста-правоохоронця знаходить своє вираження у стані юридичної практики, насамперед діяльності правоохоронних органів, зміцненні режиму законності і правопорядку при дотриманні необхідної пропорційності між цілями професійної діяльності і засобами, що слугують їх досягненню.

Наступним суттєвим фактором у формуванні та розвитку професійної правосвідомості є правове виховання юриста. На думку С.С. Сливки та П.Д. Біленчука, правове виховання юристів істотно знижує рівень соціального конформізму, сліпого наслідування чужих поглядів, бездумного виконання вказівок «згори». Через правове виховання найбільш повно сприймається моральна мета суспільства, яка впливає на внутрішній імператив службового обов'язку та деонтологічну правосвідомість. При регулярному вивченні майбутніми правниками права ширше розвиваються деонтологічні принципи правосвідомості, зрозумілішими стають її функції, що застерігає юриста від звертання до лише практичного рівня правосвідомості [12, с. 123–124].

Так, виховання правоохоронців як цілеспрямований та організований процес спрямовується на реалізацію функцій формування певних аспектів розвитку особистості, високого рівня правової культури, а також психологічної підготовки до виконання професійних службових обов'язків за будь-яких умов, в тому числі тих, що супроводжуються небезпекою і ризиком для життя і здоров'я та фактором раптовості. Його ефективність залежить від відповідності мети і завдань виховної роботи та організації дій по їх реалізації, якості самого виховного впливу. Для формування правосвідомості юристів-правоохоронців важливого значення набувають виховання та розвиток у них професійно-ціннісних орієнтацій, правових переконань та настанов, зокрема, неухильного дотримання законності, більш високого рівня оцінки права та забезпеченого ним правопорядку, правового уявлення про справедливість як одного з основоположних принципів права, виховання позитивної мотивації до служби, спрямованості на постійне самовдосконалення і саморозвиток, сумлінності та активності у вирішенні практичних завдань. Всі ці професійні цінності правосвідомості дозволяють правоохоронцю правильно орієнтуватися у складній ситуації при вирішенні юридичних конфліктів та є одним із критеріїв досягнення ним професіоналізму.

Ще одна ключова особливість формування професійної правосвідомості юристів-правоохоронців виявляється у тому, що теоретичні знання та практичні навички завжди тісно пов'язані та переплітаються. Як слушно відзначає Л.О. Макаренко, правосвідомість є практичним складником права, оскільки вона включається в процес створення й функціонування права в суспільстві правовою діяльністю суб'єктів, тобто реалізується в правовому процесі як суб'єктивний аспект правової діяльності. Лише в реалізації правосуб'єктності об'єктивно виявляється якість правосвідомості конкретного суб'єкта права, її дійсний зміст для сприйняття його всіма іншими суб'єктами. Правова практика є критерієм істинності не тільки правових знань, а й ціннісних оцінок кожною людиною правової дійсності – тих знань та оцінок, якими «заповнена» її правова свідомість [13, с. 290].

Юридична практика виконує інтегруючу роль в правовій системі, виступає сполучною ланкою правових знань та практичних рішень, вона слугує своєрідним «індикатором» ефективності системи чинного законодавства, загалом робить значний вплив на формування та розвиток правової ідеології як одного з важливих інструментів розвитку та функціонування правової держави та громадянського суспільства. Маючи активний прояв в практичній діяльності, правосвідомість відо-

бражує розуміння реальних можливостей та завдань правової системи, зумовлених її природою та напрямів подальшого вдосконалення її окремих елементів. Водночас, юридична практика, яка не відповідає своїм цілям, формує спотворену правосвідомість, яка, своєю чергою, вже не може характеризуватись досконалим знанням правових норм, що регулюють практичну юридичну складову діяльності та певні юридичні процедури. Професійна правосвідомість може бути сформована конкретною юридичною практикою, що спрямовується на набуття професійних навичок і вмій, отримання інформації про чинне законодавство та специфіку його застосування в умовах безпосередньої юридичної діяльності, тобто у практичній реалізації.

Висновки. Таким чином, важливою основою професійної компетентності юристів-правоохоронців є розвинена професійна правосвідомість, що зумовлює підвищене значення її формування насамперед за допомогою комплексного підходу в процесі організації освітнього процесу та підготовки майбутніх фахівців у сфері права. Вона виступає необхідним засобом їх ефективної практичної діяльності, спрямованої на зміцнення законності і правопорядку, забезпечення захисту безпеки людини, суспільства і держави при реалізації правоохоронної функції. Від рівня професійної правосвідомості юриста-практика залежить стан суспільної правосвідомості та правової культури суспільства, визнання цінності права у практичному житті соціуму, насамкінець, авторитет правоохоронних органів у суспільстві та вектор подальшого правового розвитку держави.

Література

1. Базарник М.В. Сучасний стан досліджень професійної правосвідомості судді. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. Вип. 29. С. 344–350.
2. Скакун О.Ф. Правосвідомість у правовій системі України: еволюційні особливості, професійний та регіональний вимір. *Право України*. 2013. № 1. С. 93–116.
3. Калюжний Р. Формування правосвідомості юристів в сучасних умовах освітніх змін. *Правова освіта в Україні: еволюція, сучасний стан, перспективи розвитку* : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 27 квітня 2017 р.). Київ, 2017. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/32549> (Дата звернення: 23.05.2024).
4. Єрмоленко Д.О. Загальнотеоретична характеристика професійної правосвідомості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15. Т.1. С. 13–15.
5. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 20 с.
6. Луцький А.І. Вплив правової ідеології на правосвідомість юриста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія: Право*. 2016. №2 (14). С. 10–16.
7. Кириченко І. Г. Освіта МВС: закономірності формування та перспективи розвитку. *Іменем закону*. 2012. № 15. С. 15–20.
8. Федорчук О.С. Формування у майбутніх правознавців навичок професійного застосування інформаційно-комунікаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 258 с.
9. Гончаров А.В., Гончаров М.В. Розвиток правової свідомості студентів юридичного профілю. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81: ч. 1. С. 16–19.
10. Годун Н. Ю. Правова культура: дефініція поняття. *Наше право*. 2015. № 1. С. 11–15.
11. Юридична деонтологія : підручник / С.П. Погребняк, О.О. Уварова, Г.О. Христова та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 248 с.
12. Біленчук П.Д., Сливка С.С. Правова деонтологія / За ред. акад. П.Д. Біленчка. Київ : АТКА, 1999. 320 с.
13. Макаренко Л.О. Теоретико-методологічні аспекти пізнання та формування правової культури: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 441 с.

Анотація

Опанасенко Н. О. Актуальні питання формування професійної правосвідомості юристів-правоохоронців: філософсько-правовий аспект. – Стаття.

У даній статті досліджуються особливості та шляхи формування професійної правосвідомості та правової культури майбутніх фахівців – юристів-правоохоронців, що обумовлюються специфічністю вирішення професійних завдань, пов'язаних з реалізацією правоохоронної функції. Актуальність вказаної теми обумовлена тим, що розвитку високого рівня професійної правосвідомості перешкоджають численні випадки її деформації, що, своєю чергою, призводить до відступу від нормативів правової культури та неминуче тягне за собою негативні зміни сприйняття права як культурної та соціальної цінності загалом. Поряд із цим, питання формування та розвитку професійної правосвідомості правоохоронців мають свої відмінні особливості, зумовлені специфікою тих завдань та функціональних обов'язків, які вони виконують при реалізації правоохоронної функції держави. Навчання юристів-правоохоронців передбачає підготовку фахівців з вирішенням стратегічних завдань насамперед в забезпеченні правопорядку, цивільної безпеки, відновленні порушених прав, свобод і законних інтересів, встановленні, гарантуванні та охорони режиму непорушності суспільних відносин тощо, що безумовно вимагає вироблення у майбутніх практичних працівників прогресивного юридичного світогляду, найвищого рівня правової культури, прищеплення розуміння та поважного ставлення до правових явищ, вміння грамотно застосовувати їх під час розв'язання складних спеціалізованих задач правоохоронної діяльності. Професійна правова свідомість детермінується нормами права, передбачає більш високий рівень правових знань на відміну від повсякденної правосвідомості, а її основою є не лише наявність юридичної освіти та безпосереднього досвіду практичної юридичної діяльності правника, а й психологічна складова професійної підготовленості. Автор підкреслює, що правова культура юриста-правоохоронця знаходить своє вираження у стані юридичної практики, насамперед діяльності правоохоронних органів, зміцненні режиму законності і правопорядку при дотриманні необхідної пропорційності між цілями професійної діяльності і засобами, що слугують їх досягненню.

Ключові слова: свідомість, правові установки, професійно-ціннісні орієнтири, професійна правосвідомість, правова культура, правоохоронна діяльність.

Summary

Opansenko N. O. Actual issues of formation of professional legal awareness of law enforcement lawyers: philosophical and legal aspect. – Article.

This article examines the peculiarities and ways of forming the professional legal awareness and legal culture of future specialists - law enforcement lawyers, which are determined by the specificity of solving professional tasks related to the implementation of the law enforcement function. The relevance of this topic is due to the fact that the development of a high level of professional legal awareness is hindered by numerous cases of its deformation, which, in turn, leads to a departure from the norms of legal culture and inevitably entails negative changes in the perception of law as a cultural and social value in general. Along with this, the issues of formation and development of the professional legal awareness of law enforcement officers have their own distinctive features, determined by the specifics of the tasks and functional duties that they perform in the implementation of the law enforcement function of the state. The training of law enforcement lawyers involves the training of specialists to solve strategic tasks, primarily in ensuring law and order, civil security, restoring violated rights, freedoms and legitimate interests, establishing, guaranteeing and protecting the regime of inviolability of social relations, etc., which definitely requires the development of a progressive legal worldview in future practical workers, the highest level of legal culture, instilling understanding and respectful attitude to legal phenomena, the ability to competently apply them when solving complex specialized tasks of law enforcement. Professional legal awareness is determined by the norms of law, implies a higher level of legal knowledge in contrast to everyday legal awareness, and its basis is not only the presence of legal education and direct experience of practical legal activity of a lawyer, but also the psychological component of professional preparation. The author emphasizes that the legal culture of a lawyer-law enforcement officer finds its expression in the state of legal practice, primarily the activities of law enforcement agencies, strengthening the regime of legality and law and order while observing the necessary proportionality between the goals of professional activity and the means that serve to achieve them.

Keywords: consciousness, legal attitudes, professional value orientations, professional legal awareness, legal culture, law enforcement activities.

УДК 343.352

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.10>*Л. Г. Остапчук, І. Б. Юрчишин*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Питання покарання за незаконне збагачення як і за інші діяння у кримінальному праві є складовим частинами одного з найголовніших питань у праві – питання юридичної відповідальності. Фіксуючи у праві конкретне діяння як правопорушення і встановлюючи за його вчинення конкретний вид і міру юридичної відповідальності держава, таким чином, виконує одну з своїх основних функцій – забезпечення реалізації і захисту прав та свобод людини й громадянина. Водночас, реалізація названої функції повинна здійснюватися державою у тісному взаємозв'язку із суспільством для того, щоб дії держави з одного боку враховували інтереси останнього, а з іншого – не переросли у свавілля.

У такій взаємодії встановлення юридичної відповідальності стає особливою реакцією з боку держави і суспільства, що виникає внаслідок загрози існуючим правам та свободам її громадян. І для того, щоб така реакція досягла своєї кінцевої цілі – унеможливити настання катастрофічно руйнівних наслідків для обох з них – встановлення юридичної відповідальності повинно відповідати чітким меті, критеріям або принципам.

Відповідно у кримінальному праві відповідальність встановлюється за діяння, що несуть найбільшу загрозу для суспільства, а відтак вона є найбільш відчутною для правопорушника, оскільки досить часто передбачає суттєве обмеження прав і свобод засудженого до покарання у виді позбавлення волі.

Здатність держави належним чином протидіяти незаконному збагаченню, одночасно означає і її здатність запобігати корупції загалом, особливо в умовах збройної агресії російської федерації проти України, що розпочалася 2014 року та триває й досі.

Особливо гостро для громадянського суспільства в Україні та міжнародної спільноти стоїть питання притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання за вчинення корупційних кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, зокрема за незаконне збагачення.

Виявлені в умовах воєнного стану компетентними органами, громадськими організаціями, журналістами численні факти незаконного збагачення у керівного складу працівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК), посадовців медико-соціальних експертних комісій (МСЕК), народних депутатів України та інших осіб, уповноважених на функціонування держави та органів місцевого самоврядування свідчить про те, що для більшості громадян України такі дії є неприйнятними та потребують належного реагування органів досудового розслідування, перш за все Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема кримінальної відповідальності неодноразово досліджувалась у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, таких, наприклад, як: М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, М.О. Беляєв, І.Г. Богатирьов, І.М. Гальперін, В.О. Глушков, В.К. Грищук, Т.А. Денисова, М.Ф. Детков, Ю.А. Пономаренко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.М. Трубніков та інших.

Питання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення досліджувалась у працях Б.Г. Безгинського, Л.П. Брич, О.І. Гузоватого, О.О. Дудорова, М.В. Кочерова, В.Н. Кубальського, М.І. Мельника, Т.М. Тертиченка, О.О. Титаренко, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка, О.В. Шемякіна та І.М. Ясінь. Враховуючи це, а також той факт, що питання правової регламентації кримінальної відповідальності за незаконне збагачення піддавалось неодноразовим змінам на законодавчому рівні, можна стверджувати, що воно залишається ще недостатньо дослідженим.

Метою статті є вирішення конкретного наукового завдання щодо розроблення питання вдосконалення заходів кримінально-правового впливу за незаконне збагачення, та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення чинних нормативно-правових актів і практичних підходів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Наскільки точно відповідає покарання вчиненому суспільно небезпечному діянню, настільки реалізація цієї норми на практиці сприяє запобіганню новим злочинам [1, с. 181].

Зміст відповідальності за незаконне збагачення неодноразово зазнавав законодавчих змін, що стосувались як зміни самої санкції так і зміни ступеню тяжкості досліджуваного кримінального правопорушення.

Варто зауважити, що склад кримінального правопорушення, який передбачав відповідальність за незаконне збагачення вперше був введений до КК України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» № 3207-VI від 07.04.2011 року. Санкція ст. 368-2 КК України за одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі або передачу нею такої вигоди близьким родичам за відсутності ознак хабарництва передбачала штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Якщо предметом незаконного збагачення була неправомірна вигода у великих розмірах – обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, а неправомірна вигода в особливо великих розмірах – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна [2].

У той же час, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» № 222-VII від 18.04.2013 санкції ч. 2 та 3 ст. 368-2 КК України було доповнено покаранням у виді конфіскації майна та заходом кримінально-правового характеру – спеціальна конфіскація [3].

Проте, вже з прийняттям Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-VII від 14.10.2014 р. з ч. 1 ст. 368-2 КК України, було вилучено покарання у виді штрафу.

Однак, станом на 12.02.2015 року редакція ст. 368-2 КК України залишилася незмінною, а з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» № 770-VIII від 10.11.2015 року (далі-Закон), зі ст. 368-2 було виключено такий захід кримінально правового характеру як спеціальна конфіскація [4]. В даному випадку необхідно зазначити, що, ми підтримуємо думку про те, що, це був позитивний крок, оскільки він був одним з заходів, спрямованих на удосконалення зазначеного інституту. В пояснювальній записці до проєкту цього Закону, зазначалось, що «проєктом Закону пропонується удосконалити існуючий у Кримінальному кодексі України інститут спеціальної конфіскації, усунувши суперечності в КК щодо застосування спеціальної конфіскації активів, які є предметом злочинної діяльності або набуті внаслідок такої діяльності, що дозволить імплементувати Директиву ЄС від 03 квітня 2014 року 2014/42/EU про арешт та конфіскацію предметів злочинної діяльності та доходів від неї в ЄС, а також реалізувати рекомендацію 4 Міжнародних стандартів з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення, затверджених Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [5].

Загалом в теорії існує дві протилежні позиції щодо самої кримінально-правової природи «спеціальної конфіскації».

Так, О.І. Гузоватий та О.О. Титаренко звертають увагу на те, що прихильники теорії кримінально-правової природи «спеціальної конфіскації» вказують на те, що спеціальна конфіскація за своєю суттю є правообмеженням, що застосовується до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, має на меті не допустити повторного використання певних предметів в антисуспільних цілях, попередити новий злочин, впливати на свідомість особи для того, щоб переконати її в «невигідності» подальшого заняття злочинною діяльністю [1, с. 184]. Крім того, спеціальна конфіскація є правовим наслідком вчиненого злочинного діяння, а положення КПК України не повинні визначати санкції кримінально-правових норм [6, с. 106].

Згадуючи іншу позицію, О.І. Гузоватий та О.О. Титаренко вважають, що В.М. Бурдін аргументовано критикує прихильників кримінально-правової природи спеціальної конфіскації, який у своїх публікаціях зазначає, що вказівка у санкціях окремих статей Особливої частини КК України на застосування до особи «спеціальної конфіскації», котра за своєю суттю є заходом кримінально-правового характеру, не означає, що це положення входить до змісту кримінально-правової норми. Положення про спеціальну конфіскацію не є якоюсь новелою законодавства, оскільки йдеться саме про порядок поводження з речовими доказами [7, с. 48].

Також О.І. Гузоватий та О.О. Титаренко додають, що у юридичній літературі зазначено, що спеціальна конфіскація є кримінально-правовим інструментом міжнародного співтовариства у боротьбі з наркаторгівлею, корупцією, тероризмом і його фінансуванням [1, с. 184; 8, с. 291]. Підтвердженням цього, як зазначає

В.І. Цимбалюк, є низка міжнародно-правових актів, зокрема Віденська конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988 р.), Конвенція про правову допомогу і правові відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах (1993 р.), Римський статут Міжнародного кримінального права (1998 р.), Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.), Конвенція ООН проти корупції (2003 р.) тощо [9].

Отже, зазначене питання залишається дискусійним в теорії.

Наступні зміни в еволюцію інституту кримінальної відповідальності за незаконне збагачення внесло відоме Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 № 1-р/2019. Статтю 368-2 КК України визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) та виключено з КК України на підставі Закону № 3233-ІХ від 13.07.2023.

З прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-ІХ від 31.10.2019 року до КК України було введено нову статтю 368-5, що встановила кримінальну відповідальність за незаконне збагачення та передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років без диференціації, як зазначалось, відповідальності залежно від посади, а також без можливості застосовувати спеціальну конфіскацію та конфіскацію майна [10].

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що від самого початку існування в Україні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення до 2019 року санкція статті 368-2 КК України диференціювала покарання залежно від ступеню тяжкості вчиненого діяння і, відтак, свідчила, що незаконне збагачення могло кваліфікуватись як злочин невеликої тяжкості, середньої тяжкості або тяжкий. Станом на сьогодні склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 368-5 КК України є тяжким злочином. У такий спосіб, ми вважаємо, держава засвідчує, що її ставлення до незаконного збагачення поступово змінюється, і, як ми сподіваємось, це відбувається у результаті трансформації усвідомлення тих загроз, які несе це кримінальне правопорушення для самої держави та суспільства.

Загалом ми підтримуємо позицію законодавця стосовно ступеню тяжкості незаконного збагачення. Водночас, ми стверджуємо, що відповідальність за цей злочин має бути диференційованою відповідно до посади, яку займає або займала особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. На нашу думку, службова особа за вчинення зазначеного діяння, повинна нести основне покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до шести років, службова особа, яка займає відповідальне становище, – від п'яти до десяти років, а якщо таке діяння вчиняє службова особа, яка займає особливо відповідальне становище, такий злочин має бути визначений як особливо тяжкий, що, відповідно, повинно відобразитись і на санкції статті – від восьми до дванадцяти років.

Стосовно останнього ми переконані, що такий підхід буде певною мірою відповідати тому, що покладений у визначенні санкцій, передбачених частинами

3 та 4 статті 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою».

Варто констатувати, що еволюція інституту кримінальної відповідальності за незаконне збагачення проходила шлях свого становлення та розвитку, при цьому зміни стосувалися додаткового виду покарання – конфіскації майна та спеціальної конфіскації, як заходу кримінально правового характеру. Щодо спеціальної конфіскації, то, як стверджувалось вище, ми переконані, що скасування такого заходу кримінально правового характеру було позитивним кроком, оскільки дійсно було спрямоване свого часу на вдосконалення цього інституту. У той же час ми не підтримуємо думку законодавця, щодо вилучення з санкції, досліджуваного складу кримінального правопорушення, додаткового покарання у виді конфіскації майна.

Передусім зазначимо, що на нашу думку, не зовсім зрозуміло є позиція законодавця у цьому питанні. Справа в тому, що на момент дії ст. 368-2 КК України у її частинах 1 та 2, де незаконне збагачення, з огляду на санкції, передбачені цими частинами, даний злочин визнавався злочином невеликої тяжкості і середньої тяжкості відповідно. Санкції цих частин ст. 368-2 передбачали конфіскацію майна як додаткове покарання. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 59 КК України, конфіскація майна застосовувалась і застосовується на даний момент за тяжкі і особливо тяжкі злочини, вчинені з корисливих мотивів. Відтак, як зазначав О.І. Гузоватий це було порушенням принципу системно-правової несуперечності пеналізації суспільно небезпечних діянь, і тому справедливо потребувало виключення із санкції статті 368-2 КК України [11, с. 174].

Після криміналізації ст. 368-5 КК України, де незаконне збагачення збереглося лише у виді тяжкого злочину, законодавець у санкції не закріпив, знову ж таки не зрозуміло чому, конфіскацію майна як додатковий вид покарання. І це знову ж таки не відповідає ч. 2 ст. 59 КК України і, в свою чергу суперечить принципу системно-правової несуперечності пеналізації суспільно небезпечних діянь, про який зазначалось вище, а тому потребує введення її у санкцію цієї статті.

Ще раз згадаємо ст. 368 КК України, якою встановлено склад злочину, суміжний із незаконним збагаченням, де конфіскація майна передбачена ч.ч. 3, 4 (тяжкий та особливо тяжкий корисливий злочин), що є своєрідним еталоном дотримання даного принципу пеналізації суспільно небезпечних діянь [1, с. 194].

О.І. Гузоватий звертає увагу на думку В.Н. Кубальського, який слушно зазначає, що в усьому світі конфіскація майна є одним з головних інструментів антикорупційної політики. Причому йдеться про таку конфіскацію, коли тягар доведення законності нажитого майна покладається на чиновника. Резолюція 1997 р. AGN/66/RES/17 Генеральної Асамблеї Інтерполу містила пропозицію покласти на обвинуваченого обов'язок доведення законності походження майна, набутого протягом злочинної діяльності. У ч. 8 ст. 31 Конвенції зазначено, що «Держави-учасниці можуть розглянути можливість встановлення вимоги про те, щоб особа, яка вчинила корупційний злочин, довела законне походження таких уданих доходів від злочину тією мірою, якою така вимога відповідає основоположним принципам їхнього внутрішнього права й характеру судового або іншого розгляду». Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. в п. 7 ст. 12 містить подібні положення [11, с. 176].

Окрім того, активно застосовується в багатьох країнах конфіскація «in rem» (дослівно – проти майна). Конфіскацію «in rem» використовують у випадках, коли майно обвинуваченого значно перевищує його законні доходи і є підстави вважати, що воно здобуто злочинним шляхом. Так, наприклад, уряд США, відмовляючись ратифікувати Конвенцію ООН проти корупції, посилаючись на неприйнятність та суперечить її положень Конституції, підкреслив, що їх національне законодавство широко застосовує конфіскацію – цивільну за правовою природою, і не пов'язану із попереднім засудженням особи, процедура, за якої тягар доведення правомірності походження майна зазвичай покладається на його володільця [12, с. 32–33].

Ми переконані у цілковитій логіці того, що широке застосування конфіскації майна як одного з головних інструментів протидії корупції в усьому світі призвело до того, що цей інструмент було введено в Конвенцію ООН проти корупції, де цьому питанню окремо присвячена стаття 31.

Зокрема, в ч. 1 цієї статті йдеться про те, кожна Держава-учасниця вживає, максимальною мірою, можливою в рамках її внутрішньої правової системи, таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливої конфіскації:

а) доходів від злочинів, що визначені цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів;

б) майна, обладнання та інших засобів, які використовувались або призначалися для використання під час вчинення злочинів, що визначені цією Конвенцією.

Відповідно до ч. 2 кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливості виявлення, відстеження, заморожування або арешту будь-чого з переліченого в частині 1 цієї статті з метою подальшої конфіскації.

Згідно з ч. 4, якщо такі доходи від злочинів були перетворені, частково або повністю, в інше майно, заходи, зазначені в цій статті, застосовуються до такого майна.

У ч. 5 зазначено, що якщо такі доходи від злочинів були долучені до майна, придбаного із законних джерел, то конфіскації, без шкоди для будь-яких повноважень, що стосуються заморожування або арешту, підлягає та частина майна, яка відповідає оціненій вартості долучених доходів.

Крім того, відповідно до ч. 6 до прибутку або інших вигод, які одержані від доходів, здобутих злочинним шляхом, від майна, в яке були перетворені такі доходи, або від майна, до якого були долучені такі доходи, також застосовуються заходи, зазначені в цій статті, так само й такою самою мірою, як і до доходів, що здобуті злочинним шляхом [13].

Цікавим є той факт, що ініціатором введення конфіскації в Конвенцію ООН проти корупції були Сполучені Штати Америки, які за допомогою цього заходу в свій час змогли зупинити в країні вал корупції та організованої злочинності, коли ввели у себе на початку 70-х років комплекс законів проти рекету, організованої злочинності та корупції. Вони скрізь зазначали, що без конфіскації майна, без страху втратити капітал злочинець не зупиниться [1, с. 192].

На нашу думку, така деталізація конфіскації майна разом з іншими заходами є свідченням того, що держави-учасниці Конвенції визнають особливо важливе значення цього заходу протидії корупції.

За результатами проведеного нами опитування детективів Національного антикорупційного бюро України, переважна більшість респондентів, а саме 67,9% (118 осіб) з усіх опитаних переконані, що розмір та вид покарання, передбачених статтею 368-5 КК України потребують перегляду, а абсолютна більшість респондентів 90,6% (158 осіб з опитаних) вважають, що санкцію статті 368-5 КК України доцільно доповнити таким видом покарання як конфіскація майна.

Зважаючи на викладене вище, ми переконані, що з метою приведення КК України у відповідність до положень Конвенції ООН проти корупції, а також забезпечення дотримання принципу системно-правової несуперечності пеналізації суспільно небезпечних діянь, санкція статті 368-5 КК України повинна бути доповнена таким видом покарання як конфіскація майна, і в запропонованих нами раніше змінах статті 368-5 таке покарання повинно бути у всіх її частинах.

Незаконне збагачення з самого початку його введення в КК України передбачало і на даний момент передбачає у санкції ще один вид покарання – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Це, на нашу думку, свідчить про те, що цей вид додаткового покарання не викликав і не викликає сьогодні заперечень щодо необхідності його застосування у згаданій статті КК України. Цілком зрозуміло, що це пояснюється тим, що незаконне збагачення є кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а його суб'єкти – тільки особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Ще раз згадуючи принцип справедливості, вважаємо за необхідне підкреслити, що він має важливе значення при кваліфікації діяння на стадії досудового розслідування так і на завершальному етапі розгляду кримінального провадження у суді.

З одного боку, наукова обґрунтованість, адекватність та якість реалізації пенальної політики держави є гарантією справедливого застосування покарання в практичній діяльності, одним з показників дотримання прав і свобод людини і громадянина. Від того, наскільки якісним та ефективним є визначення міри покарання в досліджуваному елементі статті КК України, багато в чому залежить успіх реалізації інституту покарання в цілому [1, с. 185].

З іншого ж боку, для притягнення особи до кримінальної відповідальності за таке діяння необхідно повно та всебічно дослідити всі обставини справи: з'ясувати службове становище особи, місце її роботи, коло повноважень, поведінку до вчинення кримінального правопорушення, мотиви, мету, характер вчинених дій, наявність причинного зв'язку між службовим становищем особи, протиправним використанням службових повноважень та наслідками, що могли настати у результаті використання цих повноважень чи можливостей службового становища. Зібрані докази мають бути ретельно перевірені під час судового розгляду, що є запорукою призначення покарання відповідно до вчиненого кримінально протиправного діяння [1, с. 186].

Висновки: на підставі проведеного вище дослідження з урахуванням змін, які нами пропонувались раніше і стосувались у тому числі диференціації покарання залежно від того чи є особа, яка вчинила незаконне збагачення службовою, чи службовою особою, яка займає відповідальне становище, чи службовою особою,

яка займає особливо відповідальне становище, ми пропонуємо наступну редакцію санкцій статті 368-5 КК України:

ч. 1... карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна;

ч. 2... карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна;

ч. 3... карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.

Враховуючи те, що пункт 2 примітки до статті 368-5 КК України під набуттям активів визначає також набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, пропонуємо застосовувати до юридичних осіб, які набули у власність активи заходи кримінально-правового характеру, що передбачені статтею 96-6 КК України, а саме: штраф, конфіскацію майна та ліквідацію.

Література

1. Гузоватий О.І., Титаренко О.О. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах : монографія. Дніпро, 2018. 260 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України № 3207-VI від 07.04.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України № 222-VII від 18.04.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні : Закон України № 770-VIII від 10.11.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-19#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Цивільного кодексів України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні», реєстр № 2541а від 28.08.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56313 (дата звернення: 17.11.2024).
6. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ, 2004. С. 105-106.
7. Бурдін В. М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін. *Життя і право*. 2004. № 4. С. 48.
8. Ященко А. М. Спеціальна конфіскація: деякі аспекти застосування. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 291.
9. Цимбалюк В. І. Правова природа спеціальної конфіскації. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2(10). С. 8-9. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14tvipk.pdf> (дата звернення: 17.11.2024).
10. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
11. Гузоватий О. І. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (порівняльне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2016. 273 с.

12. Кубальський В. Н. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в контексті принципу презумпції невинуватості. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 30-34.

13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р., ратифікована Верховною Радою України 18.10.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. С. 2048.

Анотація

Остапчук Л. Г., Юрчишин І. Б. Актуальні питання вдосконалення заходів кримінально-правового впливу за незаконне збагачення у правовій системі України. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню санкції за незаконне збагачення у національному законодавстві на предмет відповідності сучасному стану запобігання та виявлення корупційних кримінальних правопорушень та формування пропозицій удосконалення покарання за незаконне збагачення.

У статті автор наголошує на важливості притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання за вчинення корупційних кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, зокрема за незаконне збагачення. Наголошується, що зміст відповідальності за незаконне збагачення неодноразово зазнавав законодавчих змін, що стосувались як зміни самої санкції так і зміни ступеню тяжкості цього кримінального правопорушення. Здійснюється аналіз санкції за незаконне збагачення починаючи з криміналізації цього діяння у 2011 році та під час зміни редакції статті 368-2 КК України, яка мала місце 6 разів. Звертається увага на позитивний крок законодавця спрямований на виключення спеціальної конфіскації як заходу кримінально-правового характеру, який міг бути застосований за рішенням суду за незаконне збагачення. Зроблено детальну характеристику санкції статті 368-5 КК України після зміни її положень, при цьому зазначено, що відповідальність за незаконне збагачення має бути диференційованою відповідно до посади, яку займає або займала особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Автор пропонує доповнити санкцію статті 368-5 КК України таким видом покарання як конфіскація майна, аргументуючи це тим, що запропоновані зміни приведуть у відповідність норми КК України до положень Конвенції ООН проти корупції. Вивчено досвід США щодо запровадження конфіскації майна у національне законодавство та його вплив на протидію корупції та організованій злочинності.

Обґрунтовані пропозиції спрямовані на вдосконалення санкції статті 368-5 КК України, серед яких запропоновано нову редакцію, а також висловлено пропозицію застосовувати заходи кримінально-правового характеру, що передбачені статтею 96-6 КК України до юридичних осіб, які набули у власність активи.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, заходи кримінально-правового впливу, запобігання корупції, незаконне збагачення, кримінальна відповідальність, санкція, покарання, конфіскація майна, спеціальна конфіскація, позбавлення волі.

Summary

Ostapchuk L. G., Yurchyshyn I. B. Topical issues of improvement of criminal legal measures for illicit enrichment in the legal system of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of sanctions for illicit enrichment in national legislation for compliance with the current state of prevention and detection of corruption criminal offenses and the formation of proposals for improving the punishment for illicit enrichment.

In the article, the author emphasizes the importance of criminal prosecution and sentencing for corruption-related criminal offenses under martial law, in particular, for illicit enrichment. The author emphasizes that the content of liability for illicit enrichment has been repeatedly subject to legislative changes which concerned both changes in the sanction itself and changes in the severity of this criminal offense. The author analyzes the sanction for illicit enrichment starting from the criminalization of this act in 2011 and during the amendments to Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine, which took place 6 times. Attention is drawn to the positive step of the legislator aimed at excluding special confiscation as a criminal law measure which could be applied by a court decision for illicit enrichment. The author provides a detailed description of the sanction of Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine after the amendment of its provisions, and notes that liability for illicit enrichment should be differentiated according to the position held or held by a person authorized to perform the functions of the State or local self-government. The author proposes to supplement the sanction of Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine with such a type of punishment as confiscation of property, arguing that the proposed changes will bring the provisions of the Criminal Code of Ukraine into line with the provisions of the UN Convention against Corruption. The author examines the US experience of introducing property confiscation into national legislation and its impact on combating corruption and organized crime.

The author makes substantiated proposals aimed at improving the sanction of Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine, including a new wording, and also suggests applying criminal law measures provided for in Article 96-6 of the Criminal Code of Ukraine to legal entities which have acquired assets.

Key words: criminal offense, measures of criminal legal influence, prevention of corruption, illicit enrichment, criminal liability, sanction, punishment, confiscation of property, special confiscation, imprisonment.

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.11>*О. В. Плотніков*

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБОРОНИ ЕКСПАНСИВНИХ КУЛЬ В РОБОТІ ГААЗЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ МИРУ 1899 РОКУ

Постановка проблеми. Обмеження озброєнь є одним з основних напрямків розвитку міжнародного гуманітарного права. Відомі численні договори, що забороняють або обмежують окремі види зброї, зокрема, засліплюючу лазерну зброю, запалювальну зброю, протипіхотні міни, тощо. Для розуміння сутності цих заборон велике значення має історія обмежень озброєнь в міжнародному гуманітарному праві. Це змушує звернутися до Гаазької конференції миру 1899 року як першої міжнародної конференції, що запровадила обмеження озброєнь. Серед ухвалених Конференцією правових інструментів необхідно виділити Декларацію III про заборону експансивних куль та куль, що легко розширюються або розплющуються в людському тілі (експансивних куль). Встановлена нею заборона зберігається по даний момент (зокрема, вона є обов'язковою для України), і ця заборона не повторюється в наступних договорах. Разом з тим, ця заборона залишається цілком дієвою, що підтверджується нормою статті 8(2)(b)(xix) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, відповідно до якої «застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи» [1] визнається воєнним злочином. Ратифікація Римського Статуту вказує на актуальність даної заборони для України.

Метою дослідження є встановлення історичних передумов, що призвели до ухвалення Гаазькою конференцією миру 1899 року заборони експансивних куль, виявлення змісту цієї заборони та її наслідків для правового режиму контролю озброєнь в міжнародному гуманітарному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з Гаазькою конференцією миру та ухваленими нею механізмами контролю озброєнь доволі слабо висвітлені у вітчизняній юридичній літературі. Можна говорити лише про окремі згадки, але не про систематичні дослідження. В зарубіжній літературі можна виділити окремі розвідки, наприклад, сучасні роботи С. Баркрофта, Д.Ф. Вагтса, Р.Дж. Паркінсона, та давні дослідження Ф.В. Холлса та В.І. Хулла, що були виконані в перші роки ХХ століття та опосередковували бачення того історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Вперше про міжнародно-правовий режим заборони та/або обмеження озброєнь можна говорити починаючи з кінця ХІХ століття, коли внаслідок Першої та Другої мирних конференцій було схвалено ряд документів міжнародно-правового характеру щодо обмеження війни в цілому, та зокрема щодо заборони чи обмеження конкретних видів зброї. Проведення цих конференцій відкрило можливість для створення перших всеохоплюючих міжнародно-правових режимів контролю озброєнь.

Д.Ф. Вагтс зауважує, що Гаазькі мирні конференції скликалися, переважно, з метою кількісного контролю озброєнь та обмеження «гонитви озброєнь» що мала місце в XIX столітті. В цьому сенсі, результат Конференцій можна назвати неочікуваним для їх авторів, оскільки за їх результатами відбулося не кількісне, а якісне обмеження озброєнь, тобто заборона чи обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї без обмеження кількості дозволеної зброї [2, с. 31]. Причини проведення Мирних конференцій 1899 та 1907 років слід шукати в подіях XIX століття. В цей період індустріальна революція суттєво змінила обличчя війни як на суходолі, так і на морі. З'явилися такі принципово нові види зброї як магазинна гвинтівка, скорострільні казнозарядні гармати, для пострілу з яких використовується бездимний порох, кулемети, задушливі гази. Виникла практика застосування в бойових діях літальних апаратів, спочатку повітряних куль та дирижаблів, а пізніше – літаків. Індустріальний розвиток дозволив виробляти такі нові види зброї в нечуваних раніше кількостях. Море заповнили залізні пароплави з нарізними гарматами. Змінилася і соціально-економічна природа війни. Виникли масові призовні армії, що для пересування використовували залізниці.

Водночас, життєвий цикл озброєнь помітно скоротився через те, що, у зв'язку зі стрімким науково-технічним розвитком, нові види зброї почасти застарівали вже в момент прийняття на озброєння. Гонитва озброєнь в другій половині XIX століття змусила держави суттєво підвищити свої військові бюджети, особливо в тому, що стосується флотських озброєнь. Так, в період між 1894 та 1913 роком воєнний бюджет Великої Британії зріс на 117 відсотків, Франції – на 91 відсоток, Російської Імперії – на 185 відсотків, Германської Імперії – на 158 відсотків, а Австро-Угорщини – на 160 відсотків [3, с. 106]. Це зростання збіглося у часі з підвищенням видатків на соціальні потреби, наприклад на охорону здоров'я, освіту та боротьбу з безробіттям. Це ставило перед державами проблему скорочення видатків, в тому числі, видатків на озброєння, що стали невідомими для національних бюджетів.

Ідея про можливість скорочення гонитви озброєнь засобами міжнародного права в цей період була вже не новою. Вже був ухвалений ряд документів міжнародного характеру, зокрема Паризька декларація про морське право 1856 року [4], Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 року [5], Санкт-Петербурзька декларація щодо куль вагою менше 400 грамів [6]. В експертних колах того часу спостерігався ентузіазм щодо можливості ухвалення всеохоплюючого кодексу правил війни. В 1874 році представниками 15 держав була схвалена Брюсельська декларація щодо законів і звичаїв війни [7]. В 1880 році Інститут міжнародного права опублікував Оксфордське керівництво з права війни, що ґрунтувалося на положеннях Брюсельської декларації [8]. Вже ці ранні документи містили обмеження озброєнь, зокрема отрути та отрутої зброї, а також «зброї, боєприпасів чи матеріалів, призначених для нанесення непотрібних страждань».

Конференція відкрилася 20 травня 1899 року. Під час другого засідання, що мало місце 20 травня, її порядок денний був розділений між трьома комісіями. Перша комісія розглядала перші чотири пункти програми, тобто обмеження озброєнь, заборона чи обмеження застосування вибухових боєприпасів, обмеження та заборону скидання боєприпасів з повітряних куль та заборону торпедних кате-

рів та кораблів з таранами. Друга комісія розглядала питання перегляду правил ведення війни на суші та на морі. Третя комісія зосередилася на питаннях мирного вирішення міжнародних спорів.

Хоча це і не входить в предмет нашої роботи, слід коротко відзначити повний провал Першої комісії в розгляді питань, пов'язаних зі скороченням озброєнь. Незважаючи на підтримку громадськості, Комісія не підтримала пропозицій щодо обмеження кількості збройних сил строком на п'ять років та скорочення військово-морських бюджетів строком на три роки. На заваді стала позиція групи країн на чолі з США, які розглядали, в першу чергу, морські сили як гарант своїх державних інтересів. Як наслідок, Комісія в принципі не змогла домовитися про скорочення збройних сил та військових бюджетів [9, с. 71]. Очевидно, в 1899 році час для такої пропозиції ще не настав.

Однією з основних проблем, з якою зіткнулися делегати Конференції, став швидкий розвиток озброєнь та побоювання того, що будь-які обмеження можуть виявитися застарілими при появі нових видів зброї. Так, при обговоренні заборони скидання боєприпасів з повітряних куль, делегат Німеччини вказував, що він голосує за пропозицію, маючи на увазі, що майбутня декларація буде застосовуватися «до нових методів, що ще не винайдені, та є аналогічними до повітряних куль», та лише з часовим обмеженням на п'ять років [10, с. 108-109]. Делегат США в своїй промові підкреслював, що «ми не маємо досвіду використання зброї, чие застосування ми пропонуємо заборонити назавжди» [11, с. 354].

Запальна дискусія в першій комісії відбулася щодо заборони експансивних куль. Слід відзначити, що це питання було відсутнє в початковій російській пропозиції, що концентрувалася на скороченні армій, обмеженні військових бюджетів та скороченні певних видів озброєнь, зокрема вибухових боєприпасів, польових гармат, повітряних куль [12, с. 98]. Експансивні кулі в російській пропозиції не згадувалися взагалі. Відповідні пропозиції походили від делегації Швейцарії, яка виступила з ініціативою заборони «снарядів, що ускладнюють поранення та збільшують страждання», зокрема експансивних куль [13, с. 181]. Пропозицію підтримав делегат Нідерландів, який зазначив, що його уряд інструктував його вимагати формальної заборони таких куль [13, с. 181]. Таким чином, питання експансивних куль швидко стало однією з ключових тем для дискусії.

Тут делегати мали певну опору у вигляді Декларації щодо запалювальних куль 1868 року, однак йшлося про інший тип куль, а саме про так звані кулі «дум-дум», що не вибухали, і не запалювали, однак були зроблені таким чином, аби розгортатися при потрапленні в ціль, що призводило до страшних поранень та каліцтва людей, що бували ними уражені (кулі дум-дум). Такі кулі були винайдені в британському арсеналі в Калькутті, де розробили кулю з м'яким металічним носиком, який дозволяв кулі розширюватися при потрапленні в ціль та надавало їй значно більшу зупиняючу силу, ніж в звичайних твердих куль. Британська армія особливо цінувала такі кулі та використовувала їх у війнах з неєвропейцями [2, с. 34-35]. Відповідно, особливий супротив ухваленню документу проти таких куль чинили представники Великої Британії, а також США. Так, британський делегат генерал Ардах заявляв: «ваш фанатичний варвар, коли він отримує пора-

нення, які є недостатніми аби зупинити його чи вивести із строю, продовжує йти вперед зі списом чи мечем в руці, і до того, як в вас з'являється можливість відповісти йому, що його поведінка кричуще порушує уявлення, пов'язані з належною поведінкою пораненого (тобто, лягти на носилки), він може відрубати вам голову» [14, с. 64].

Хоча цей радикальний погляд і не знаходив помітної підтримки, деякі делегати висловлювали занепокоєння, що заборона певних видів куль не обмежить уяви зброярів, які можуть створити кулі, що хаотично рухаються в тілі або мати загострені краї чи інші характеристики, які посилять їхню руйнівну дію [15, с. 114]. Разом з тим, на делегатів Конференції (мабуть вперше в історії контролю озброєнь) вплинули міркування, наведені медиками, зокрема стаття німецького хірурга П. фон Брунса, в якій зазначалося, що кулі з м'яким вістрям наносять обширні рани, розривають м'які тканини та дроблять кістки, наносячи ушкодження, що є явно непотрібними для досягнення мети виведення противника із строю [16]. Брунсу опонував британський лікар А. Огстон, який вказував на некоректність методології Брунса та на те, що для своїх експериментів останній використав не справжні кулі, що застосовувалися британською армією, а спеціальним чином оброблені мисливські кулі, які, як стверджував Огстон, мали вчетверо більший розмір осердя, ніж британські кулі, через що нанесені ними рани були суттєво важчі, ніж бойові поранення, нанесені кулями дум-дум [16, с. 813].

Статтю Огстона активно цитував британський представник, однак безуспішно. Під впливом медичних аргументів, більшість делегатів в першій комісії поділяли погляд, що порівнював експансивні кулі з розривними кулями, що вже були заборонені Санкт-Петербурзькою декларацією. Відбулося обговорення питань про те, чи такі кулі посилюють рани та збільшують страждання пораненого та чи кулі, що спричиняють таку величезну руйнівну дію в тілі, є потрібними. При цьому, навіть британський делегат погоджувався з технічним описом ефекту застосування куль дум-дум, однак продовжував наполягати на праві застосовувати такі кулі проти «дикунських племен» [18, с. 79].

Інші делегати вбачали, що британський підхід суперечить духу гуманності. Президент підкомісії, зокрема, висловлював думку, що «не може бути розрізнення, встановленого між снарядами, дозволеними та снарядами забороненими відповідно до ворога, проти якого ведеться боротьба, навіть якщо вони дикуни» [19, с. 137]. Зрештою, підкомісія запропонувала Конференції наступне формулювання: «використання куль, що легко розширюються чи сплющуються в людському тілі (роблячи рани непотрібно жорстокими), таких як вибухові кулі, кулі з твердою оболонкою, що не повністю покриває осердя чи мають надрізи, слід заборонити» [19, с. 137]. Однак пізніше згадку про вибухові кулі було прибрано, аби забезпечити, щоб заборона стосувалася саме гвинтівок, калібр яких на той момент розглядався як замалий для того, аби стріляти вибуховими кулями [19, с. 137].

На цьому етапі пропозиція зіткнулася з активним супротивом представника США капітана Крозье. Він посилався на текст Санкт-Петербурзької декларації, відповідно до якої послаблення військових сил противника є законною ціллю війни, і що для досягнення цієї цілі слід виводити із строю якомога більше людей.

Відповідно, Крозье запропонував формулювання, що передбачало заборону «всіх видів куль, що перевищують межі, необхідні для виведення людини із строю» [18, с. 80]. До того ж, Крозье зазначив, що російська пропозиція слабка, оскільки вона спрямована лише проти одного типу куль: таких що легко розширюються чи сплющуються, залишаючи простір для інших типів куль, що можуть не відповідати цьому опису, однак наносити жорстокі поранення [18, с. 81].

Однак, ці аргументи не викликали ентузіазму в більшості делегацій, і 17 з 26 виступили за формулювання, запропоноване комісією, на противагу формулюванню, запропонованому представником США. Зрештою, саме це формулювання в дещо допрацьованому вигляді і було ухвалене комісією та Конференцією в цілому, що завершило дискусію та призвело до появи Декларації III про заборону експансивних куль та куль, що легко розширюються або розплющуються в людському тілі [20].

Висновки. Заборона застосування конкретних видів зброї стала неочікуваним, якщо не сказати небажаним результатом Гаазької конференції миру 1899 року. Від початкових планів скорочення армій та обмеження воєнних бюджетів делегати прийшли до прямих заборон певних видів зброї, одним з яких стали експансивні кулі. Історія обговорень під час Конференції демонструє яким чином гуманітарні міркування та тиск громадськості зрештою визначили позиції держав-учасниць. З трьох заборонених видів зброї (снаряди, що скидаються з повітряних куль, снаряди, призначені для розпилення задушливих чи ядовитих газів, експансивні кулі), саме експансивні кулі, станом на момент заборони, були випробувані, та їхня ефективність була доведена. Таким чином, історія заборони експансивних куль є першим в історії випадком, коли міркування гуманності переважили міркування доведеної військової необхідності.

Література

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду, 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588 (дата звернення: 29.10.2024).
2. Vagts D.F. The Hague Conventions and Arms Control. *The American Journal of International Law*. 2000. Vol. 94. No. 1. P. 31–41. P. 31.
3. Ferguson N. The Pity of War. Explaining World War I. New York: Basic Books, 1999. 563 p. P. 106.
4. Declaration Respecting Maritime Law. Paris, 16 April 1856. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/paris-decl-1856> (дата звернення: 25.10.2024).
5. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864> (дата звернення: 25.10.2024).
6. Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868> (дата звернення: 25.10.2024).
7. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/brussels-decl-1874> (дата звернення: 25.10.2024).
8. The Laws of War on Land. Oxford, 9 September 1880. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/oxford-manual-1880?activeTab=historical> (дата звернення: 25.10.2024).
9. Boyle F.A. Foundations of World Order. The Legalist Approach to International Relations (1898–1922). Durham: Duke University Press, 1999. 220 p.
10. Parkinson R.J. Aeronautics at the Hague Conference of 1899. *The Air Power Historian*. 1960. Vol. 7. No 2. P. 106–111.

11. The Proceedings of the Hague Peace Conferences. J.B. Scott (ed.). New York: Oxford University Press, 1920. 732 p.
12. Hollis F.W. The Peace Conference at the Hague: and Its Bearings on International Law and Policy. London: Macmillan, 1900. 572 p.
13. Hull W.I. The Two Hague Conferences and Their Contribution to International Law. Boston: Ginn, 1908. 516 p.
14. Barcroft S. The Hague Peace Conference of 1899. *Irish Studies of International Affairs*. 1989. Vol 3. No 1. P. 55–68.
15. Lumsden M. Anti-Personnel Weapons. Milton Park: Taylor & Francis, 1978. 201 p.
- Kempf E. The Hague, 1899: The Prohibition of Dum-Dum Bullets in International Law. URL: <https://hr-atlas.ieg-mainz.de/articles/kempf-the-hague> (дата звернення: 28.10.2024).
16. Kempf E. The Hague, 1899: The Prohibition of Dum-Dum Bullets in International Law. URL: <https://hr-atlas.ieg-mainz.de/articles/kempf-the-hague> (дата звернення: 28.10.2024).
17. Ogston A. The Wounds Produced by Modern Small-Bore Bullets: The Dum-Dum Bullet and the Soft-Nosed Mauser. *British Medical Journal*. 1898. No 17(2). P. 813–815.
18. Instructions To The American Delegates To The Hague Peace Conferences And Their Official Reports. J.B. Scott (ed.), 1916. URL: <https://archive.org/details/instructionstoth003135mbp> (дата звернення: 25.10.2024).
19. Coupland R., Loye D. The 1899 Hague Declaration concerning Expanding Bullets: A treaty effective for more than 100 years faces complex contemporary issues. *International Review of the Red Cross*. 2003. Vol. 85. No 849. P. 135–142.
20. Declaration (IV,3) concerning Expanding Bullets. The Hague, 29 July 1899. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-decl-iv-3-1899/declaration> (дата звернення: 25.10.2024).

Анотація

Плотніков О. В. Проблематика заборони експансивних куль в роботі Гаазької конференції миру 1899 року. – Стаття.

В статті розглядається проблематика обмеження куль, що легко розгортаються або сплющуються в людському тілі в роботі Гаазької конференції миру 1899 року. Наголошується, що початково правові заборони чи обмеження озброєнь не були тематикою конференції, а результат у вигляді такої заборони чи обмеження став неочікуваним та, можливо, небажаним для держав-учасниць. Розглядаються причини проведення Конференції миру, що полягали в практичних міркуваннях обмеження військових бюджетів в умовах стрімкого розвитку систем озброєнь в другій половині XIX століття.

Розглядається порядок проведення першої Гаазької конференції миру 1899 року, розподіл тематики між комісіями та особливості їх роботи. Зазначається, що делегати Конференції не мали методології оцінки озброєнь та встановлення підстав їхньої заборони та виходили, переважно, з ситуативних міркувань.

Досліджується дискусія Конференції щодо заборони експансивних куль. Підкреслюється, що дана проблема взагалі не входила до порядку денного Конференції та була поставлена на обговорення через наполягання делегацій окремих держав та під впливом Санкт-Петербурзької декларації 1868 року. Зазначається, що переважний вплив на делегатів мав громадський тиск, спрямований на заборону таких куль як зброї, що наносить непотрібні ушкодження та спричиняє непотрібні страждання.

Досліджується дискусія щодо можливості вибіркової заборони експансивних куль, спрямована виключно на війни між «цивілізованими» народами, встановлюються причини провалу відповідних пропозицій. Розглядаються аргументи, що висувалися на користь збереження застосування експансивних куль, визначаються причини, що обумовили відмову представників держав-учасниць від таких аргументів. Виявляються фактори, що призвели до ухвалення заборони експансивних куль в тому вигляді, в якому вона була ухвалена. Робиться висновок про унікальність заборони експансивних куль як першої міжнародно-правової заборони зброї, що фактично перебувала на озброєнні, була випробувана та активно застосовувалася у збройних конфліктах. Зазначається, що ця заборона стала першим в історії випадком, коли при розгляді можливості заборони певного виду зброї, міркування гуманності перевсили міркування військової необхідності.

Ключові слова: Гаазька конференція миру, заборона експансивних куль, кулі, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, контроль озброєнь, міжнародне гуманітарне право.

Summary

Plotnikov O. V. The problem of prohibition of expanding bullets in the work of the Hague Peace Conference of 1899. – Article.

The article examines the problem of restricting bullets that easily expand or flatten in the human body in the work of the Hague Peace Conference of 1899. It is emphasized that initially legal prohibitions or limitations of weapons were not the subject of the conference, and the result in the form of such a prohibition or limitation became unexpected and perhaps undesirable for the participating states. The reasons for holding the Peace Conference are considered, which consisted in practical considerations of limiting military budgets in the conditions of the rapid development of weapons systems in the second half of the 19th century.

The procedure for holding the first Hague Peace Conference in 1899, the division of topics between the commissions and the peculiarities of their work are considered. It is noted that the delegates of the Conference did not have a methodology for evaluating weapons and establishing the grounds for their prohibition and proceeded mainly from situational considerations.

The Conference's discussion on the banning of expanding bullets is investigated. It is emphasized that this problem was not included in the agenda of the Conference at all and was put up for discussion due to the insistence of the delegations of individual states and under the influence of the St. Petersburg Declaration of 1868. Delegates are said to have had a major influence on public pressure to ban bullets as weapons that cause unnecessary injury and unnecessary suffering.

The debate on the possibility of a selective ban on expanding bullets, aimed exclusively at wars between "civilized" nations, is investigated, and the reasons for the failure of the respective proposals are established. The arguments put forward in favor of maintaining the use of expanding bullets are considered, the reasons that caused the representatives of the participating states to reject such arguments are determined. The factors that led to the adoption of the ban on expanding bullets in the form in which it was adopted are revealed. A conclusion is made about the uniqueness of the ban on expanding bullets as the first international legal ban on weapons that were actually in service, were tested and were actively used in armed conflicts. It is noted that this ban was the first case in history when, when considering the possibility of banning a certain type of weapon, considerations of humanity outweighed considerations of military necessity.

Key words: Hague Peace Conference, prohibition of expanding bullets, bullets that extend or flatten easily in the human body, arms control, international humanitarian law.

УДК 347.12

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.12>*А. В. Станкевич*

КАТЕГОРІЯ «ЕЛЕКТРОННИЙ ОБІГ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА» ТА ЇЇ ВІДМІННІСТЬ ВІД ПОНЯТТЯ «ЦИВІЛЬНИЙ ОБОРОТ»

Постановка проблеми. При сучасній глобалізації велике значення набуває цивільно-правове регулювання обігу різних матеріальних та нематеріальних благ, цифрових речей, тощо у електронному середовищі.

Багато дефініцій, пов'язаних з регулюванням обігу у цифровому (електронному) середовищі вже визначено у Цивільному Кодексі України та інших спеціальних нормативно-правових актах. Так 03.09.2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» [1]. Вказаним законом внесено до Цивільного Кодексу України нову статтю 179-1, у якій законодавець надає визначення поняття цифрової речі, викладено у новій редакції статтю 177 ЦКУ, у якій розширено види об'єктів цивільних прав певними об'єктами, які мають обіг у цифровому середовищі, зокрема це – цифрові речі, інформація, інші матеріальні та нематеріальні блага, тощо. Також визначено частиною другою статті 177 ЦКУ, що «об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі» [2].

Але категорія «електронного обігу об'єктів цивільного права» на сьогодні не є визначеною у нормативно-правових актах України та є малодослідженою. Саме визначення вказаного поняття є дуже важливим для розуміння цивільно-правового підґрунтя обороту (обігу) об'єктів цивільного права в цифровому (електронному) середовищі з метою подальшого його застосування при регулюванні цивільно-правових правовідношень у електронному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «електронний обіг об'єктів цивільного права» на сьогодні ще є малодослідженою українськими вченими-цивілістами. Але окремі дефініції, які є складовими цієї понятійної категорії досліджувалися багатьма авторами та вченими.

Так поняття «цивільний оборот» досліджували наступні вчені: Сліпченко А.С., Пейчев К.П., Парасюк М.В., Скрипник В.Л., Безух О.В. та інші.

Сліпченко А.С. розглядав це поняття як правову категорію та зазначав, що «дефініція – цивільний оборот є багатозначною» [3, с. 202]

Поняття «цифрове (електронне) середовище» та використання цього поняття вивчали такі автори, як Тарасенко Л.Л., Федосенко Н.А.

Практичне застосування обігу у електронному (цифровому) середовищі досліджували багато правознавців. Так Парасюк М.В., слідом за Жураковським Б.Ю, Зенівим І.О., наводить поняття «Інтернету речей». Жураковський Б.Ю та Зенів І.О визначали технологічну суть «Інтернету речей», яке є важливим для розуміння роботи сучасних цифрових технологій

Цікавим є дослідження вчених – цивілістів Шемета У.Р та Косяченко К. Е, які розглядали загальне поняття «об'єктів цивільних прав».

Шимон С. І розглядала майнові права в системі об'єктів цивільних правовідносин та цивільного обороту та вказувала на «наявні механізми правового регулювання цивільного обороту» [4, с. 322].

Цікавим є також спостереження Парасюка М.В., який досліджував «вплив цифрових (електронних) технологій на цивільне право» та детально визначав особливості «майнового обороту прав інтелектуальної власності» [5, с. 203].

Але саме понятійну категорію «електронний обіг об'єктів цивільного права» в Україні не було досліджено. Тому дуже актуальним є дослідити це поняття.

Метою статті є вивчення дефініцій, які складають понятійну категорію «електронного обігу об'єктів цивільного права», аналіз існуючого законодавства України щодо визначення цих понять та спроба визначити саме поняття «електронного обігу об'єктів цивільного права» не лише як збірну або компліюючу дефініцію, але як самостійного поняття.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі підключення комп'ютерів та різних гаджетів до мережа-Інтернет є у кожному офісі, компанії та в оселі звичайного мешканця як України, так і інших держав. Мережа Інтернет з'єднала усі країни світу. Так званий «мобільний Інтернет» дозволив усім нам користуватися цією мережею усюди, не прив'язуючись до якогось певного місця знаходження особи. Як щось звичайне, просте та зручне сприймаються вже інтернет-покупки, електронний документообіг з накладанням цифрового електронного підпису та укладання договорів у електронному (цифровому) середовищі в не залежності від місця проживання (перебування) осіб або компаній та їх контрагентів.

Тому актуальним є дослідити поняття «електронний обіг об'єктів цивільного права» та з'ясувати відмінність цієї дефініції від поняття «цивільний оборот».

Перш за все нам треба зрозуміти, що обіг у електронному (цифровому) вигляді об'єктів цивільних прав може відбуватися як у мережі Інтернет, так і в електронному (цифровому) середовищі поза межами Інтернету (наприклад, за допомогою електронних носіїв у локальних мережах, а також у окремих електронних пристроях, гаджетах, тощо)

Відповідно до статті другої Закону України «Про електронні комунікації»: «мережа Інтернет (Інтернет) – глобальна електронна комунікаційна мережа, що призначена для передачі даних та складається з фізично та логічно взаємоз'єднаних окремих електронних комунікаційних мереж» [6].

Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/1972 від 11 грудня 2018 року про запровадження Європейського кодексу електронних комунікацій у пункті першому статті другої оперує поняттям «електронної комунікаційної мережі». За думкою європейських законодавців «електронна комунікаційна мережа» означає систему передачі даних за допомогою різного обладнання та сигналів при застосуванні різних комунікацій, у тому числі і Інтернету [7].

Ще до прийняття Закону України «Про цифровий контент», українські правознавці та науковці розрізняли поняття Інтернет та цифрове (електронне) середовище та зазначали, що електронне (цифрове) середовище є більш широким поняттям ніж Інтернет.

Так Тарасенко Л.Л. підкреслював, що «цифрове середовище охоплює не лише веб-сайти та веб-сторінки як їхні складові частини, але й широкий спектр електронних документів і файлів, серед яких і оцифровані об'єкти інтелектуальної власності. Ці об'єкти можуть зберігатися та використовуватися на різноманітних електронних пристроях, таких як комп'ютери, ноутбуки, планшети, смартфони та інші гаджети. Використання цих пристроїв дозволяє обходитися без традиційних паперових носіїв, що сприяє швидшому обміну інформацією, підвищенню ефективності роботи та полегшенню доступу до необхідних даних у будь-який час і з будь-якої точки світу» [8].

Дуже важливим для розуміння цивільно-правового обігу в цифровому середовищі було прийняття 10.08.2023 року Закону України «Про цифровий контент та цифрові послуги». Пунктом десятим частини першої статті другої вказаного Закону України визначено, що «цифрове середовище – апаратне, програмне забезпечення та будь-яке мережеве підключення, що використовується з метою отримання доступу до цифрового контенту та/або цифрової послуги та забезпечує можливість їх використання споживачем» [9].

Отже за думкою правознавців та законодавців (як в Україні, так і в ЄС), електронні комунікаційні мережі (зокрема мережа Інтернет) є складовою частиною електронного (цифрового) середовища.

Для розуміння досліджуваної категорії необхідно зрозуміти, що у сучасному світі все більшого розвитку набуває тенденція цифровізації цивільних правовідносин.

Заслуговує уваги думка Федосенко Н.А., яка зазначає, що під «цифровізацією» цивільних правовідносин треба розуміти вживання сучасних цифрових технологій, яке розповсюджується на правовідносини – відносини, які зокрема пов'язані з інтелектуальною власністю та особистими немайновими відносинами, учасники яких виступають носіями цивільних прав та обов'язків» [10, с. 72].

Тому при дослідженні поняття «електронний обіг об'єктів цивільного права», яке відбувається у електронному (цифровому) середовищі, доцільніше буде застосовувати саме дефініцію «електронне середовище», яка є більш широкою ніж поняття «електронна цифрова мережа», частиною якої є мережа Інтернет та більш точною ніж дефініція «цифрове середовище» (адже цифрові технології незабаром можуть змінитися і іншими, не цифровими технологіями, а іншими, ще більш сучасними).

Що ж означає слово «обіг» у цифровому (електронному) середовищі?

Академічний тлумачний словник української мови визначає «обіг» як економічне поняття та дає визначення цьому поняттю як «характерну для товарного виробництва форму обміну продуктів праці та інших об'єктів власності шляхом купівлі-продажу; рух товарів та інших цінностей у суспільстві» [11].

Натомість сучасний тлумачний словник української мови тлумачить слово «обіг» у економічному сенсі (який можна застосувати і для юридичного тлумачення) як «характерну для товарного виробництва форму товарного обміну продуктів праці та інших об'єктів власності через купівлю-продаж, рух товарів та інших цінностей людського суспільства» [12, с. 473].

Для порівняння розглянемо як тлумачиться слово «оборот». Сучасний тлумачний словник української мови тлумачить слово «оборот» як «повний повторювальний цикл, здатний діяти в різних напрямках та який одночасно може відбуватися у протилежних напрямках; такий, що використовується багато разів» [12, с. 478]. На перший погляд термін «обіг» є синонімом слова «оборот», при чому досліджуючи застосування терміну «оборот» у цивілістичній літературі та нормативно-правових актах, можна прийти до висновку, що термін «оборот» не є русизмом та цей термін вже зайняв своє чільне місце у правозастосуванні.

Проаналізуємо як слово «оборот» вживається у правозастосуванні.

Слово «оборот» застосовується у таких дефініціях як «звичай ділового обороту», «міжнародний оборот», «цивільний оборот», «майновий оборот», «комерційний оборот», тощо.

Перед усім зазначимо, що діловий оборот є видом правового звичаю. Зазвичай під ним «розуміється усталене правило поведінки, яке широко застосовується у певній сфері підприємницької діяльності. Традиційно найпоширенішими звичаями ділового обороту є звичаї в торгівлі, розрахункових операціях, торговельному мореплаванні тощо.» [13]. Суддя Вороняк справедливо зазначає, що «сфера застосування ділового обороту – це підприємницька або комерційна діяльність, «яка значно звужує функціонування ділових звичаїв (ділового обороту)». Крім того він підкреслює, що «звичай ділового обороту набувають сили лише в тих випадках коли держава правовим актом санкціонує їх» [13].

Безух О. В., досліджуючи поняття «комерційного (господарського) обороту» вказує, що ця дефініція означає взаємопов'язану сукупність правовідношень між учасниками ринку, яка виникає унаслідок руху товару на ринку [14, с. 40]. Натомість вказаний автор розглядав цивільний оборот як певну механічну сукупність правочинів, що задовольняє особисті потреби певних юридичних або фізичних осіб» [14, с. 39].

Вказане висловлювання автора щодо «механічної сукупності» правочинів є не зовсім вірним. Більш точним є визначення цивільного обороту наводить Сліпченко А.С., який розглядає «цивільний оборот» як «правову категорію» [15, с. 330].

Скрипник В.Л. констатує, що такого поняття як «цивільний оборот» в українському законодавстві на сьогодні немає [16, с. 191].

Сліпченко А.С., досліджуючи це поняття, зазначає, що «під цивільним оборотом» слід розуміти правове відчуження або перехід об'єктів цивільного права від однієї особи до іншої» [15, с.330], що узгоджується з думкою Пейчева К.П., який досліджуючи обіг природних ресурсів, визначає, що «йдеться про перехід права власності та інших прав від одного суб'єкта до іншого», оговорюючи при цьому, що «до обігу не відноситься примусове вилучення природних ресурсів у власника або користувача» [17, с. 105].

Також слушною думка є Сліпченка А.С., який не погоджувався з іншими вченими, які вважають цивільний оборот сукупністю усіх правовідносин та наводив приклад таких благ як «здоров'я та свобода, які є об'єктами цивільних правовідносин, але не мають відношення до цивільного обороту. Він робить висновки, що «особисті немайнові блага, які є невід'ємними від особи (фізичної чи юридичної) не можуть перебувати у цивільному обороті». [18, с. 203].

У цивільному обороті можуть перебувати лише ті об'єкти, які можуть відчужуватися. А отже, якщо розглядати категорію «цивільний оборот» як сукупність усіх правовідносин, то треба безперечно зазначати, що «цивільний оборот» стосується усіх правовідносин стосовно відчуження певних об'єктів.

Дефініція «цивільний оборот» об'єднує у собі декілька елементів цієї правової категорії, які характеризують як «рух (перехід) прав та обов'язків» так і вказують на її правомірність «юридичне оформлення (динаміку суб'єктивних прав)» [17, с.105].

Також поняття «цивільний оборот» втрачає сенс без наявності об'єкта (чи об'єктів) цього цивільного обороту.

У доктринальній теорії цивільного права «під об'єктами цивільних прав розуміють будь-які матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини» [19, с. 56]. Шемет У.Р. та Косяченко К.Е., вказуючи, що деякі вчені колись розмежовували цивільні права та цивільний оборот, наголошують, що наразі юридична наука стоїть на позиціях не розмежування цих понять та «розглядає майнові права об'єктом як цивільних правовідносин, так і цивільного обороту» [19, с. 57].

Ми розглядаємо досліджувану дефініцію у контексті саме електронного (цифрового) обігу, тому важливим є дослідити думки вчених-цивілістів з приводу впливу цифрових технологій на обіг об'єктів цивільного права.

Федосенко Н.А. зазначає, що «цифрові технології викликали появу своєрідних об'єктів цифрового обороту таких наприклад, як правові інтернет-платформи, які дають можливість користувачам створити он-лайн певні правові документи (форми заповіту, види позовних заяв та договорів), а також забезпечили можливість проведення он-лайн аукціонів з надання юридичних послуг та он-лайн медіації («е-медіація» – вирішення спорів через Інтернет в режимі он-лайн) тощо» [20, с. 71–72].

Але це не зовсім так, вказані цифрові платформи (які застосовують користувачі), це – певні програмні забезпечення, які не є об'єктами цифрового обігу у юридичному сенсі. Вказані інтернет-платформи є засобами, за допомогою яких створюються шаблонні форми заповітів, договорів, тощо та надається можливість спілкування осіб для вирішення юридичних спорів, тощо.

Більш точно встановлює значення інтернет-платформ Парасюк М.В., який слідом за Жураковським Б.Ю, Зенівим І.О. наводить поняття «Інтернету речей» та визначає інтернет речей як такий, що «сформований на основі технологічних платформ та на основі інформаційно-комунікаційних технологій та систем» [21]. За його думкою «Інтернет речей охоплює системну обчислювальну мережу, яка з'єднує фізичні об'єкти, оснащені інформаційними технологіями для взаємодії безпосередньо або із довідками без участі фізичної особи у поєднанні з технологіями великих даних щодо управління системою» [21, с. 201].

Парасюк М.В., досліджуючи цифрові технології зазначає, що у сфері цивільного обороту (у цифровій або електронній сфері) «використовуються технології розподільного реєстру, що дає можливість ведення обліку об'єктів цивільних прав – майнових і прав на об'єкти інтелектуальної власності [21, с. 201].

Жураковський Б.Ю та Зенів І.О визначають технологічну суть «Інтернету речей», яка полягає на їх думку «у системній обчислювальній мережі, що з'єднує речі (матеріальні предмети) та оснащені вбудованими технологіями для взаємодії один з одним або із довкіллям без участі людини» [22, с. 8].

Безперечно до таких технологій, які описані вище, технологій так званого «Інтернет речей» ми прагнемо, але поки що електронний обіг об'єктів цивільного права здійснюється не лише за допомогою електронних (цифрових) технологій, а у більшості випадків також і за участю людини. Тому більш вдалою є визначення досліджуваної понятійної категорії саме як «електронного обігу об'єктів цивільного права», оскільки визначення дефініції «цифровий обіг» так би мовити більш прив'язане до технологічного процесу (технологій), які надалі можуть і вдосконалюватися та замінитися наприклад на нейротехнологічні або кіберфізичні технології, тощо.

Законодавець об'єднує усі об'єкти цивільних прав у одній 177 статті Цивільного Кодексу України, не розмежовуючи при цьому об'єкти, які можуть здійснювати оборот у матеріальному світі та об'єкти, які можуть здійснювати обіг лише в цифровому (електронному) середовищі. Так згідно частині першій статті 177 ЦКУ об'єктами цивільних є «речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага». [2]. Але у частині другій статті 177 ЦКУ законодавець зазначає, що «об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі». [2].

Сліпченко А.С. вказує, що «об'єктами цивільного обороту є майнові права на об'єкти авторського права та суміжних прав, а не самі об'єкти авторського права та суміжних прав» [23, с. 343].

Що стосується об'єктів цивільних прав (речей, грошей, цінних паперів), які існують в матеріальному світі, то до їх обороту у цьому матеріальному світі сталим є поняття «цивільний оборот».

Але вказані матеріальні (або «телесні») об'єкти цивільних прав здійснюють свій оборот (обіг) також і в цифровому (електронному) середовищі.

Щодо поняття досліджуваної категорії «цивільно-правового обігу в цифровому середовищі», то заслуговує уваги думка Федосенко Н.А., яка визначає «цифровий обіг як особливу форму цивільних правовідносин» [20, с. 72].

У мережі-Інтернет існують різні електронні платформи. Наприклад широко використовується для публічних закупівель електронна платформа prozorro, за допомогою якої відбувається обіг товарів (речей), робіт та послуг. Цей обіг на вказаній електронній платформі, можна охарактеризувати саме як «особливу форму цивільних правовідношень» [20, с. 72]. Ці правовідношення можна охарактеризувати також і як повний та завершений цикл з відчуження або переходу права власності на речі (товари) та/або результати послуг або робіт, який починається з публікації на електронній платформі оголошення замовників щодо наміру придбати певний товар, здійснити певні роботи або послуги, надалі проводиться електронний аукціон учасників, переможця якого визначає автоматично електронна система за найменшою (найбільш економічно-вигідною пропонуваною ціною),

далі укладається договір, який теж оприлюднюється в системі prozorro та завершуються вказаний обіг виконанням договору з публікацією звіту про виконання договору, у якому зазначається ціна виконання відповідного договору [24].

Що стосується терміну «оборот (обіг)» в цифровому (електронному) середовищі, то це поняття зустрічається лише у Законі України «Про віртуальні активи», який не набрав чинності. Так у пункті сьомому частини першої статті першої вказаного закону зазначено, що «оборот віртуальних активів – усі правовідносини, які стосуються віртуальних активів, які виникають між учасниками ринку віртуальних активів, а також між ними та державою» [25].

Відомо, що віртуальні активи здійснюють свій оборот (обіг) лише в цифровому середовищі. Отже під оборотом (обігом) в цифровому середовищі законодавець має намір висловити (бо вищевказаний закон ще не набрав чинності) не лише рух (перехід) прав власності від однієї особи до іншої, але усі правовідносини, які виникають між учасниками (контрагентами) цих правовідносин стосовно певного об'єкта – віртуальних активів. Також законодавець має намір обмежити це коло учасників правовідношень (та /або учасників правочинів з віртуальними активами), вказуючи певне коло осіб: «учасники ринку та учасники ринку та держава» [25].

Потрібно також зазначити, що обіг цифрового контенту, цифрової інформації є відмінним від цивільного обігу об'єктів у матеріальному, так би мовити «телесному» світі. Сліпченко наводить доволі таки вдалий приклад цієї відмінності обігу об'єктів у матеріальному світі від обігу об'єктів у цифровому середовищі. Так у матеріальному світі, якщо два власника різних товарів (речей) продаючи чи передаючи один одному свій товар (свою річ), втрачають свій власний товар (річ), а натомість придбавають інший товар (річ); то володільці електронного контенту (який може бути якоюсь електронною інформацією), якщо вони бажають обмінятися цією інформацією, зберігають також і власну інформацію (яку вони безперечно пам'ятають) та ще й додатково придбавають інформацію свого контрагента [23].

У Законі України «Про захист прав споживачів» від 10.06.2023 р. за номером 3153-IX, який ще не набрав чинності, пропонуються для широкого використання споживачам так званий Єдиний державний веб-портал у сфері електронної комерції під назвою «Портал е-покупець» – електронна інформаційно-комунікаційна система, за допомогою якого буде здійснюватися не лише цивільно-правовий оборот (обіг) товарів та послуг у електронному (цифровому) середовищі, але й буде надана споживачам різноманітна інформація щодо товарів та послуг та комунікація з органами державного нагляду, тощо [26].

Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах забезпечує як перехід майнових прав у вигляді цифрової форми закріплення таких прав і фіксації їхнього переходу, так і формує цифровий обіг як особливу форму цивільних правовідносин.

Цифровізація цивільних правовідносин передбачає закріплення (визнання) майнового права в електронній формі (тобто мається на увазі електронна форма реєстру прав та фіксація їх переходу, електронний документообіг, електронна

форма укладання та виконання угод або здійснення прав та обов'язків суб'єктів цивільного правовідношення, способи електронного захисту та забезпечення кібербезпеки майнових прав та ін.).

Володілець об'єктів цивільних прав у цифровому середовищі (наприклад, різної електронної інформації, цифрового контенту, тощо) та інших з метою належної передачі вказаних об'єктів вживають різних технологічних методів: оцифровують вказані об'єкти, шифрують їх різними способами з наданням так званого «ключа» (логіну, пароля, тощо своїм контрагентам. Причому коло цих контрагентів (кінцевих отримувачів електронних (цифрових) об'єктів може визначати сам володілець.

Досліджуючи категорію «електронного обігу об'єктів цивільного права» необхідно зважити на технологічні проблеми (так звані «технології управління цифровими правами» або DRM). Так Puckett зазначає, що технології управління правами, які використовуються видавцями цифрового контенту для контролю споживачів цього контенту шляхом шифрування такого контенту (своєрідна форма криптографії), входять в деяке протиріччя з Законом про авторські права в цифрову епоху в 1998 році (DMCA) (Digital Millennium Copyright Act) та дещо ускладнюють комерцію об'єктами цивільного права [27].

У Законі України «Про електронну комерцію», у статті третій надано законодавцем поняття електронної комерції та визначено «дистанційне використання інформаційно-комунікаційних систем» [28], яке є важливим для розуміння застосування електронного обігу та яке можна використати при визначенні досліджуваної категорії електронного обігу об'єктів цивільного права.

Висновки. У статті було проаналізовано використання слова «оборот» у різних поняттях, таких як «звичай ділового обороту», «комерційний (господарський) оборот», «цивільний оборот».

На жаль таке поняття як «електронний обіг об'єктів цивільного права» ще не знайшло свого відображення у нормативно-правових актах України, хоча саме воно більш точно відображує сутність вказаного обігу та відокремлює це поняття від дефініції «цивільний оборот», яка є родовою категорією по відношенню з видовою категорією «електронний обіг об'єктів цивільного права».

Оскільки дефініція «цивільний оборот» вже знайшла своє правозастосування у нормативно-правових актах та юридичній літературі та має відношення як до матеріального, так і до віртуального світу, тому визначено доцільність вживання у досліджуваній категорії саме слова «обіг» замість «оборот», яке підкреслює та уточнює, що цивільний обіг відбувається саме в електронному середовищі, а не в матеріальному світі.

У ході аналізу з'ясовано, що дефініція «електронне (цифрове) середовище» є більш широким поняттям ніж «мережа Інтернет» та цю дефініцію доцільніше використовувати у новій понятійній категорії. Також з'ясовано, що у досліджуваній понятійній категорії доцільніше використовувати дефініцію «електронне середовище» натомість дефініції «цифрове середовище» оскільки останнє поняття має відношення до конкретних теперішніх цифрових технологій, які можуть надалі змінитися на інші, більш сучасні.

Отже, використовуючи деяку термінологію Закону України «Про електронну комерцію», можна визначити:

– «електронний обіг об'єктів цивільного права – це сукупність правовідносин, які відбуваються у електронному середовищі, під час вчинення правочинів, спрямованих на відчуження оборотоздатних об'єктів цивільних прав, «здійснених дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру» [28].

Література

1. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав: Закон України від 10.08.2023 № 3320-IX, опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text> (дата звернення 04.11.2024).
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 05.11.2024)
3. Сліпченко А.С. Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 201–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varnu_2017_1_21
4. Шимон С.І. Право власності на майнові права: замітки до наукової дискусії. *Держава і право*. 2012. Вип. 57. С. 318–323. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64659>
5. Парасюк М.В. Вплив цифрових технологій на цивільне право. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 201–204.
6. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX, опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення 05.11.2024)
7. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/1972 від 11 грудня 2018 року про запровадження Європейського кодексу електронних комунікацій (нова редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-18#Text (дата звернення 02.11.2024)
8. Тарасенко, Л. Л. Цифрове середовище як місце здійснення прав інтелектуальної власності. *Україна в умовах реформування правової системи : сучасні реалії та міжнародний досвід* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 21-22 квіт. 2017р.). Тернопіль. Економічна думка. 2017. С. 272–275.
9. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10.08.2023 р. № 3321-IX, опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (дата звернення 05.11.2024)
10. Федосенко Н.А. Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 45. С. 69–74. URL: <https://doi.org/10.32837/chc>.
11. Словник української мови online. Томи 1-14 (А-преференція). URL: <https://sum20ua.com/?page=4&wordid=1>
12. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів. За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків. ВД «Школа». 2009. 832 с.
13. Суддя Вороняк А. С. Застосування звичаїв ділового обороту. Офіційний сайт: *Судова влада України. Господарський суд Волинської області*. 2016. URL: <https://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/284603/> (дата звернення 05.11.2024).
14. Безух О. В. Господарський (комерційний) та цивільний обороти: сутність та відмінності в умовах ринкової економіки. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 35–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prip_2016_16_4.
15. Сліпченко А.С. Поняття «цивільний оборот». Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 19–20 трав. 2017 р. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків. ХНУВС. 2017. С. 330–392.

16. Скрипник В. Л. Обороздатність об'єктів цивільних прав. *Публічне право*. Київ. 2018. № 4 (32). С. 190–197. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/32/25.pdf>
17. Пейчев К.П. Визначення категорії «обіг природних ресурсів». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Право*. 2015. № 1151, Вип. 19. С. 105–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2015_1151_19_29
18. Сліпченко А. С. Значення дефініції «цивільний оборот» у юриспруденції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 201–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2017_1_21
19. Шемет У.Р., Косяченко К.Е. Об'єкти цивільних прав: особливості та парадокси їх визначення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 30 (69). № 6. 2019. С. 56–60.
20. Федосенко Н.А. Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 45. С. 69–74. URL: <https://doi.org/10.32837/chc>.
21. Парасюк М.В. Вплив цифрових технологій на цивільне право. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 201–204.
22. Жураковський Б. Ю., І.О. Зенів І. О. Технології інтернету речей. Навчальний посібник. Київ. КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 271 с.
23. Сліпченко А. С. Цивільний оборот цифрового контенту. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця. ХНУВС. 2023. С. 341–345.
24. Станкевич А. В. Правова природа договорів про публічні закупівлі та особливості укладання договорів в електронній формі. *Правова держава*. Одеса. 2024. № 55. С. 137–147.
25. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р., № 2074-IX (Не набрав чинності), опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення 12.11.2024).
26. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023 р., № 3153-IX (Не набрав чинності), опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення 12.11.2024).
27. J. Puckett J. Digital rights management as information access barrier. URL: <http://www.progressivelibrariansguild.org>
28. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII (Не набрав законної сили), опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19/ed20240101#Text> (дата звернення 12.11.2024)

Анотація

Станкевич А. В. Категорія «електронний обіг об'єктів цивільного права» та її відмінність від поняття «цивільний оборот». – Стаття.

Предметом дослідження цієї статті є нова понятійна категорія «електронний обіг об'єктів цивільного права». Дослідження вказаної категорії необхідно для правильного розуміння цього поняття з метою подальшого правозастосування цієї категорії. При дослідженні вказаного поняття доведено, що категорія електронного обігу об'єктів цивільного права не лише компліює у собі окремі поняття «цивільного обороту» «цифрової (електронної) середовища» (у якій власне і відбувається обіг), але й опосередковує їх та набуває нового змісту в умовах сучасного регулювання правовідносин у цифровому (електронному) середовищі.

При системному аналізі нової категорії «електронний обіг об'єктів цивільного права», яка ще не знайшла правозастосування у нормативно-правових актах та використовується вченими-цивілістами у дещо іншій (не такій юридично-чіткій, та стилістично-визначеній) формі, розглядається генезис та певні закономірності розвитку, трансформації у правовій сфері предмету дослідження. При дослідженні використовувалися наступні методи:

- загально логічні методи (аналізу, порівняння, узагальнення, аналогії та ідеалізації);
- порівняльно-правовий та логіко-юридичний.

При раціональному пізнанні походження та правозастосування категорії «електронний обіг об'єктів цивільного права» використовувався підхід гносеологічного оптимізму при використанні діалектико-матеріалістичного методу, вдаючись до аналізу результатів досліджень сучасних науковців-цивілістів та нормотворчої діяльності законодавця.

У ході дослідження проаналізовано правозастосування дефініції «оборот» у різних юридичних та економічних поняттях («звичай ділового обороту», «комерційний оборот» та «цивільний оборот»). З'ясовано, що поняття «цивільний оборот» та «електронний обіг об'єктів цивільного права» співвідносяться між собою як родове та видове поняття.

При аналізі специфіки обігу певних об'єктів цивільних прав у цифровому (електронному) середовищі та враховуючи стилістично вдале висловлювання законодавця у Законі України «Про електронну комерцію» стосовно «дистанційного використання інформаційно-комунікаційних систем» [28], дано визначення досліджуваної категорії, застосувавши при цьому законодавчу термінологію.

Ключові слова: цивільний оборот, Інтернет, цивільно-правовий обіг, цифрове (електронне) середовище, об'єкти цивільного права, цифрові технології.

Summary

Stankevich A. V. The category “electronic circulation of objects of civil law” and its difference from the concept of “civil circulation”. – Article.

The subject of this article's research is the new conceptual category “electronic circulation of civil law objects”. The study of the specified category is necessary for the correct understanding of this concept for the purpose of further law enforcement of this category. During the study of this concept, it was proved that the category of electronic circulation of objects of civil law not only compiles in itself separate concepts of “civil circulation” of the “digital (electronic) environment” (in which the circulation actually takes place), but also mediates them and acquires a new meaning in the conditions of modern regulation of legal relations in the digital (electronic) environment.

In the systematic analysis of the new category “electronic circulation of objects of civil law”, which has not yet found legal application in legal acts and is used by civil scientists in a slightly different (not as legally clear and stylistically defined) form, the genesis and certain regularities of development, transformation in the legal sphere of the subject of research. The following methods were used in the study:

- generally logical methods (analysis, comparison, generalization, analogy and idealization);
- comparative-legal and logical-legal.

In the rational understanding of the origin and enforcement of the category “electronic circulation of objects of civil law”, the approach of epistemological optimism was used when using the dialectical-materialist method, resorting to the analysis of the results of research by modern civil scientists and the law-making activity of the legislator.

In the course of the study, the law enforcement of the definition of “turnover” in various legal and economic concepts (“customs of business turnover”, “commercial turnover” and “civil turnover”) was analyzed. It was found that the concepts of “civil turnover” and “electronic circulation of civil law objects” are related to each other as generic and types of concepts.

When analyzing the specifics of the circulation of certain objects of civil rights in the digital (electronic) environment and taking into account the stylistically successful statement of the legislator in the Law of Ukraine “On Electronic Commerce” regarding the “remote use of information and communication systems” [28], the category under study was defined, applying this legislative terminology.

Key words: civil circulation, Internet, civil-law circulation, digital (electronic) environment, objects of civil law, digital technologies.

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.13>*Д. В. Тробюк*

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ: ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ, ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИПЛАТ

Постановка проблеми. Питання пенсійного забезпечення військовослужбовців є однією з найважливіших складових соціального захисту осіб, що виконують службові обов'язки на передовій, забезпечуючи мир та безпеку в країні. Україна, що перебуває з 2014 року в умовах війни з росією, потребує зміцнення та вдосконалення системи соціального забезпечення своїх військових. Пенсії військовослужбовців, які мають специфічні юридичні та соціальні механізми, є важливим елементом стабільності та морального стимулювання для військових, які, ризикуючи своїм життям, служать на благо держави.

Актуальність проблеми пенсійного забезпечення військових в умовах 2024–2025 років полягає в необхідності модернізації пенсійної системи для військових на фоні постійних змін у фінансовій та політичній ситуації в країні. З огляду на тривалу агресію росії проти України, фінансову нестабільність та необхідність реформування соціального забезпечення, питання адекватного пенсійного забезпечення для військових набуває особливого значення. Військові пенсії залишаються однією з найбільш чутливих і соціально значущих сфер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання пенсійного забезпечення військовослужбовців займалося багато дослідників, зокрема: С.І. Халімов, О.Б. Ганьба, І.Л. Бомбергер, Л.О. Махова та інші.

Метою наукової публікації є аналіз фактичного стану та змісту нормативно-правових актів, які регулюють питання пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні, а також формування пропозицій щодо подальшого удосконалення пенсійної системи України в цілому.

Виклад основного матеріалу. Пенсійне забезпечення військових в Україні регулюється рядом законів та нормативних актів, серед яких головним є Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-ХІІ (далі - Закон) та змінами до нього, який визначає основи нарахування та виплати пенсій. Окрім цього, діють численні постанови та нормативно-правові акти, що регламентують порядок призначення та виплат. Відповідно до законодавства, військова пенсія надається особам, які проходили службу в Збройних Силах України або інших військових формуваннях і досягли пенсійного віку, або через інвалідність, або в разі звільнення за станом здоров'я після служби.

У 2024 році відбулися значні зміни в законодавстві України, які мають безпосередній вплив на військові пенсії, що пов'язані з адаптацією пенсійної системи до нових реалій, враховуючи економічні, соціальні та політичні умови. Новелою вищезазначеного Закону стало: збільшення гнучкості у визначенні бази для нара-

хування пенсій (тепер при призначенні розміру пенсії військовослужбовців враховується не лише вислуга років, а й складові, пов'язані з нагородами, підвищенням військового чину, виконанням спеціальних завдань); змінилися умови перерахунку пенсій при індексації, яка тепер прив'язана не тільки до показників інфляції, а й до загального рівня соціально-економічного розвитку країни (такий підхід дозволяє зменшити дискрецію в процесі нарахування пенсій, забезпечуючи більш стабільний дохід для пенсіонерів) [1].

У 2024 році уряд збільшив фінансування програми соціального забезпечення для військових, включаючи пенсії. Це пов'язано з тим, що країна продовжує перебувати в умовах воєнного стану, що вимагає підвищених мотиваційних виплат для військових, особливо тих, хто перебуває на службі в зонах бойових дій. Передбачено додаткові виплати для військових пенсіонерів, зокрема для тих, хто вийшов на пенсію в останні роки служби в умовах активних бойових дій. Розпочато впровадження нових механізмів обчислення пенсій, які повинні забезпечити більш справедливу та прозору систему нарахувань. Одним з найбільших досягнень є введення системи автоматичного перерахунку пенсій в залежності від змін рівня мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму, що має забезпечити стабільність пенсійних виплат для військових у випадку інфляційних коливань.

Відповідно до статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», максимальний розмір виплат військовим пенсіонерам не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб, що у 2024 році становить 23 610,00 грн. на місяць, так як прожитковий мінімум для непрацездатних осіб становить 2361,00 грн., згідно статті 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» від 9 листопада 2023 року № 3460-IX [2].

Сьогодні в Україні існує три основні види пенсій, які призначаються військовослужбовцям: за вислугу років; у разі втрати годувальника; за інвалідністю.

Пенсія за вислугу років надається військовослужбовцям за умови, що на момент звільнення вони мають необхідну календарну вислугу років (розраховану без урахування пільгового стажу).

Якщо звільнення відбулося після 01.10.2020 року, то на день звільнення військовослужбовець повинен мати не менше 25 років календарної вислуги. Крім того, право на пенсію за вислугу років мають особи, які залишили службу після досягнення 45-річного віку, за умови наявності у них 25 років страхового стажу, з яких щонайменше 12 років і 6 місяців припадає на службу.

Згідно з ст. 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», закріплено право на отримання пенсії за вислугу років для військовослужбовців, які звільняються зі служби згідно із положеннями Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» від 15 червня 2004 року № 1763-IV, з урахуванням змін до нього. Також це стосується членів їхніх сімей і осіб, які обіймали посади льотного або плаваючого складу підводних човнів Збройних сил [3].

Військовослужбовцям із вислугою 20 років і більше пенсія за вислугу років призначається у таких розмірах: за 20 років вислуги – 50% від відповідної суми грошового забезпечення; для осіб, звільнених у відставку через досягнення граничного віку перебування на службі, за станом здоров'я, або зі служби в поліції на підставі п.п. 2 і 3 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII зі змінами, а також зі Служби судової охорони через вік чи хворобу – 55%; за кожен рік вислуги понад 20 р. – додається 3% до розміру пенсії від грошового забезпечення [4].

Для осіб зі страховим стажем 25 років і більше, де щонайменше 12 років і 6 місяців становить служба, пенсія становить 50% від суми грошового забезпечення. Крім того, додається 1% за кожен повний рік стажу понад 25 років. Максимальна пенсія за вислугу років не може перевищувати 70% грошового забезпечення. Водночас особи, які під час служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і належать до категорії 1 – отримують пенсію в розмірі 100% грошового забезпечення, а ті, хто віднесені до категорії 2 – 95%.

Пенсія у разі втрати годувальника – це соціальна виплата, що надається членам сім'ї військовослужбовця, який загинув, пропав безвісти або став інвалідом внаслідок травм, отриманих під час проходження служби; призначається членам сім'ї військовослужбовця (чоловікові/дружині, дітям, батькам, іншим особам, які перебували на утриманні військовослужбовця) за умови, що смерть або інвалідність годувальника настали внаслідок виконання ним військових обов'язків.

До категорії осіб, які мають право на такі виплати належать:

діти до досягнення 18 років (або до 23 років, якщо вони навчаються у вищих навчальних закладах на денній формі навчання);

члени сім'ї померлого (загиблого) військовослужбовця за умови, що годувальник помер у період проходження служби або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби;

родини пенсіонерів з-поміж цих військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за законом – якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати;

батьки та дружина (чоловік), якщо вони не взяли повторний шлюб, осіб, які загинули, померли чи пропали безвісти в період проходження служби або померли після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, пов'язаних з безпосередньою участю у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України у зв'язку з військовою агресією РФ;

батьки та дружина (чоловік), якщо вони не взяли повторний шлюб, осіб зазначених в пункті «в» статті 30 Закону, не раніш як за 5 років до досягнення віку, що дає право на призначення пенсії за віком, встановленого ч. 1 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (незалежно від тривалості страхового стажу), або якщо вони мають право на: пенсію незалежно від віку відповідно до ч. 3 ст. 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; на дострокову пенсію за віком; пенсію за віком на пільгових умовах; пенсію зі зменшенням пенсійного віку відповідно до закону; є особами з інвалідністю [5].

Для визначення розміру пенсії у разі втрати годувальника військового у 2024 році, враховується: 1) грошове забезпечення визначається на основі даних про оклад військовослужбовця, нараховані надбавки, премії та інші доплати (нарахування не тільки з основного окладу, але й з урахуванням усіх складових виплат, які отримував військовослужбовець на момент своєї смерті або інвалідності); 2) розмір пенсії зазвичай складає певний відсоток від цього грошового забезпечення в залежності від категорії утриманця (дитина, дружина, батьки тощо) і вищі відсотки нараховуються, коли пенсія призначається для дітей, які є основними утриманцями.

Мінімальні розміри пенсії для осіб, які втратили годувальника військовослужбовця, можуть варіюватися в залежності від того, яка саме категорія осіб отримує пенсію (діти, дружина, батьки). І для дітей це може складати не менше 100% від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; для дружини/чоловіка: пенсія для вдови (вдівця) може бути не менше 150% від мінімального прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; для батьків - не менше 130% від прожиткового мінімуму.

Розміри пенсій в разі втрати годувальника членам сімей осіб, які мають право на пенсію за законом, які загинули (померли) внаслідок причин, зазначених у пункті «а» статті 36 «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», становлять:

батькам/одному з батьків, дружині/чоловікові – 70% грошового забезпечення загиблого (померлого) годувальника. Розмір встановлюється незалежно від наявності інших непрацездатних членів сім'ї;

іншому непрацездатному члену сім'ї загиблого (померлого) годувальника – 70% грошового забезпечення загиблого (померлого) годувальника. Такий розмір встановлюється, якщо право на пенсію має один непрацездатний член сім'ї, незалежно від призначення пенсії в разі втрати годувальника батькам, дружині/чоловікові;

сім'ям військовослужбовців, які померли внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби, – 30% грошового забезпечення годувальника на кожного непрацездатного члена родини;

двом та більше непрацездатним членам сім'ї загиблого (померлого) годувальника – по 50% грошового забезпечення загиблого (померлого) годувальника. Вказаний розмір пенсії встановлюється, якщо право на пенсію має двоє та більше непрацездатних членів сім'ї, незалежно від призначення пенсії в разі втрати годувальника батькам, дружині/чоловікові [6].

Для членів сімей військовослужбовців, які загинули або стали інвалідами внаслідок виконання бойових завдань, передбачені підвищення пенсії. Це може включати доплати за участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи або за службу в зоні бойових дій, а саме:

інваліди війни: якщо військовослужбовець загинув або став інвалідом під час виконання бойових завдань, розмір пенсії може бути підвищений до 100% грошового забезпечення, яке отримував військовослужбовець до моменту смерті чи інвалідності;

за участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи: якщо військовослужбовець брав участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, пенсія у разі його втрати також може бути підвищена, і члени його сім'ї отримують певні доплати, які визначаються на основі категорії особи;

за рішенням суду: у деяких випадках, якщо члени сім'ї звертаються до суду для встановлення додаткових компенсацій, суд може ухвалити рішення про збільшення пенсії у разі втрати годувальника.

Для отримання пенсії у разі втрати годувальника необхідно звернутися до Пенсійного фонду України або іншого органу, що здійснює виплати. Для цього потрібно подати такі документи як: заява про призначення пенсії; свідоцтво про смерть військовослужбовця; документи, що підтверджують родинні зв'язки (свідоцтво про народження дітей, свідоцтво про шлюб тощо); документи про стан здоров'я (для батьків або осіб, які не можуть працювати); довідку про наявність утриманців; ідентифікаційний код та паспорт громадянина України.

Пенсія у разі втрати годувальника військовослужбовця є важливим видом соціальної допомоги для родин загиблих героїв. Вона допомагає забезпечити гідне життя членів сім'ї після втрати основного джерела доходу. Залежно від обставин смерті та статусу військовослужбовця, розмір пенсії може бути збільшений або скоригований. Законодавство України в 2024 році надає гнучку систему соціальних гарантій для членів родин військових, які загинули чи померли при виконанні своїх службових обов'язків.

Для отримання *пенсії за інвалідністю* внаслідок поранення необхідно пройти ВЛК для визначення причинного зв'язку з причиною інвалідності та отримати відповідний висновок від медичної комісії (МСЕК), яка визначає ступінь інвалідності або втрати працездатності, а розміри виплат у таких випадках передбачені законом.

Право на отримання пенсії по інвалідності мають військовослужбовці, в яких інвалідність настала: в період проходження ними служби; або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби; або пізніше тримісячного терміну після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби чи під час перебування в полоні.

Документ, що підтверджує особливий правовий статус, спричинений інвалідністю – це виписка з акту огляду медико-соціальної експертної комісії. Військовий після поранення, травми, каліцтва, спричиненими внаслідок війни, за умов, передбачених законом, після проходження ВЛК звертається на МСЕК, який встановлює ступінь втрати працездатності або групи інвалідності. Експертна комісія у виписці вказує причинний зв'язок з проходженням військової служби, він зазвичай вказаний у висновку ВЛК.

Розмір пенсії по інвалідності залежить від причини інвалідності та призначається з моменту встановлення групи інвалідності або звільнення, якщо між звільненням та встановленням групи пройшло не менше 3-х місяців.

Особам з інвалідністю внаслідок війни, яка пов'язана із захистом Батьківщини або виконанням обов'язків військової служби, пенсія призначається у наступ-

них розмірах від суми грошового забезпечення: I група – 100%; II група – 80%; III група – 60%.

Іншим особам з інвалідністю, пов'язаною з проходженням військової служби, пенсія призначається у наступних розмірах від суми грошового забезпечення: I група – 70%; II група – 60%; III група – 40%.

Мінімальна пенсія для осіб з інвалідністю внаслідок війни в 2024 р. не може бути меншою: I група – 15 347 грн; II група – 12 396 грн; III група – 8500 грн.

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям та деяким іншим категоріям громадян призначаються на весь час інвалідності, встановленої медико-соціальною експертною комісією, а особам з інвалідністю, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – довічно [7].

Висновки. Реформа пенсійної системи для військових в Україні є важливим етапом у розвитку соціальної політики країни. Враховуючи поточну економічну ситуацію, зокрема наслідки війни, важливість соціального забезпечення для військових пенсіонерів, необхідно вживати радикальних заходів для удосконалення цієї системи. Реформи 2024 року вже забезпечили важливі кроки до покращення, однак існують і значні проблеми, зокрема у фінансуванні (обсяг та своєчасність) пенсійних виплат та соціальній підтримці військових. Поступове впровадження сучасних технологій, поліпшення соціальних гарантій та стабільне фінансування дозволять створити систему, що забезпечить гідне майбутнє для тих, хто служить та служив в армії України. Завдяки комплексному підходу до реформування можна досягти не лише ефективності в нарахуванні та виплатах пенсій, але й значно поліпшити якість життя військових пенсіонерів, надаючи їм повноцінну підтримку як на фінансовому, так і на соціальному рівнях.

Для подальшого удосконалення пенсійної системи військовослужбовців необхідно:

1. Розширити індексацію пенсій. Оскільки інфляція впливає на реальний розмір пенсій, необхідно передбачити більш прозорі та чіткі механізми індексації, що забезпечить стабільність виплат для військових пенсіонерів.

2. Збільшити фінансування системи пенсійного забезпечення військових. У зв'язку з економічними викликами, важливо знайти нові джерела фінансування, включаючи можливість залучення приватних інвестицій або міжнародних грантів для покращення умов пенсійного забезпечення.

3. Реформувати систему медичного забезпечення. Оскільки медична допомога є важливим аспектом соціального захисту для військових пенсіонерів, варто розглянути можливість розширення доступу до безкоштовних та якісних медичних послуг, особливо для осіб, що мають інвалідність внаслідок травм, отриманих під час служби.

4. Удосконалити програму реабілітації та психологічної підтримки. Необхідно створити спеціалізовані програми для допомоги ветеранам війни та військовослужбовцям, що дозволить не лише фізично реабілітувати, але й психоемоційно адаптувати їх до цивільного життя після служби.

5. Покращити механізм пенсійного забезпечення для родин загиблих військовослужбовців. Родини загиблих мають право на спеціальні пенсії, однак у ряді випадків ці пенсії недостатньо високі. Залучення додаткових державних ресурсів для цієї категорії осіб дозволить зменшити фінансовий тягар для родин.

6. Використовувати міжнародний досвід. Україна може запозичити досвід інших країн, зокрема з країн НАТО, щодо організації військового пенсійного забезпечення. Потрібно вивчити кращі практики міжнародних організацій та адаптувати їх до національних реалій для забезпечення військових на належному рівні.

Успішне вирішення цих завдань дозволить забезпечити гідний рівень життя військових пенсіонерів і створити надійну систему соціального захисту своїх героїв та їх сімей.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців в Україні є важливою складовою соціальної політики держави, яка забезпечує гідний рівень життя тим, хто віддав свою службу заради безпеки і стабільності країни, особливо в умовах тривалого військового конфлікту. З огляду на сучасні виклики військового стану та економічної нестабільності в країні, соціальні потреби військових не мають носити непершочерговий характер. Пенсійна система для військових вимагає подальших вдосконалень через комплексні та стратегічні зміни, а гідне забезпечення військовослужбовців в Україні є надзвичайно важливою частиною соціально-мотивуючої складової політики справедливої країни задля покращення в тому числі обороноздатності та народного патріотизму.

Література

1. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. С. 399. (зі змінами).
2. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 9 листопада 2023 року № 3460-ІХ. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 97-100, ст. 393 (зі змінами).
3. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей: Закон України від 15 червня 2004 року № 1763-ІV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 36, ст. 444. (зі змінами).
4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VІІІ. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст. 379. (зі змінами).
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-ІV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 49-51, ст. 376. (зі змінами).
6. Інтернет-ресурс: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20241108-pensiya-vijskovym-yak-narahovuyetsya-rozmir-ta-vsi-nyuansy/>
7. Інтернет-ресурс: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pensiya-po-invalidnosti-vnaslidok-viyni-2024-yak-i-koli-priznachayetsya-rozmiri-viplat-u-zhovtni-50458256.htm>

Анотація

Тробюк Д. В. Пенсійне забезпечення військових: перспективи вдосконалення системи, особливості призначення та виплат. – Стаття.

У статті проаналізовано основні аспекти пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні, зокрема, види, порядок нарахування та розмір виплат, особливості, пов'язані з можливими доплатами. Досліджуються сучасні тенденції, виклики та перспективи пенсійного забезпечення військовослужбовців в умовах реформування пенсійної системи України у 2024 році. Особливу увагу приділено аналізу законодавчих новацій, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості, фінансової

стійкості та адаптації пенсійної системи до нових викликів, пов'язаних з військовим станом та економічною кризою. У роботі розглянуто основні проблеми, зокрема нерівність у пенсіях для різних категорій військових, недостатнє фінансування пенсійного фонду, складнощі з індексацією виплат у зв'язку з високою інфляцією, затримки у виплатах.

У статті запропоновано низку заходів для вдосконалення пенсійного забезпечення, зокрема запровадження електронного обліку, автоматизованої індексації, розширення джерел фінансування за рахунок спеціальних фондів та цільових програм, а також посилення соціальних гарантій для ветеранів.

Дослідження підкреслює важливість комплексного підходу до реформування пенсійного забезпечення військових, враховуючи як їхні професійні заслуги, так і сучасні соціально-економічні реалії. Зроблено висновок, що підвищення прозорості пенсійної системи, соціальної справедливості, стабільності пенсійної системи, та гідного рівня забезпечення військовослужбовців є ключовим елементом для зміцнення довіри до держави та підтримки соціальної захищеності військовослужбовців, а також є основою обороноздатності держави.

Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення механізмів нарахування пенсій, посилення соціальних гарантій і забезпечення фінансової стабільності пенсійного фонду.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, військовослужбовці, пенсія за вислугу років, пенсія в разі втрати годувальника, пенсія за інвалідністю, соціальні гарантії, індексація виплат, учасники бойових дій, розрахунок пенсій, пенсійна реформа.

Summary

Trobiuk D. V. Military pensions: prospects for improving the system, features of appointment and payments. – Article.

The article analyzes the main aspects of pension provision for military personnel in Ukraine, including types, calculation procedures, and payment amounts, as well as specific issues related to possible supplements. Current trends, challenges, and prospects for pension provision for military personnel are examined in the context of Ukraine's pension system reform in 2024. Special attention is given to legislative innovations aimed at ensuring social justice, financial stability, and adaptation of the pension system to new challenges related to military service and economic crisis. The paper discusses key problems, such as pension inequality for different categories of military personnel, insufficient funding for the pension fund, and difficulties with payment indexation due to high inflation and payment delays.

The article proposes a series of measures to improve pension provision, including the introduction of electronic accounting, automated indexing, expansion of funding sources through special funds and targeted programs, as well as strengthening social guarantees for veterans.

The research emphasizes the importance of a comprehensive approach to reforming military pension provision, taking into account both their professional merits and current socio-economic realities. It concludes that increasing transparency in the pension system, social justice, stability of the pension system, and ensuring a dignified level of support for servicemen are key elements in strengthening trust in the state and supporting the social security of military personnel, as well as the foundation of the country's defense capability.

Recommendations are proposed for improving pension calculation mechanisms, enhancing social guarantees, and ensuring financial stability of the pension fund.

Key words: pension provision, military personnel, service years pension, pension in case of breadwinner loss, disability pension, social guarantees, payment indexation, combatants, pension calculation, pension reform.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.14>*П. М. Фівкін, О. М. Рибицька, Є. М. Правдивець*

ВЗАЄМОДІЯ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ З СИЛАМИ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ЩОДО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ОПЕРАЦІЙ

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів, пов'язаних із веденням воєнних дій на території України ще з 2014 року та повномасштабним вторгненням росії у лютому 2024 року, не втрачає своєї актуальності та важливості питання правового забезпечення військових операцій у силах безпеки і оборони. В умовах збройної агресії важливо забезпечити функціонування органів державної влади та відновлення правопорядку в регіонах, які зазнають обстрілів, бомбардувань та окупації. Тимчасовим державним органом, на якого держава поклала обов'язок підтримки правопорядку та закону стали військово-цивільні адміністрації, які є важливим інститут, що забезпечує функціонування органів державної влади в умовах особливого правового режиму воєнного стану, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях). Питання діяльності військово-цивільних адміністрацій, їх правове регулювання неодноразового розглядалось українськими науковцями у різних аспектах, як військових так і юридичних. Однак, у нашому дослідженні ми зосередимо увагу на взаємодії, військово-цивільних адміністрацій та юридичних служб (у межах здійснення правової роботи) сил безпеки та оборони щодо правового забезпечення військових операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти адміністративно-правового статусу військово-цивільних адміністрацій, їх правового регулювання, взаємодія з іншими державними органами та військовими формуваннями було висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, таких як: М.І. Ануфрієв, Є.П. Вакулєнко, А.М. Лисенко, О.П. Сікорський, В.М. Тарасов, С.А. Трофимов, та багато інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання взаємодія військово-цивільних адміністрацій з силами безпеки і оборони щодо правового забезпечення військових операцій, є порівняно мало дослідженим, а тому актуальним.

Метою статті є визначення особливостей взаємодії Військово-цивільних адміністрацій та юридичних служб (у межах здійснення правової роботи) сил безпеки і оборони, щодо правового забезпечення військових операцій.

Завдання дослідження полягає у встановленні процедури взаємодії між Військово-цивільними адміністраціями та юридичними службами (у межах здійснення правової роботи) сил безпеки і оборони, щодо правового забезпечення військових операцій та її впливу на реалізацію останніх.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», що був прийнятий 21 червня 2018 року, «сили безпеки» – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України; «сили оборони» – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [1]. Необхідно зазначити, що у нашій статті ми розглядаємо взаємодію правоохоронних органів та військових формувань (Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Збройні Сили України та ін.), які відповідно до чинного законодавства входять до сектору безпеки і оборони, з військово-цивільними адміністраціями щодо правового забезпечення військових операцій.

Військово-цивільні адміністрації (далі – ВЦА) в Україні були створені у відповідь на потребу у відновленні контролю над територіями, які зазнали впливу збройних конфліктів, а також внаслідок тимчасової окупації. Основою їх функціонування стало рішення Верховної Ради України від 16 травня 2014 року, яке надало правові підстави для створення ВЦА в зонах проведення антитерористичної операції. Вищезазначене рішення закріпило правові підстави для їх функціонування в зонах проведення антитерористичної операції. Що стало важливим кроком у рамках стратегії забезпечення національної безпеки та оборони країни. Створення ВЦА передбачало, що їх діяльність здійснюватиметься в особливих умовах, які вимагали не лише адаптації законодавства, але й швидкого реагування на зміну обставин. Основним завданням ВЦА стало забезпечення управління на місцях, реалізація державної політики, контроль за правопорядком, а також здійснення соціального захисту населення. У 2015 році, з метою удосконалення правового регулювання, було прийнято Закон України «Про військово-цивільні адміністрації», який визначив основні принципи та завдання їх діяльності. Цей закон чітко окреслив повноваження ВЦА, зокрема щодо контролю за дотриманням законності, забезпечення соціально-економічного розвитку територій, а також взаємодії з органами місцевого самоврядування [2]. У 2017 році, внаслідок підвищення ефективності управлінських процесів, було запроваджено нові механізми контролю за діяльністю ВЦА. Це включало створення інститутів, які мали забезпечити належну взаємодію між ВЦА, місцевими органами влади та населенням. Такі інституційні зміни сприяли покращенню комунікації, підвищенню прозорості в управлінні та залученню населення до процесів прийняття рішень. Важливо зазначити, що досвід функціонування ВЦА в Україні є унікальним і може бути корисним для інших держав, підходи, які були застосовані в Україні, можуть слу-

гувати основою для розробки моделей військово-цивільного управління в умовах кризових ситуацій. Це включає питання оптимізації управлінських структур, підвищення рівня підготовки персоналу та забезпечення дієвих механізмів реагування на надзвичайні ситуації [3, с. 115].

Відповідно до ч. 4 ст. 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» ВЦА населених пунктів формуються з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах без виключення зі списків особового складу. Беззаперечно позитивним аспектом є той факт, що ВЦА формуються з військовослужбовців правоохоронних органів та військових формувань, це підготовлені, висококваліфіковані не лише у військовій діяльності, а і наприклад, юридичній, економічній, кадровій сферах працівники. Тобто при виникненні різного роду викликів, при необхідності надання допомоги військовим формуванням або правоохоронним органам ВЦА у межах наданим їм повноважень зможуть посприяти виконанню поставлених завдань або вирішенню складних питань.

Аналізуючи статтю 4 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», серед 50 пунктів повноважень військово-цивільних адміністрацій, ми вважаємо за необхідне виділити два, а саме:

31) сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, Національної поліції, адвокатури, Національного антикорупційного бюро України і Державної кримінально-виконавчої служби України;

37) визначення територій, на яких можуть проводитися потенційно небезпечні заходи в умовах присутності цивільного населення за участю особового складу Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів з використанням озброєння і військової техніки;

Повноваження ВЦА також охоплюють: координацію діяльності правоохоронних органів; організацію роботи місцевих рад; реалізацію державних програм соціально-економічного розвитку [4, с. 38]. У свою чергу слід дійти висновку, що ВЦА тісно взаємодіють із правоохоронними органами та військовими формуваннями. Так як, по-перше, складаються з військовослужбовців вищезазначених формувань, по-друге сприяють діяльності останніх у різних сферах та різними способами, наприклад, здійснюють координацію дій правоохоронних органів для забезпечення правопорядку [5, с. 165].

Переходячи до питання діяльності юридичної служби правоохоронних органів та військових формувань, щодо правового забезпечення військових операцій слід зазначити наступне: під час конфлікту важливим фактором, що визначає процес планування командира, а на пізніших етапах – і визначення розвитку воєнних дій, є специфічна правова база, у межах якої проводитимуться військові операції. Командир повинен бути ознайомлений зі своїми обов'язками, правовими межами діяльності як частиною початкового формулювання проблеми. Він має чітко розуміти наслідки правового статусу своєї операції. Саме правова основа формува-

тиме всю військову діяльність від стратегічного до тактичного рівня. Командир, якому поставлене завдання, повинен оцінити, чи може він законно виконати його в межах наявної нормативної бази. Тому командир повинен усвідомлювати свої зобов'язання відповідно до закону, а також потенційний гуманітарний вплив його дій. Його керівні вказівки підлеглим командирам та штабним офіцерам із планування мають включати аналіз правових і гуманітарних факторів [6, с. 10–11].

Саме на офіцерів юридичних служб в межах здійснення правової роботи командир покладає правове забезпечення військ (сил) в військових операціях, фахове юридичне супроводження процесів прийняття військових рішень, що представляє собою методологію планування, яка впроваджує діяльність командира, штабу, підпорядкованих, доданих і взаємодіючих штабів з метою розуміння обстановки та бойового завдання, розробки і порівняння варіантів бойових дій, вибору варіанту бойових дій, а також розробки операційного плану, розпорядження або наказу на виконання бойового завдання та безпосереднього застосування військ (сил). Проте, юридична служба в межах правової роботи окрім вищевикладеного, також виконує й інші завдання, пов'язані із правовим забезпеченням повсякденної діяльності військових організаційних структур, залучених до військових операцій. Підсумовуючи, на нашу думку, правове забезпечення військ (сил) в військовій операції необхідно поділити на такі категорії: правове забезпечення планування військової операції; правове забезпечення ведення військової операції; правове забезпечення повсякденної діяльності військової організаційної структури в військовій операції.

З урахуванням набутого Збройними Силами України, Національною гвардією України, окремими підрозділами Державної прикордонної служби України досвіду ведення військових операцій, юридична служба (офіцери юридичної служби – юридичні радники) можуть залучатись до: роботи командира з військово-цивільними адміністраціями; заходів військово-цивільного співробітництва, які мають правовий характер; заходів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої цивільному населенню у районі ведення військової операції; інших заходів, які потребують участі юридичного радника (юридичної служби), та визначені командиром. Кваліфіковане здійснення правового забезпечення ведення військової операції сприяє виконанню командиром обов'язку щодо вжиття всіх можливих заходів для уникнення (або у випадку військової необхідності – зведення до мінімуму) випадкових втрат серед цивільного населення, збитків цивільних об'єктів, порушення норм національного та міжнародного законодавства. Важливість цієї теми зростає в умовах ведення воєнних дій на території нашої держави, що вимагає адаптації законодавства до нових реалій, а також активної взаємодії між державними органами.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, слід дійти висновку, що військово-цивільно адміністрації тісно взаємодіють з юридичними радниками щодо правового забезпечення військових операцій. А саме обмінюються необхідними даними та інформацією, щодо кількості цивільного населення на визначеній території, яка може постраждати в наслідок проведення військової операції, щодо будівель і споруд, які захищені міжнародним-гуманітарним правом, по яких заборонено законом застосовувати вогонь, щодо можливих матеріальних збитків, які будуть

завданні у результаті проведення операції та багато іншого. Задля подальшого розвитку взаємодії між вищезазначеними державними органами необхідно, по-перше, забезпечення навчання військовослужбовців та працівників ВЦА, обмін досвідом та запровадження нових технологій управління, що дозволить військово-цивільним адміністраціям ефективно реагувати на виклики, що виникають у процесі виконання їхніх функцій; по-друге, необхідно створити механізми моніторингу діяльності ВЦА, що дозволить виявляти недоліки та своєчасно вживати заходів для їх усунення; по-третє, у контексті міжнародних стандартів, важливо забезпечити відповідність діяльності ВЦА нормам міжнародного гуманітарного права, що дозволить Україні підтримувати свою репутацію на міжнародній арені та дотримуватись принципу захисту прав людини, що особливо актуально в умовах ведення бойових дій. Юридичним службам усіх рівнів (юридичним радникам) Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Збройних Сил України, удосконалювати свої теоретичні знання норм національного та міжнародного законодавства, які регулюють питання правового забезпечення військових операцій. Подальші дослідження в цій сфері повинні зосередитися на аналізі практичного досвіду взаємодії військово-цивільних адміністрацій з юридичними службами сил безпеки і оборони, а також на розробці нових підходів до їх співпраці, з метою покращення правового забезпечення військових операцій.

Література

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення 15.11.2024).
2. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. Дата оновлення 18.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 15.11.2024 р.).
3. Сазонов В. Д. Організаційні засади діяльності військово-цивільних адміністрацій. *Юридичний науковий вісник*. 2019. № 3. С. 112–118.
4. Левицька, Н. І. Військово-цивільні адміністрації в Україні: проблеми та перспективи. *Право України*. 2020. № 1. С. 35–42.
5. Свіріна К.С. Особливості адміністративно-правового забезпечення повноважень військово-цивільних адміністрацій. *Науковий вісник МГУ України. Серія: Право*. 2018. № 36. С. 164–166.
6. Міжнародний комітет червоного хреста. Процес прийняття рішень під час бойових дій. Довідкове видання.// МКЧХ, березень 2018 р. С. 68. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/books/process0808.pdf>

Анотація

Фівкін П. М., Рибицька О. М., Правдивець Є. М. Взаємодія військово-цивільних адміністрацій з силами безпеки і оборони щодо правового забезпечення військових операцій. – Стаття.

В статті автори шляхом аналізу чинного українського законодавства, яке регулює питання національної безпеки та оборони, зазначають, що до сил безпеки і сил оборони входять Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України та інші державні органи. По-друге, досліджують чинники, які сприяли створенню військово-цивільних адміністрацій, а саме збройні конфлікти на території Донецької та Луганської областей, анексія Криму, та неготовність органів місцевого самоврядування здійснювати свої функції через бойові дії або окупацію. Створення військово-цивільних адміністрацій передбачало, що їх діяльність здійснюватиметься в особливих умовах, які вимагали не лише адаптації законодавства, але й швидкого реагування на зміну обставин. Автори зазначають, що основними завданнями військово-цивільної адміністрації стало забезпечення управління на місцях, реалізація державної політики, контроль за правопорядком, а також здійснення соціального захисту населення. За результатами синтезу нормативно-правових актів вказують, що правове забезпечення військових операцій, складний та відповідальний процес, який поклада-

ється на юридичного радника (юридичну службу). Автори акцентують увагу, що правове забезпечення військ в військовій операції поділяється на три категорії, а саме: правове забезпечення планування військової операції; правове забезпечення ведення військової операції; правове забезпечення повсякденної діяльності військової організаційної структури в військовій операції. У висновках автори вказують на аспекти взаємодії між військово-цивільними адміністраціями та силами безпеки і оборони щодо правового забезпечення військових операцій. Пропонують шляхи покращення діяльності військово-цивільних адміністрацій, а саме забезпечення навчання військовослужбовців та працівників військово-цивільних адміністрацій, обмін досвідом та запровадження нових технологій, а також юридичних служб сил безпеки і оборони – удосконалювати свої теоретичні знання норм національного та міжнародного законодавства, які регулюють питання правового забезпечення військових операцій. Пропонують напрями подальших досліджень з даної проблематики.

Ключові слова: військово-цивільна адміністрація, правова робота в правоохоронних органах та військових формування, військова операція, сили безпеки і оборони, юридична служба.

Summary

Fivkin P. M., Rybytska O. M., Pravdyets E. M. Interaction of military-civilian administrations with security and defense forces regarding the legal support of military operations. – Article.

In the article, the authors, through an analysis of the current Ukrainian legislation regulating issues of national security and defense, note that the security and defense forces include the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Border Service of Ukraine, and other state bodies. Secondly, they examine the factors that contributed to the creation of military-civil administrations, namely the armed conflicts in the Donetsk and Luhansk regions, the annexation of Crimea, and the unwillingness of local governments to carry out their functions due to hostilities or occupation. The creation of military-civil administrations assumed that their activities would be carried out in special conditions, which required not only the adaptation of legislation but also a quick response to changing circumstances. The authors note that the main tasks of the military-civil administration were to ensure local management, implement state policy, control over law and order, and provide social protection for the population. The results of the synthesis of regulatory legal acts indicate that the legal support of military operations is a complex and responsible process that is entrusted to a legal advisor (legal service). The authors emphasize that the legal support of troops in a military operation is divided into three categories, namely: legal support for planning a military operation; legal support for conducting a military operation; and legal support for the daily activities of the military organizational structure in a military operation. In their conclusions, the authors point out aspects of the interaction between military-civilian administrations and security and defense forces regarding the legal support of military operations. They suggest ways to improve the activities of military-civilian administrations, namely, ensuring the training of military personnel and employees of the military-civilian administrations, exchanging experience and introducing new technologies, as well as the legal services of the security and defense forces – to improve their theoretical knowledge of the norms of national and international legislation that regulate the issues of legal support for military operations. They suggest directions for further research on this issue.

Key words: military-civilian administration, legal work in law enforcement agencies and military formations, military operation, security and defense forces, legal service.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.15>

О. С. Яковлев

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОВЖИВАНЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ УЧАСНИКАМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. Розвиток демократичного суспільства нерозривно пов'язаний із вдосконаленням правового регулювання суспільних відносин та, як наслідок, судочинства, яке в свою чергу «стоїть на варті» захисту цього суспільства тощо. Оновлення процесуального законодавства передусім має на меті його гармонізацію із міжнародними стандартами справедливого правосуддя, відтвореними у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [1], що в свою чергу має на меті ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів осіб – учасників спірних правовідносин у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві.

Проблема зловживання правом відома ще з часів римського права, оскільки ще у стародавньому Римі існував принцип «*Bona fides*» (лат. «чесні засоби», «добрі послуги», «сумлінність»), який в свою чергу мав важливе значення та виражав добросовісність поведінки [2].

Будь-які зловживання правами, в тому числі й процесуальні, є перш за все протилежністю основоположним принципам добросовісності, справедливості та розумності, а отже зловживання процесуальними правами – це недобросовісні та/або несправедливі та/або нерозумні дії та/або бездіяльність учасників цивільного, господарського та адміністративного судочинства при здійсненні останніми їх суб'єктивних процесуальних прав та/або обов'язків.

В той же час, завданням цивільного, господарського та адміністративного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення судових справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів учасників такого судочинства.

Таким чином, зловживання процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства є порушеннями завдань, засад та/або принципів цивільного, господарського та адміністративного судочинства, які в свою чергу ускладнюють та/або унеможливають належний розгляд судових спорів у судах всіх інстанції та форм судочинства.

Основні матеріали дослідження. Статтею 3 Конституції України [3] регламентовано зміст і спрямованість діяльності держави на права і свободи людини та їх гарантії, а також визначено головний обов'язок держави, який полягає в утвердженні і забезпеченні прав і свобод людини.

Статтею 8 Конституції України [3] задекларовано принцип верховенства права, який гарантується при зверненні до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України,

а статтею 21 Конституції України [3] закріплено рівність людей у своїй гідності та правах, які в свою чергу є невідчужуваними та непорушними.

Статтею 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [4] визначено завдання суду який, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Законодавче правове регулювання такого правового явища, як «зловживання процесуальними правами» у процесуальних кодексах України відбулось на підставі Закону України № 2147-VIII від 03.10.2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [5] (*надалі за текстом – Закон України № 2147-VIII*), що в свою чергу свідчить про актуальність даної правової проблеми зловживання процесуальними правами учасниками судочинства та нагальну потребу в розвитку національного процесуального законодавства в цій частині.

Отже, на підставі Закону України № 2147-VIII з 15.12.2017 року Господарський процесуальний кодекс України [6] (*надалі за текстом – ГПК України*), Цивільний процесуальний кодекс України [7] (*надалі за текстом – ЦПК України*), Кодекс адміністративного судочинства України [8] (*надалі за текстом – КАС України*) було викладено у новій редакції та впроваджено правове регулювання неприпустимості зловживання процесуальними правами, а саме п. 11) ч. 3 ст. 2 ЦПК України, п. 11) ч. 3 ст. 2 ГПК України, п. 9) ч. 3 ст. 2 КАС України, крім того, статтею 43 ГПК України, статтею 44 ЦПК України та статтею 45 КАС України врегульовано питання неприпустимості зловживання процесуальними правами, а також внесено інші зміни в процесуальні кодекси щодо регулювання неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Таким чином, вищевказаними процесуальними кодексами України визначено, що неприпустимість зловживання процесуальними правами є основною засадою (принципом) цивільного, господарського та адміністративного судочинства.

З огляду на той факт, що неприпустимість зловживання процесуальними правами є принципом, а принцип це – об'єктивно властиві праву відправні початку, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів, отже принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами – це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається процесуальне право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку та шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи як керівні ідеї як для законодавця, так і для самих учасників цивільного, господарського та адміністративного судочинства.

В свою чергу, принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами є міжгалузевим принципом, оскільки характеризуються тим, що охоплює декілька галузей права, які є в тому числі предметом даної статті, а саме: Цивільного процесуального права, Господарського процесуального права та Адміністративно-процесуального права.

Також, принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами можна характеризувати не тільки як принцип, а як норму-принцип, тобто як найзагальнішу й найстабільнішу імперативну вимогу, яка закріплена в процесуальному праві та є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що притаманні певній системі процесуального права, і визначають її характер і напрямки подальшого розвитку та/або може виступати як безпосередня нормативно-правова імперативна основа для суду при вирішенні процесуальних питань при зловживанні учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства їх процесуальними правами тощо.

Отже, єдине джерело виникнення законодавчого регулювання питання зловживання процесуальними правами у процесуальних кодексах України, а саме Закон України № 2147-VIII, свідчить про пов'язаність та нерозривність цього поняття – зловживання процесуальними правами: в ЦПК України, ГПК України та КАС України, а отже про необхідність наукового дослідження зловживання процесуальними правами в сукупності та у системному зв'язку між собою в розрізі різних форм судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичного, правового та процесуального осмислення феномена і практики реалізації принципу неприпустимості зловживання правами, в тому числі й процесуальними у судочинстві досліджувались у працях таких науковців, як: М. Агаркова, А. Богаченка, Р. Калюжного, В. Комарова, Н. Кузнецової, В. Резнікової, І. Спасибо-Фатеевою, Н. Чечиної, Т. Цувіною, М. Штефана, та інших.

Однак, незважаючи на усталений інтерес дослідників до проблем зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства, дане питання є недостатньо вивченим і потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є розкриття правової природи зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства як з точки зору норми права, так і різних точок зору вчених-правників щодо даного поняття.

Виклад основного матеріалу. Категорія «зловживання правом» традиційно вважається однією з найбільших спірних категорій сучасного приватного права. Якщо подивитись на це поняття з точки зору юридичної компаративістики, то багато науковців при розмежуванні питання зловживання правом роблять акцент на терміну «шикана», яке є заслугою німецької правової доктрини XIX століття, що походить від німецького слова «Schikane», яке перекладається як «знуцання, каверза, причіпка». Шикана – це особливий вид зловживання правом, що здійснюється з прямим умислом та єдиною метою завдати шкоди іншій особі. Слід зазначити, що термін «шикана» у законодавстві України не передбачений, що можливо є певним недоліком. Характерними ознаками шикани є: заподіяння шкоди іншій особі; прямий умисел; протиправність; об'єктом посягання є майнові та особисті немайнові права і інтереси суб'єктів правовідносин; наявність шкоди; вина. Для кваліфікації в діях особи шикани необхідно, по-перше, спочатку віднайти її ознаки (тоді буде доведено факт зловживання суб'єктивними правами), а по-друге, довести наяв-

ність єдиної мети – заподіяння шкоди іншій особі та відсутність законного інтересу особи у здійсненні свого суб'єктивного права (саме ці дві ознаки відрізняють шикану від інших форм зловживання правом). Однією з рис поняття шикана є те, що воно може мати як матеріальний, так і процесуальний характер [9].

Також існує дискусійна думка між вченими-правознавцями, що само по собі словосполучення «зловживання правом» містить у собі логічну суперечність, оскільки поняття «зловживання» і «право» виключають одне одного, оскільки якщо особа має певне суб'єктивне право, то дії, які вона вчиняє, реалізуючи це право, є правомірними і не можуть вважатися зловживанням. Отже, з однієї сторони – суворої логіки таке поєднання недопустиме, а з іншої сторони – якщо воно фактично існує, то поняття «зловживання правом» є певним правовим парадоксом.

Французький вчений-правознавець М. Пляніоль зауважував, що теорія зловживання правом повністю заснована на недостатньо обміркованій термінології, оскільки термін «зловживання правом» є ні що інше, як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то її дія дозволена, а якщо вона недозволена, то саме тому, що ця особа переходить межі свого права та дію без права, *injuria*. Суть позиції науковця зводилась до того, що будь-яке зловживання вже тому, що воно недозволене, не є здійсненням права, і що зловживання правом не являє собою юридичної категорії, відмінної від недозволеної дії [10].

Також у правовій доктрині існують й інші концепції тлумачення та розуміння поняття зловживання правом, в одній з яких, наприклад, цей правовий феномен пояснюється через вчення про інтерес – здійснення права повинно мати межу у власному розумному інтересі уповноваженої особи. Відсутність інтересу уповноваженої особи під час здійснення суб'єктивного права вважали характерною рисою зловживання правом Й.О. Покровський, Л. Еннекерус, С.Ю. Серьогін, а також інші дослідники.

На дамку вченого-правознавця Ткачук А.О. зловживання процесуальними правами – це правове явище, спрямоване на перешкоджання досягненню завдань судочинства та створення перешкод у реалізації іншими учасниками справи їх права на справедливий судовий розгляд, передбаченого п. 1 ст. 6 ЄПДЛ, яке створює дисбаланс між правами та інтересами учасників судового процесу і потребує вжиття державною заходів боротьби відповідно до принципу пропорційності [11].

Зловживання процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства можуть відбуватися з різних мотивів. Це може бути як спроба учасників судового процесу виграти справу за будь-яку ціну, так і затягування процесу розгляду справи у суді або змушення процесуального опонента до вчинення або невчинення певних процесуальних дій, або навіть знищення чи спотворення певних доказів у справі та/або здійснення певного впливу на свідків. В усіх цих випадках порушується принцип справедливості та об'єктивності судового процесу, що може призвести до порушення прав інших учасників процесу, а отже прав людини.

Також важливо враховувати вплив такого зловживання на довіру громадян до судової системи України в цілому. Якщо учасники цивільного, господарського та адміністративного судочинства систематично зловживають своїми процесуаль-

ними правами, це може призвести до загального відчуття безкарності та безпорадності перед Законом. Це може підірвати основоположні принципи правової держави та вплинути на загальний рівень правосуддя в Україні.

Використання учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства своїх процесуальних прав та/або обов'язків не з метою досягнення справедливості та пошуку істини, а з іншою метою, таких як наприклад: безпідставне затягування або збільшення процесуальних строків, певних процесуальних процедур та/або ухилення від відповідальності за вчинення або невчинення певних процесуальних дій, може призвести не тільки до порушення прав інших учасників процесу, але і утруднити та унеможливити виконання основного завдання судочинства – справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду судової справи та як наслідок захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів учасників такого судочинства.

Отже, важливо вживати заходи для запобігання та покарання за зловживання учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства своїх процесуальних прав та/або обов'язків. Такі заходи можуть бути як превентивні (підвищення правової грамотності учасників судочинства), так і реактивні (впровадження посиленого контролю за процесуальними процедурами учасниками, збільшення штрафних санкцій за недотримання норм процесуального права тощо).

Таким чином, норми процесуального права та сам процес судочинства і розгляду справи у суді повинні бути в певному гармонічному балансі між собою для досягнення мети та завдань судочинства, щоб з однієї сторони уникати надмірного формалізму при розгляді справи у суді, а з іншої сторони виявляти та впроваджувати дієві санкції за зловживання процесуальними правами такими учасниками для забезпечення справедливості. Даний аспект є важливим для гарантування прав людини та громадянина на справедливий, неупереджений, своєчасний та об'єктивний розгляд судової справи.

Актуальна судова практика також намагається зробити свій внесок у вирішенні проблеми кваліфікації зловживання процесуальним правом як правової категорії, зокрема у багатьох постановках Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду та Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду викладені дієві думки та висновки по даній проблематиці.

Отже, наявність різних точок зору вчених-практиків та судової практики щодо досліджуваного питання зловживання процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства свідчить про актуальність даної теми як в наукових колах, так і в практичному застосуванні при здійсненні судочинства.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, резюмуємо, що правова природа зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства є досить дискусійною серед вчених-правознавців та є актуальною для сьогодення, про що свідчить численна судова практика судів всіх інстанцій та форм судочинства, таким чином розкриття цієї теми в даній статті свідчить про необхідність законодавчого та практичного вдосконалення проблем-

них питань протидії зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства для ефективного виконання завдань судочинства, а саме справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення судових справ.

Література

1. Європейська конвенція з прав людини (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Дихта Н. М. Категорія фідучія в Стародавньому Римі: поняття та зміст fides та fiducia. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 37. С. 167–168.
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Про судоустрій і статус суддів: ЗУ від 19 черв. 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: ЗУ від 03.10.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/ed20171003#Text>.
6. Господарський процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6, ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/conv#n1490>.
7. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №№ 40-41, 42. ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n6037>.
8. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37, ст. 446 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n9495>.
9. Енерккерус Л. Курс німецького цивільного права. Т. I, напівтом 2. М: Вид-во іноз. літ., 1950. С. 437.
10. Плянйоль М. Курс французького цивільного права. Ч. 1: Теорія про зобов'язання ; вип. 2 : пер. з фр. Петроков : Типогр. С. Пансакаго, 1911. С. 295.
11. Ткачук А.О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесу України : дис. ... д-ра філософії у галузі юрид. наук 081 «Право». Київ, 2020. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/959/dis_Tkachuk%20A.O._new.pdf.

Анотація

Яковлев О. С. Правова природа зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства. – Стаття.

В статті розкривається аналіз проблеми та правова природа зловживань процесуальними правами учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства, а також аналізуються норми права та різні точки зору вчених-правників щодо даного поняття.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення процесуального законодавства України відповідно до міжнародних стандартів справедливого правосуддя, зокрема положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Досліджено історичні аспекти цієї проблематики, зокрема принцип «Bona fides» у римському праві, а також проаналізовано сучасні концепції та підходи до визначення категорії «зловживання правом», включаючи поняття «шикани». Наведено точки зору відомих вчених-правників щодо теоретичних і практичних аспектів протидії зловживанню процесуальними правами.

Законодавче врегулювання питання неприпустимості зловживання процесуальними правами в Україні стало можливим завдяки ухваленню Закону № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 року, який визначив цей принцип як міжгалузевий і закріпив відповідні норми в процесуальних кодексах. Описано ключові аспекти впровадження цього принципу як регулятора процесуальних дій учасників судочинства.

У статті розкрито вплив зловживань учасниками цивільного, господарського та адміністративного судочинства процесуальними правами на довіру до судової системи України та порушення прав інших учасників процесу. Наголошено на необхідності комплексного підходу до боротьби з цим правовим явищем через запровадження як превентивних, так і реактивних заходів.

Зроблено висновок про важливість подальшого законодавчого й наукового опрацювання даної теми для забезпечення справедливого та ефективного судочинства.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, цивільне судочинство, господарське судочинство, адміністративне судочинство, принцип добросовісності, шикана, правове регулювання.

Summary

Yakovlev O. S. The legal nature of procedural rights abuse by participants in civil, commercial, and administrative proceedings. – Article.

This article explores the problem and legal nature of procedural rights abuse by participants in civil, commercial, and administrative proceedings. It examines relevant legal norms and various scholarly perspectives on this concept.

The relevance of the study stems from the need to improve Ukraine's procedural legislation in alignment with international standards of fair justice, particularly the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The article investigates the historical aspects of this issue, including the principle of *Bona fides* in Roman law, and analyzes modern concepts and approaches to defining the category of «abuse of rights,» including the notion of «chicane.» The viewpoints of prominent legal scholars on the theoretical and practical aspects of counteracting procedural rights abuse are presented.

The legislative regulation of procedural rights abuse in Ukraine became possible with the adoption of Law No. 2147-VIII on October 3, 2017, which established this principle as a cross-sectoral norm and enshrined it in the procedural codes. The article outlines the key aspects of implementing this principle as a regulator of procedural actions by participants in legal proceedings.

The article highlights the impact of procedural rights abuse by participants in civil, commercial, and administrative proceedings on public trust in Ukraine's judiciary and the violation of other participants' rights. It emphasizes the necessity of a comprehensive approach to combating this legal phenomenon through preventive and reactive measures.

The conclusion underscores the importance of further legislative and scholarly exploration of this issue to ensure fair and effective judicial proceedings.

Key words: procedural rights abuse, civil proceedings, commercial proceedings, administrative proceedings, principle of good faith, chicane, legal regulation.

НАШІ АВТОРИ

Алексєєнко І. Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Біла-Тіунова Л. Р., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»

Бондаренко К. С., аспірантка кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, асистентка кафедри публічного управління, адміністрування та права Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Булкат М. С., доктор юридичних наук, професор, суддя Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області

Васильченко О. П., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вилков С. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного центру «Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка»

Вуїв О. В., голова Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області

Кузьмін Е. Е., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Мусасва С. С., доктор філософії, дільничний офіцер поліції сектору превенції відділення поліції № 3 Одеського районного управління поліції № 1 Головного управління Національної поліції в Одеській області

Опанасенко Н. О., кандидат юридичних наук, професор кафедри загальновійськових дисциплін Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Остапчук Л. Г., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології юридичного факультету Пенітенціарної академії України

Плотніков О. В., кандидат юридичних наук, старший юрист Громадської організації «Десяте Квітня»

Правдивець Є. М., курсант III курсу бакалаврату Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Процюк І. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Рибицька О. М., викладач кафедри права Національної безпеки та правової роботи Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Станкевич А. В., аспірант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Тробюк Д. В., викладач кафедри оперативно-тактичної підготовки навчально-наукового тренінгового центру оперативно-бойової підготовки Національної академії Служби безпеки України

Удренас Г. І., доцент кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ

Фівкін П. М., начальник кафедри права Національної безпеки та правової роботи Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Юрчишин І. Б., старший детектив Національного антикорупційного бюро України, аспірант Пенітенціарної академії України

Яковлев О. С., аспірант ПЗВО «Київський міжнародний університет»

ЗМІСТ

І. Г. Алексєєнко Адміністративно-правове регулювання банкрутства як інструмент забезпечення ефективної діяльності неплатоспроможних підприємств в Україні: аспекти транскордонного банкрутства	3
Л. Р. Біла-Тіунова Нормативно-правове забезпечення діяльності органів податкового контролю в Україні	10
К. С. Бондаренко Психологічні та юридичні особливості запровадження процедури медіації	17
О. П. Васильченко, І. В. Процюк Окремі аспекти формування вчення про поділ державної влади	23
С. В. Вилков Легалізація квазісудових органів на тимчасово окупованих територіях України як протиправна діяльність	30
О. В. Вуйів, М. С. Булкат Антична спадщина південних українських теренів у площині формування джерельного базису сучасних історико-правових досліджень судочинства.....	39
Е. Е. Кузьмін Теорії покарання у міжнародному кримінальному праві, або у пошуках метафізичного підґрунтя «покладання кари» у міжнародному контексті.....	47
С. С. Мусаєва, Г. І. Удренас Профілактика та стан діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень неповнолітніми особами.....	53
Н. О. Опанасенко Актуальні питання формування професійної правосвідомості юристів-правоохоронців: філософсько-правовий аспект.....	59
Л. Г. Остапчук, І. Б. Юрчишин Актуальні питання вдосконалення заходів кримінально-правового впливу за незаконне збагачення у правовій системі України	66
О. В. Плотніков Проблематика заборони експансивних куль в роботі Гаазької конференції миру 1899 року.....	76
А. В. Станкевич Категорія «електронний обіг об'єктів цивільного права» та її відмінність від поняття «цивільний оборот»	83
Д. В. Тробиук Пенсійне забезпечення військових: перспективи вдосконалення системи, особливості призначення та виплат.....	94

П. М. Фівкін, О. М. Рибицька, Є. М. Правдивець

Взаємодія військово-цивільних адміністрацій з силами безпеки і оборони
щодо правового забезпечення військових операцій 102

О. С. Яковлев

Правова природа зловживань процесуальними правами учасниками
цивільного, господарського та адміністративного судочинства..... 108

CONTENTS

Alieksiienko I. H. Administrative and legal regulation of bankruptcy as a tool to ensure effective operation of insolvent enterprises in Ukraine: aspects of cross-border bankruptcy	3
Bila-Tiunova L. R. Regulatory and legal support for the activities of tax control bodies in Ukraine	10
Bondarenko K. S. Psychological and legal peculiarities of the mediation procedure	17
Vasylchenko O. P., Protsiuk I. V. Certain aspects of the formation of the doctrine of the separation of state powers	23
Vylkov S. V. Legalization of quasi-judicial bodies in the temporarily occupied territories of Ukraine as an illegal activity	30
Vuiv O. V., Bulkat M. S. The ancient heritage of the Southern Ukrainian territories in the plane of forming the source base of modern historical and legal research of the judiciary	39
Kuzmin E. E. Theories of punishment in international criminal law, or in pursuit of seeking a metaphysical foundation for imposition of retribution in the international context	47
Musaieva S. S., Udrenas G. I. Prevention and the state of activity of the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine to prevent the commission of administrative offences by minors	53
Opanasenko N. O. Actual issues of formation of professional legal awareness of law enforcement lawyers: philosophical and legal aspect	59
Ostapchuk L. G., Yurchyshyn I. B. Topical issues of improvement of criminal legal measures for illicit enrichment in the legal system of Ukraine	66
Plotnikov O. V. The problem of prohibition of expanding bullets in the work of the Hague Peace Conference of 1899	76
Stankevich A. V. The category “electronic circulation of objects of civil law” and its difference from the concept of “civil circulation”	83
Trobiuk D. V. Military pensions: prospects for improving the system, features of appointment and payments	94

Fivkin P. M., Rybytska O. M., Pravdyvets E. M.

Interaction of military-civilian administrations with security
and defense forces regarding the legal support of military operations 102

Yakovlev O. S.

The legal nature of procedural rights abuse by participants in civil,
commercial, and administrative proceedings 108

НОТАТКИ

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 104

Українською та англійською мовами

Редактор-коректор І. Чудеснова
Технічний редактор А. Марєєва

Підписано до друку 23.10.2024. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Шкільна». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,91. Зам. № 1224/903
Наклад 100 прим. Вид. № 104

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.